Поредица
БЪЛГАРСКА КЛАСИКА

Издателство
ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ

Поредицата
„БЪЛГАРСКА КЛАСИКА" излиза
благодарение на любезното
спомоществователство на

МИНИСТЕРСТВО
НА ОБРАЗОВАНИЕТО И НАУКАТА
и
НАЦИОНАЛЕН ДВОРЕЦ
НА КУЛТУРАТА

1000 екземпляра от всяко заглавие
са предназначени
за библиотеките в България.

ИЗДАНИЕТО Е ОДОБРЕНО
И ПРЕПОРЪЧАНО ОТ **МОН**

ДОБРИ ВОЙНИКОВ

КРИВОРАЗБРАНАТА ЦИВИЛИЗАЦИЯ

Издателство
•ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ•
София, 2003

ISBN 954-739-350-2

ДИАЛОЗИ, ДРАМИ

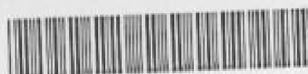

РАЗГОВОР

между двама ученика и един съветник връх името българин и народността му

Д р а г а н. Приятелю, като се научавам, че сега наскоро си свършил науките си в Европа и сега веке дохаждаш на отечеството си, за то желая да се упознаем, ако имаш честта с твое словесие.

И в а н. Добре, господине, радвам се. Ти отде си? И какъв си?

Д р а г а н. Аз съм оттука – и ученик на тукашното българско училище.

И в а н . Европа, Европа! Там челяк може да се образува. Тука какво? Нищо!

Д р а г а н . Имате право, приятелю, но сякам, че един ученик трябва да знае първо матерний си язик и сетне да иде да се учи по вън; защото един учен трябва да знае природний си язик, за да принесе някоя полза на народа си.

И в а н. Е! Какво! Българите са нищо на света. Аз не ща да оценявам языка им. Каква полза от него? От истина аз съм българин, но...

Д р а г а н. Да прощаваш, господине, имаш голяма погрешка! Аз днес, дето съм българин, имам да се хваля и гърделея с името б ъ л г а р и н като сякий народен.

И в а н. Господине, отде приемаш тази дързост да искаш с името б ъ л г а р и н да се хвалиш, славиш, йоще и гърделееш? Не знаеш ли, че българский род днес е най-долен, най-прост, най-глупав при другите съседни негови народи, които са веке достигнали в един доста горен степен на просве-

щението; додето българите чезнат йоще в невежество и неученост? Ти, господине, нямаш никаква правдина да се големееш за народността си: де ни са славните училища, гимназии, академии, университети? И сетне де ни са учените мъжие: списатели, стихотворци, ритори, философи и пр.?

Драган. Приятелю мой, въпросът, когото ми предлагаш, е много важен за мене и с предварителните си тези думи ме направят немощен да ти се отговоря, ако и да имам исторически някои си доказателства да ти докажа, че аз се считам днес честит за то, дето майка ми ме родила българин, а не от друг някой род. Твоето това предложение ми те показва един момък със заблужден ум, който иска да укорява рода си, майка си, баща си, що са му дали първата искра на живота, който иска да покрусва народността си, отечеството си и родителите си, от които зависи самата му битност, и с една реч, който иска да унищожи и истата кърма българска, от която се е захранил. Всичкото ти това заблуждение, както ми се струва, произхожда от това, дето не познаваш никакви исторически и филологически издирвания на матерния си язик, който е извор на толкози други славенски наречия.

Иван. Защо, господине, да бъде източник на другите славенски язици? Отде можеш да ми докажеш това?

Драган. Да, приятелю, аз можа да ти дам доказателства такива, които произхождат не от българска глава, но от главата на един карпаторуский учен мъж; и той е славний онзи списател Юрий Венелин, който пръв път писа и доказа, че язикът на нашите прадеди е майка на другите славенски наречия. За то ние имаме да му отдаваме голямо признателство.

Иван. Как това? Ха! Зная, че Венелин списа нещо за българский народ, но той там говори повечето за церковний язик, а не за българский, дето ние сега хоратуваме.

Драган. Е! Да прощаваш, господине мой, твое словесие се вижда, че няма никакви исторически понятия връх язика, с когото майка ти те залъгвала и на когото ти е пяла песен, като те преспивала в детинската ти люлка, и... *(Прекъсва му думата.)*

Иван. Какво, какво? Мислиш, че аз не познавам български? Аз зная твърде добре, но не се възприемам да прочитам съчинения, които се занимават с доказателства на просташий един язик. Аз се благодаря по-добре да прочитам Демостенови, Тукидидови, Ксенофондови, Сократови, Платонови, Омерови и пр. списания елински, които са извор на всичкото европейско просвещение и образование.

Драган. Добре, добре, остави сега тези елински; за тях не ни е разговорката. Кажи ми само, моля ти се, дали трябва един учен, като твое словесие, да познава историята на рода си и да знае поне нещо филологическо за матерний си язик, или не?

Иван. Да, да, трябва. Сякаш че аз не познавам славенската история, а че не знам славенски и руски. Аз имам на пръстите си най-знаменитите списатели, то ти искаш да го кажеш, че е българский, няма си Добровский, Шлецера и др. Но славенский язик, дето ти искаш да го кажеш, че е българский, няма си нигде мястото; защото той се казва церковен, а не българский.

Драган. И то добре. Но кажи ми дали има някой язик, който да съществува днес на света, че да не е имало някой народ, дето да го е говорил? Ние знаем, че на латински са говорили и писали лати-

ните, на елински са говорили и писали елините, ами на този църковен язик кои хора са говорили и писали и в коя страна на земята тии живели?

Иван. Е! Кои щат бъдат – старите славене, що съществували в неизвестни времена, за които историята премълчава. Нестор, Бошко и други летописци славянски казват как тии живели покрай Дунав.

Драган. Ха! Видиш ли? Народът, що населявал в то время дунавските брегове, са същите стари българи и язикът е българский. Защото... *(Прекъсва му думата.)*

Иван. Как може да бъде? Как?

Драган. Стой! Твое словесие знае, че днес има толкози славенски племена. Кажи ми кое от тези племена прие първий път християнската вяра? И на кое от славенските наречия се преведе найпърво св. писание? Не ли са първи българите, що се покръстиха? И техний язик не ли е първий, на когото нашите единородци просветители и равноапостоли св. Кирил и Методий преведоха и проповядоваха словото Божие? Това е веке доказано исторически не само от карпато-руский спасител, но мисля йоще и от знаменития историк Шафарика. Прочее оттука виждаш, че славено-църковний язик, що владее днес в церквите по цяла Русия, Сърбия и други славенски места, е същий старобългарский язик.

Иван. И що искаш да кажеш с това, бил българский, че какво?

Драган. Какво ли? Както сяк един образован челяк има да се хвали с язика си и народността си, тъй и аз, който принадлежа на един народ, що си отваря веке очите към просвещението, имам да се гърделея за народността си и язика си, защото неговата стара книжнина е оная, от която зависи

благополучието на толкози днешни славенски писмености и която е основа на тяхното напредувание и образование. А ти, господине мой, който не чувствуваш съвсем народното, това свято наслаждение, и нямаш никакво народно чувство, но пусто едно мечтание. Ти си подобен на една овца заблуждена, която, като се отделила от стадото си, отива да се скита по пусти едни места, додето стане жъртва на разяреций от гладост вълк.

Съветник Петър. Какво правите, братия, прилича ли на вас, които сте млади учени, тъй да се препирате и карате! Не знаете ли, че ние, българите, като чада на един баща и една майка, трябва да бъдем верни, предани и обвязани на народността си? Съгласие, братия, съгласие! Да оставим настрана тези своенравия и самолюбия. С тези препирания и карания ние никоги не щем се видим щастливци нито на този свят, нито на онзи. Самата Христова вяра не ли ни поучава да имаме сякога помежду си братска любов, без която любов не може да съществува никое добро, нито душевно, нито телесно.

Просвещените днешни народи, що се славят по цял свят за образоваността, науката, художествата, изкуствата и пр., как са добили тая слава? Не ли чрез съгласието? Явно е, че без него ни едно добро дело може си достигна целта. Затова, думам, пак ние, българите, трябва да отхвърлим от помежду си всяко разногласие и да имаме сякоги съединени духовете си, без да гледаме на особни наши интереси, когато е питание за народност. Тогава ние щем бъдем угодни на Бога, на человеците и на самите нас.

РАЙНА КНЯГИНЯ

Драма в пет действия

Най-приятно и забавно
на света училище
е самото всенародно
и живо позорище.

ПРЕДГОВОР

Случката на това представление е по времето на цар Петра, син на великий Симеон. Той е царувал от 927 до 968 и се е бил сродил с византийский император Романа, като се оженил за внуката му Мария, наречена изпосле Ирина. От нея Петър е имал една дъщеря Райна и двама синове Бориса и Романа. Той, като слаб, бил се е оставил на някой си Георгя Сурсовул, армено-грък, когото и поставил комис (регент) на царството. Той управлявал всичко по негова си воля. Това е било повече причина да стават в онова време много размирия от страна на народа, подбуден често от Ивана и Михаила, по-големи синове на цар Симеон. По такива причини царството беше отслабнало. Византийците, възползувани от слабостта му, развалиха мира, що имаха с Преславский двор, и император Никифор призова с многоценни дарове киевский княз Светослава, който и благоволно нападна на Българско, достигна до Преслав и го превзе. Руский княз, като се видя завоевател на една прекрасна земя, скъса съюза с византийский съвет и му се поща да стане господар на България, която беше вече изгубила царя си. Но Йоан Цимисхий го изгони и тури той ръка на българската корона. До смъртта на тоя император България е била под византийска власт.

ЛИЦА:

Петър – цар българский
Георги Сурсовул – комис на царството
Самуил – син Сурсовулов
Влад – стар болярин
Райна – дъщеря цар Петрова
Борис и Роман – Райнини братя
Неда – Райнина наставница
Тулла – арменка и Сурсовулова роднина
Живко – царский слуга
Боян – цар Петров брат } монаси
Обрен – стар дворянин } монаси
Преславский владика
Светослав – киевский княз
Няколко боляри и селски кметове
Един гуслар
Един руский пратеник
Няколко български войскари
Няколко руски войскари
Няколко печенеги
Сцената се предполага в Преславский палат.

ДЕЙСТВИЕ ПЪРВО

ЯВЛЕНИЕ I

Цар Петър, Райна

Цар Петър седи на престол със скиптър в ръка.

Райна *(се задава с книга в ръка)*. Драгий ми тейко, цалувам ти ръка.

Цар Петър. Да ми си жива, щерко. Какво тъй рано?

Райна. Любопитство ме доведе до твоя светлост..

Цар Петър. Що има?

Райна. Додето прочитах книгата „Любословник“, срещнах следующето (*прочита*): „Изъ первиѧ съпрѫгы държавнѣйшаго царя великаго Симеона роди сѧ сынъ именьмъ Боянъ. По сатаранїю отца его, онъ быде въспитанъ ученнѣшымъ учителемъ. Сего ради царевичь сей быде зело въдаденъ в глѫбокое ученїе: Кромѣ священѫѩ прѫмдрость, онъ изслѣдовалъ въсяческѫѩ мѫдрость свѣтскѫѩ. Книгы безбожныя, яко: „Коледникъ“, „Чаровникъ“, „Пѫтникъ“, „Дванадесять-Звѣздникъ“, въ коихъ изложена есть чяродѣйская любомъдренность, осквѫрнихѫ християнскѫѩ его душѫ и онъ биде звѣздоброец, влъшебникъ и чародѣй.“ Любопитна съм, тейко, да зная този Боян да не е онзи мой стрико, дето казват, че е станал страшен магьосник?

Цар Петър *(смешливо)*. Той е, драга щерко. Това име магьосник му издаде простий народ. Той е изкусен чародей, та с изкуството на чародейството е правил чудеса, които простий ум нарича магия. Заради това хората казват, какво с

вълшба мъртви въздигал от гроб и живи омайвал.

Р а й н а. А какво изкуство може да има чародейството?

Ц а р П е т ъ р. Чародейството изпитва тайните на природата и с непознати нам естествени сили чародеят представя ни някои явления за чудение. Освен това стрика ти Боян е изкусен стихотворец и добър певец. Неговите стихотворения слисват ума, а най-паче кога вземе да ги пее с гусла!

Р а й н а. О! Колко желая да видя този мой стрика и да го чуя да пее изкусните си стихове!

Ц а р П е т ъ р. Не ще да го видиш, щерко, нито чуеш: той е изгонен от двора ни по волята на покойната ти майка. После той не може да се яви на свят, защото народът го строго гони като зъл и бунтовник.

Р а й н а. Жалко! Поне някое от неговите стихотворения да можех да видя, та да прочета. В царската ни книжарна дали не ще се найде някое негово писание?

Ц а р П е т ъ р. Струва ми се да има нещо писано от него.

Р а й н а. А! Да отида да прегледам. *(Целува му ръка, а той по челото; отива донейде и се повръща.)* Драгий ми тейко, каква вест от любезните ми братлета Бориса и Романа? Кога ще си дойдат те, кога?

Ц а р П е т ъ р. Те, мила щерко, ще постоят още малко време във Византия, за да си довършат учението. Та после ще ги имаме заисегда при нас си.

Р а й н а. О, колко ще се радвам, кога си ги видя. *(Покланя се и си отива.)*

Я В Л Е Н И Е II

Ц а р П е т ъ р , Г е о р г и С у р с о в у л

Г е о р г и С у р с о в у л *(покланя се)*. Честитий господарю, вести приех от тайний наш съветник във Византия. Той ми явява, какво император Никифор пратил Калокира в Руско до киевский княз Светослава с големи дарове, за да свържат съюз против нас. Руский княз, след като склонил на това, отправил се с войската си против нас. Но злото е, че съветникът ни закъснял много с известието си, защото днес пристигна пратеник от Стан войвода, който ми известява, какво русите, след като разбили войската ни в Доростол и превзели града, днес се намират недалеч от столицата ни.

Ц а р П е т ъ р. Как може това! Досега да не се известиш!

Г е о р г и С у р с о в у л. Няма нищо, господарю. *(На себе си.)* Аз мътно време чакам. *(На царя.)* Ние имаме доволно войска тук. Аз заповядах вече на военний войвода да стяга войската и без да губи време, да излезе на полето. Нападателите са малко. Той ще ги прогони скоро зад граница.

Ц а р П е т ъ р. В опасност сме, Георге: след малко ще се видим нападнати и от византийски войски. Ти не трябваше да разваляш мира с цариградский совет. Ето що произлезе сега.

Г е о р г и С у р с о в у л. Бъди спокоен, царю, то е в ръка ми; аз всичко ще направя и ще поставя в мир.

Ц а р П е т ъ р. Надеждата ми е на теб, Георге, ти си ми най-верний. Всичко е в твоите ръце. Прави, що правиш, бой да няма. Мисълта ми е наймного за двамата ми синове. Те живеят при Никифора като заложени за мир, а ние развалихме тоя

мир. Те сега остават като роби.

Георги Сурсовул. Нямай грижа, царю, вашите царски рожби *(на себе си)*, дано ги убиеха *(на царя)*, лесно ще се отърват. За тях аз ще положа голямо старание чрез нашите приятели във Византия, за да ги освободим *(на себе си)*, да ги затрием.

Цар Петър. Пиши им прочее по-скоро да се постараят за избавлението им.

Георги Сурсовул. Сега, господарю, сега ще им пиша. *(Отива.)*

ЯВЛЕНИЕ III

Цар Петър *(сам)*. Колко е добродушен и чистосърдечен тоя ми комис! Наистина, верен мъж, достоен мъж, достоен да управлява едно царство. Толкози бунтове, той ги укроти; толкови мъчнотии, той ги надви. Навярно той ще утаи и сегашнето размирие и ще извади синовете ми от залог. Напълно мога да се надявам на него. О, Боже, поживи ми го, продължи му живота до през всичкото мое царуване, за да бъде всегдашен комис на царството ми.

ЯВЛЕНИЕ IV

Цар Петър, Влад, Живко

Живко *(покланя се)*. Старий болярин Влад ви проси позволение за достъп.

Цар Петър. Дозволено му е.

Живко довежда Влада.

Влад *(покланя се)*. Твое величество познава добре приятелството, което имах с великий цар тейка ви. Големите добрини, що видях при него, и дълговременний опит, що добих в царството му, ме доведоха при честития му син. Отечествена длъжност ме кара да му говоря. Честитий господарю, человек често бива измамен в поверението си. Да не ти се види криво, ако кажа истото за твое величество. Искреното ти вярвание в лицето на Сурсовула лесно ще причини опасност на царството ти. Притворното му сърце е пълно с лукавщини, лицемерната му душа крои подземни хитрости, за да тури ръка на короната. Той тайно копае трап за твоето царско домочадие – той мисли да затрие и царя, и синовете му, а, от друга страна, сина си готви да направи царский зет, па после и наследник на царството. Заради това него и сина му трябва с начин да ги махнеш от правлението си, по-добре и от земята си.

Цар Петър *(сърдито)*. Старче! Заповядвам ти да мълчиш. Главата ти е побеляла, умът ти изветрял, не знаеш що говориш. Сурсовул ми е най-верний и най-искрений. Завистта те кара да говориш против честта му. Аз ще почета само приятелството, що си имал с тейка ми, инак твоята глупава смелост, що те довела при мене, заслужава смъртно наказание. При това нека то бъде леко,

Влад. Царю, аз ти говоря в името на самата истина и за твоето добро: трябва да изгониш Сурсовула и сина му от царството, инак е в опасност.

Цар Петър. Да мълчиш, за да не се уголеми наказанието ти.

Влад. Имаш власт и да ме убиеш. Но времето ще докаже твоята слабост, ако не послушаш съветите ми.

Цар Петър *(на Живка).* Вземете тоя безобразен старик и го запилейте в тъмница.

Двама стражари го отнасят.

ЯВЛЕНИЕ V

Цар Петър, Георги Сурсовул, Живко

Цар Петър. Слушай, Георге.

Георги Сурсовул. Заповядай, господарю.

Цар Петър. Искай от мене милост, искай добрини. Аз съм готов да сторя всичко за тебе – да ти заплатя за твоята вярна служба.

Георги Сурсовул. Царю честитий и блажено-почившийи ти тейко, и светлостта ти сте ме обсипали с добрини. Аз съм възвишен дотолкози, дето се считам за най-честит на света. Слава Богу, благодаря! Нямам нищо друго да желая освен...

Цар Петър. Искай, искай: аз те обичам; ти си ми най-верен.

Георги Сурсовул. Царю, сърцето ми всякога тегли за вас като за роднина; може да е сещало, че ме чака още по-голяма чест.

Цар Петър. Каква чест! Кажи желанието си!

Георги Сурсовул. Нека ми бъде дозволено, добрий ми царю... по-добре да премълча сега. *(Целува му мантията.)* Твоите милости са неизказани. Ако ли изречеш и тая милост, моята старост не ще е имала такъв честит час, а син ми ще се види в най-голямо благополучие на света.

Цар Петър. Сещам се, Георге, сещам се. А знаеш ли сърцето на моята дъщеря?

Георги Сурсовул. О, ако ми дозволиш да кажа истината, аз зная нейното сърце; тя от малка още отличава сина ми със своите милости.

Цар Петър. Излъган си, Георге, аз познавам по-добре сърцето на дъщеря си. Тя никак не е имала на сърце си такава милост. Това ти желание ме турга в съмнение. Георге, булото, под което ти си криел твоята притворност, се откри. Ти не ми си бил искрен. Аз съм се лъжал; сега те познавам.

Георги Сурсовул. Не, господарю, моля, аз говоря онова, що е истина. Бъди уверен, че княгиня Райна никого не обича освен сина ми.

Цар Петър *(сърдито).* Лъжеш, Георге, тя никога не ще обикне сина ти, който е един грозен роб в двора ми. Ти с това явно показваш, че ми мислиш злото. Добре ми каза болярината Влад, че ти копаеш трап на царството ми. Ти, злобний човече, ти искаш да направиш сина си царский зет!... С намерение...

Георги Сурсовул. Господарю, аз съм под властта ти, под волята ти. Ти както искаш, тъй става. Ако съм сгрешил, прошка.

Цар Петър. Син ти да се махва от двора ми, а ти да предадеш сметката на работите и да се теглиш от правлението ми. Аз нямам вече доверие на тебе.

Георги Сурсовул. Господарю, не слушай Влада; той ти е говорил от завист към мене. Слушай мене...

Цар Петър. Да се махваш отпреде ми. Ти, неверниче!... Живко, доведете ми Влада.

Сурсовул, гневен, си отива и Живко след него.

ЯВЛЕНИЕ VI

Цар Петър *(сам)*. О! Колко съм бил аз излъган в довереността си. Старий онзи приятел право ми е говорил, а аз не щях да го слушам! Добре ми каза той, че Сурсовул иска да направи сина си царский зет, а после и наследник на царството. Ето сега истината е наяве: сам си Георги я изяви. Трябва аз да го махна от света си, доде е скоро, инак всичките думи на Влада ще излязат истинни! О! Как лесно съм увярвал на един лукав арменец! Нямам ли аз от моите единородци да поставя комис на царството си?

ЯВЛЕНИЕ VII

Влад *(се покланя)*.

Цар Петър. Почитаемий старче, истината се откри. Думите ти били справедливи и съветите ти спасителни; но аз не знаех да се възползувам. Като същ син на отечеството ни, ти си мислил доброто на българското царство. Имал си право. Аз познах. Арменинът Сурсовул трябва да предаде сметките си пред царския ми съвет и после да се измахва заедно със сина си от двора ми. А ти, верний приятелю, ще бъдеш на негово място.

Влад. Господарю, моля, имай ме изключен.

Цар Петър. Не, искам да ми бъдеш съветник; ти си опитен.

Влад. Ако ми е дозволено да попитам, как се откри истината?

Цар Петър. Сам той се обличи, като ми се представи, според както ти ми каза, да иска Райна за сина си. Аз го снех от достойнство, като му заповядах да се тегли от съвета ми.

Влад. Това тъй не станало добре. Не трябваше да му се казва противното нему, преди да се вземат сметките му. После трябваше с приличен начин да му се иска оставката и в истото време да се изпрати зад граница. Лукавий человек изнамира всякога средства, за да стори зло в противен нему случай.

Цар Петър. Нищо зло не може стори той. По-скоро да си дава сметката и да се махва.

Влад. Не зная пак, але мене ми иде като да се предсказва нещо зло от страна на явния вече неприятел.

Цар Петър. Няма нищо. Само съветът да прибърза да се свърши по-скоро работата. Мене ми се дощя да отида на лов. Живко, пригответе ми ловчийската премяна.

Живко отива.

ЯВЛЕНИЕ VIII

Горните

Цар Петър. И тъй, добрий ми старче, отсега нататък наместо Сурсовула ти ще бъдеш комис на царството ми. Твоята дълговременна опитност в правителствените дела ще бъде удовлетворителна, най-паче в обстоятелствата, които след малко време ще ни достигнат. Мирът с византийский свет ще се развали. Той е пратил посланик до киевский княз, за да възбуди русите против нас.

Влад. Причина за това ми се струва да е Сурсовул, който престъпи условията на мира, като проводи тайно войскари да пленят останалите под империята загорски села.

Цар Петър. Неговото безсъвестно сребролюбие го накара на тая престъпка. Вярвам, че всичката плячка е влязла в неговата ненаситима пазуха.

Влад. Освен това непрестанните злоупотребения, що той върши тайно чрез хайдушките си чети, причиниха много пъти размирия.

Цар Петър. Той е хайдутин, той е злодеец. Сега го узнах.

ЯВЛЕНИЕ IX

Горните и Живко

Живко. Господарю, всичко е готово за лов.

Цар Петър. Добре. Старче, намери се прочее и ти на съвета и разгледайте по-скоро сметките на онзи злодеец. Сега аз ще известя на съветните членове, за да се съберат.

Влад. Твърде добре, царю, с дозволението ти ще присъствувам на царский съвет. При това нека ми бъде простено да ти кажа какво аз мисля за по-добре да оставиш за днес лова: не му е сега време.

Цар Петър. Защо? Защо?

Влад. Трябва да се повардиш, доде се свърши разпрата, защото...

Цар Петър. Аз не се боя. *(Тръгва, след него Влад, а Живко остава на сцената да поразтреби.)*

ЯВЛЕНИЕ X

Сурсовул, Самуил, Живко

Сурсовул. Живко, де е царят?

Живко. Сега замина за лов.

Самуил *(на Сурсовула)*. Сега му е времето.

Сурсовул. Мълчи!... Живко, я кажи ми ти, колко време става, откак слугуваш на царя.

Живко. Откакто слугувам в царский двор, има повече от петнаести години.

Сурсовул. Толкози време да слугуваш ти, а пък царят да не те възкачи на никакъв чин! На него да остане, и сто години да му слугуваш, пак не ще се смили за тебе. Ах, този цар на много хорица струва неправда!

Живко. Мене ми се е додеяло вече да му слугувам.

Сурсовул. Имаш право: петнаести години не е малко време. Чувай! Ти, ако искаш да възлезеш на чин, трябва да слушаш мене и да ми бъдеш верен.

Живко. Слушам те, господарю.

Самуил. Него можем да го направим войвода на царската стража.

Сурсовул. Може и управител на някой град.

Живко. То е ваше знание.

Сурсовул. Ти знаеш, че царството е в ръка ми, аз мога да ти направя каквото добро желаеш само да ми бъдеш верен и таен. Каквото видиш тайно, не ще го изказваш никому, макар и главата ти да искат да отсекат. Не бой се, аз мога да те отърва от всяко зло, бъди само мой верен и таен. Заради това трябва да се закълнеш.

Живко. Заклънявам се, господарю!

Сурсовул. Закълни се, като е тъй.

Живко. Очи ми да изпръснат, крака ми, ръце ми да се строшат, девет годин болен да лежа, с игла да се подпирам, със стълба в стъпа да влизам и пак ка не умирам и като умра, душа ми в огън да гори.

Сурсовул. Добре, отсега нататък си мой. Нà ти и малко парици. *(Дава му пари.)* Сега да оти-

деш да викаш Влада и да му кажеш, че съветниците се събраха и него викат.

Живко. Добре, господарю. *(Отива.)*

ЯВЛЕНИЕ XI

Горните

Самуил. Ах! Проклетий враг, ще го науча аз него със сабята си как да отказва дъщеря си от мене. Кой другий е по-достоен от мене? Боба, вярвай, живота си полагам за Райна: моята любов за нея ме кара по-скоро да пролея кръвта на лошевий й баща или да умра!

Сурсовул. Имаш право, синко. Сега, без да губиш време, иди си вземи съзаклетниците и право след царя. Ти знаеш де ходи той на лов. Але гледай работата да стане много тайна.

Смуил. Не бой се. Зная аз как трябва да стане, щото нито дяволът да догади.

Сурсовул. Както да е, гледай без друго да свършиш работата. Аз ще остана тук, за да чакам онзи издатник. Като дойде, аз ще го науча с острото на ножа. Ще полея кръвта на тоя стар предател. Дързост, синко! Нека твоята ръка бъде немилостива, за да пролее кръвта на омразния цар!

Самуил отива.

ЯВЛЕНИЕ XII

Сурсовул, Влад, Живко

Влад *(на Живка).* Де са съветниците? Няма никой. *(Тръгва да си отива.)*

Сурсовул. Живко, дръж! *(Спуска се на Влада. Улавят го двамата.)*

Влад. Георге, що искаш от мене? Боже мой!

Сурсовул. Мълч! *(Запуша му устата. На Живка.)* Дръж яко!

Живко. Държа, гoсодарю. *(Свалят Влада долу, Сурсовул изважда ножа си да го коли.)*

Живко *(уплашен).* Що правиш, господарю! *(Иска да бяга.)*

Сурсовул. Дръж!... За да не погубя и тебе.

Живко държи и очи му гледат зад гърба му. Сурсовул убива Влада.

ДЕЙСТВИЕ ВТОРО

ЯВЛЕНИЕ I

Георги Сурсовул, Тулла

Сурсовул. Тулло, ти си от рода ми, аз те обичам като майка. Ти си жена стара и умна: на тебе ще поверя тайните си. Стига да знаеш как да се отнесеш, та ще те направя майка на сина ми Самуила и на княгиня Райна.

Тулла. Добре, синко, добре. Аз разбирам що е тайно и зная да се потавам.

Сурсовул. Слушай. Ти знаеш, че царица Мария като умря, мен ми се отвори път да работя в българското царство тъй, както ща, и, речи, че царството е в ръка ми. Само ме бе страх да не би одовелий цар Петър някак да се ожени, та покрай новата му жена да се вмъкнат в царский двор други, а за нас да се затворят вратата. Заради това трябва да погубим тайно царя, та тогаз ние оставаме свободни в царский двор.

Тулла. Това е лесно. То е моя работа. Бъди спокоен! Аз нему да му приготвя една отрова и за малко време да му излезе душата, тъй щото нито дяволът да не догади, че е отровен.

Сурсовул. С царя е вече свършено. Само да мълчиш!

Тулла. Що думаш! Затова аз гледам народът се разшавал.

Сурсовул. То не е нищо. Всичките боляри са с мене и народът след малко ще провъзгласи за цар на българската държава или мене, или сина ми Самуила.

Тулла. А как се погуби цар Петър?

Сурсовул. Аз му предложих да даде дъщеря си Райна на сина ми, а той ми отказа. Заради това верни мои хора го затриха тайната в малкия Преслав при царските зверници. Из народа ходи слух, че царят побягнал. Сега аз ще те отредя наставница на княгинята и ще ѝ докажа, за да те има като майка. А ти ще гледаш, както можеш, да я направиш да залюби Самуила. *(Тупка я по гърба.)*.

Тулла *(ухилено)*. Колкото за това, бъди спокоен. То е мое знание. Всичките дяволи са в ръка ми и... ще стане.

Сурсовул. Да отида да видя княгинята.

Тулла сама се разхожда из сцената и си бае.

ЯВЛЕНИЕ II

Тулла, Райна *(която се задава)*

Тулла *(улавя я за ръката)*. О! Моята мила рожба! Аз си я обичам като от сърце, мое чадо: тя ще ми бъде веселбата на старо време. Седни, детето ми, седни да си поприкажем сладко, сладко, както майка с чадо!

Райна. Тулло, моля ти се, кажи ми де е баща ми, царят: ти мож да знаеш.

Тулла. А! Не зная, синко,наздраво. Дето и да е, той ще дойде, не мисли, мами, за него. Ти си млада-зелена, с лична хубост дарена; ти трябва да се радваш на младината си. Твоята хубост е достойна за най-нежна любов. Сега ти е тъкмо време да любиш от сърце и да привличаш младите момски сърца. Аз като бях като тебе млада, най ми беше драго да гледам момци да лудеят след мене. Ама и аз знаех да ги замайвам. Те, горките, тичаха като луди по-

дире ми. Често аз отивах да си гледам на врачка за кой ще се падне на честта им. И наистина, който ми се падаше, все пак той даде Господ да се венчае с мене. Ах! Колко ми беше драго, като станах млада булка! Ей, от радост аз бях нито на земята, нито на небето. Да ти гледам, баби, на боб, да видим какъв ти се пада на честта. *(Изважда боб от джоба си и гледа.)* Пада ти се, рожбо, един млад, висок, възчерничък, черноок, веждещ, носяст, дълголик, сладкодумен и пъргав. Такъв ти е на честта.

Р а й н а. Какъв грозен! Той мяза съще на Самуила.

Т у л л а. Ей, пиле! Кой е побягнал от честта си, та и ти да побегнеш. Каквото ти е писано, то ще бъде. Сега ти се струва, че е грозен, но кога ти се разпали сърцето и душа ти пожелае либе, ще ти се хареса и все него ще сънуваш.

Р а й н а. С кого?

Т у л л а. С който е на честта ти.

Р а й н а. С черния онзи арменец ли? Бог го е поразил.

Т у л л а. Не се гневи, княгиньо: което е определено от честта ти, трябва да стане. Виж, помисли, не е ли тъй.

Чува се звън. Т у л л а си отива.

ЯВЛЕНИЕ III

Р а й н а, Н е д а *(дохожда)*

Р а й н а. Що е това, Недо? Защо бие камбана?

Н е д а. Не зная, честита княгиньо.

Р а й н а. Да не би да се събират за война?

Н е д а. Като за бой прилича. Но дано да не е. По всичките черкви звънят жално, съще като за покойната царица, майка ти, когато се вечно отдели от нас.

Р а й н а. Ох, Боже! Радвах се и аз на света, догогато майка ми беше жива; откакто тя се помина, животът ми е тъмен – наместо радост – горчиви сълзи; наместо веселби – люти скърби! Ох, мила мамо! Дето щеше да ме оставиш тъй симо, по-добре да беше ме прибрала със сераче на света, по-добре да беше ме прибрала със себе си в черната пръст *(Заплаква.)*

Н е д а. Не плачи, царкиньо! Бог е милостив!

Р а й н а. Ох, Недо, Недо! Как да не плача, кога съм останала тъй немила, недрага. Майка ми ме остави млада-глупава; двамата ми братя, далеч от мене, стоят в Цариград като залог; Бог знае кога ще се върнат. Един тейко при мене и той ето толкози време го няма никак, па и никой не ми обажда де е... Ах, да не би нашите врагове да са го изяли!.

ЯВЛЕНИЕ IV

Р а й н а, Т у л л а, Н е д а

Т у л л а. Види се, да са дошли лоши вести.

Р а й н а. Какви вести, Тулло? Кажи ми! О, Боже, опази ни от скръб! Какво е, Тулло? Кажи ми... Що мълчиш?

Т у л л а. Не зная и аз що е, не зная. Няма нищо. Какво зло може да бъде?... Бог е с нас; той ни пази. И сетне, какво има да се страхуваме, кога имаме при нас мъдрия комис Сурсовула и личния юнак Самуила. Неговото юначество го няма по света. Пък какъв е хубавелек! Да бях млада, княгиньо, вярвай, влюбвах се в него. Аз съм остаряла, ами такъв драг момък не съм видяла. Всичките болярски

моми са луди подире му, ама той не гледа на тях.

Р а й н а . Ух, Тулло! Не ща да слушам таквизи. Моля ти се, кажи ми, какви вести знаеш?

Т у л л а. А че... казах ти я.

Р а й н а. Ух! Недо, иди да се научиш. Питай и за тейка. Нещо ме е страх.

Н е д а отива.

ЯВЛЕНИЕ V

Р а й н а, Т у л л а

Т у л л а. Какво има да те е страх, кога ни пази комисовий син? Не трябва да се боим, царкиньо: той е юнак, силен и добър стрелец. Докарай си наум кога той се качи на кон какъв личен момък, какъв сърчен и весел! Той грее като слънце. Мантията му шита със злато, шлем позлатен, каваларии алмазени, дрехи чисти, злата сабя в ръката му. Пък конят, да видиш как се големее под него! Та пък под кого други го ще се големее, ако не под него?...

Р а й н а. Ох, доста, Тулло, доста. Недей ми приказва за него.

Т у л л а. Недей ми приказвай! Като не щеш, не слушай! Аз сама си хортувам! Е, ама по-хубавец и по-сърчен от Самуила няма в цяло царство. Аз съм стара и пак ми е драго да го гледам, а на мома не е чудно да се залюби за него.

Р а й н а *(сърдито)*. Тулло!... Млъкни!

Т у л л а. Да млъкна! Ти не ми си станала още господарка, та да ме хукаш. Не ти съм пък робиня. Кога вземеш Самуила, тогаз, да! Може да те слушам.

Р а й н а. Остави ме. *(Оттегля се.)* Остави!

Т у л л а. Не зная кого да слушам, тебе ли мла-да-нездряла, или баща ти, царя. Той ми е поръчал да те наглеждам и аз трябва да го слушам. Родна майка нямаш, аз ти съм наместо майка.

Р а й н а. Стара робиньо! Царят, тейко ми, не ти е дал майчина власт над мене.

Т у л л а. Та па що ме толкози покрусваш? Аз не съм робиня, не съм българка. Аз слушам царска-та заповед и комисовата. Баща ти сега го няма; той предаде на комиса Сурсовула и царството си, и палатите си, и тебе. Сега ще отида при него да му обадя, че ти ме пъдиш.

Р а й н а. Злобна арменко, махай се от мене!...

Т у л л а *(изгледва я криво-криво и си маха главата.)* Ще те науча аз тебе! *(Отива си.)*

ЯВЛЕНИЕ VI

Р а й н а, Н е д а *(чуват се камбани)*

Р а й н а *(сама)*. Ох! Боже! Какво ли ще бъде това? *(Тръгва да си отива.)*

Н е д а *(посреща я)*. Къде, княгиньо? Мълва!

Р а й н а *(стреснато)*. Недо, що чувам? Защо звънят?

Н е д а. От всички черкви и манастири се бият камбани. Народът се сбира като на сбор, а никой не знае да ми каже за какво.

Р а й н а. А тейко ми де е? Де е?

Н е д а. Питах, княгиньо, но никой нищо не ми каза за него.

Р а й н а. Оле, горкана! Какво ще правя аз самичка – без майка, без тейка, без братя... Тежко! *(Заплаква.)*

Н е д а. Мила княгиньо, не плачи, не си късай сърцето. Няма нищо. Народът се сбира, може, за

да посрещне царя, тейко ти. Укроти си душата.

Райна. Ох! Недо, старата вещица Тулла! Нямам очи да я гледам. Да дойдеше тейко, ще му кажа да я махне от двора ни.

ЯВЛЕНИЕ VII

Сурсовул, Тулла, Райна, Неда

Райна, щом вижда Сурсовула и Тулла, стрепва се.

Сурсовул *(на Неда).* Защо е плакала нашата княгиня?

Райна *(разпалено).* Кой ти дозволи да дойдеш при мене? Каква работа имаш ти тук?

Сурсовул. Успокой се, царкиньо, не се сърди. Моето дохождане при тебе е за твоя полза. Царят, тейко ти, ми поръча да ти обадя, какво ти, като млада и без майка, трябва да имаш една стара и опитна жена, за да те съветва; затова отсега нататък ще имаш баба си Тулла наместо майка. Това е волята на тейко ти.

Райна. Царят, тейко ми, де е той истий?

Сурсовул. Той ще дойде. И тъй, царкиньо, трябва да послушваш баба си Тулла ... Тя те обича като нейно чадо и ти трябва да я обикнеш като съща майка. Ти при нея не си сираче; тя може да те направи честита на света.

Тулла. Аз си я обичам като от сърце ми рожба и не можа да ѝ се нарадвам; тя ми е веселбата.

Райна. Оставете ме!... Не ща ви!... *(Заплаква и Неда, като я гледа, турга ръка си на очите, за да скрие сълзите си.)*

Сурсовул. Не плачи, княгиньо: нямаш за какво...

Тулла. Може да си е наумила за майка си. Е, като всяка млада душа, нажалява ѝ се!

Сурсовул. Тя има право: жалостта се изкупва със сълзи. Но сега тя трябва да се радва, защото ѝ препоръчваме тебе за майка и ти ще се грижиш за нея като за съща твоя дъщеря...

Тулла. Отпървен още аз си я обичам като мое чадо.

Райна. О, боже!... Оставете ме! ... *(И иска като да бяга; тръшва се на стола и остава в несвест.)*

Сурсовул *(на Тулла).* Поукротете я. *(Отхожда си.)*

ЯВЛЕНИЕ VIII

Тулла, Райна, Неда

Тулла *(шепне на Неда).* Поумири я.

Неда турга едната си ръка на нея, а другата на очи си и рони сълзи.

Райна. *(свестява се и гледа наоколо си).* Недо, защо си умислена? Очи ти са нажалени.

Неда. *(навежда се до рамото Райнино, поотрива си очите).* Няма нищо, царкиньо!...

Райна. Недо, никой не ни каза защо се събира народът без тейко... И къде е той истий.

Тулла. Казват, какво руска войска идела върху ни.

Райна. А къде е царят? Види се, някоя беда да е ставала. От мене крият. Кажи ми, Недо!

Неда. Що да ти кажа, царкиньо? И аз сама не зная.

Райна. Комисът дохожда тук, нещо приказва, но аз нищо не проумях... бях замаяна... Повикай-

те го да го попитам за тейка.

Тулла. Аз ще го повикам. *(Отхожда.)*

ЯВЛЕНИЕ IX

Райна, Неда

Райна. *(поогледва се наоколо).* О, колко е тежко, Недо, кога мома остане без майка! Всякой я взема на уста, всякой иска да я лъже, да я мами. Ох, милата ми майчица да беше сега жива дърта арменка смееше ли да дойде при мене, та да ми бърбори никакви? Тя си дозволява да ми стане майка, да ме прави дъщеря нейна и любовница на грозний арменец Самуила? Ох, Недо страх ме е, нещо се е случило с тейка!... Някак той е пострадал. Дъртата Тулла и грозний Сурсовул тъй лесно не можеха да се отнесат безобразно с мене. Този арменец като коги е дохождал при мене?... Страшно, Недо! Съмнително!... Тейка няма!... Народът се разшавал!

Неда. Не зная, царкиньо, и аз се чудя на тяхното смело отнасяние... Но не бой се, задавай си сърце: те не могат да имат никаква власт отгоре ти и не давай никак ухо на ласкателните им и пълни с лукавства думи. Ти мож да заповядаш и те трябва да те слушат.

Райна. Мисълта ми е за тейка. Недо, неговото отсъствие наскърбява сърце ми, обезпокоява душа ми! Дано милостивий Бог му запазеше живота и с възвръщането му ме зарадваше. Тогаз аз ще зная как да се отнеса на лукавите арменци. Сега без подпорка се виждам принудена да мълча.

Неда. Много пъти мълчанието надвива на коварството.

Райна. Недо, да отидем да видим защо се събира събор; може, за да посрещнат тейка. Дано го видя да си иде, та да му се порадвам отдалеч. *(Тръгват.)*

ЯВЛЕНИЕ X

Райна, Неда, Сурсовул, Тулла

Сурсовул ги посреща. Райна, като вижда Сурсовула, уплашва се и отстъпва назад.

Райна. Къде е царят?

Сурсовул. Царят заповяда... Седни, царкиньо. Той заповяда да ти кажа... да зарадваш душата му и да изпълниш волята му.

Райна. Каква воля, каква?

Сурсовул *(провлечено).* Святата воля цареве и бащина...

Райна. Та каква воля? Що не казваш?

Сурсовул. Най-подирната му воля.

Райна *(извиква).* Оле! Боже! *(Ударва се с ръце си.)*

Неда се впуска на нея и подпира глава ѝ, която клюмва.

Сурсовул *(преструва се нажален).* Зла чест! Царят, като се връщаше от лов, разболява се и оставя в Малкий Преслав. Той прати за мене и аз едвам го заварих и вече береше душа. В това исто време нападва връх нас опалник Иван. Бог ме опази, за да ти кажа най-подирната воля на тейка ти.

Неда подпира Райна и плаче. Райна скача изеднъж, захваща да си тегли косите, да си дърпа дрехите и да се бъхти.

Тулла. Укроти се, княгиньо, не си късай сърцето; ти да си жива.

Райна *(извиква)*. Де е комисът да ми каже последната воля тейкова ми; аз ища да я изпълня и да умра.

Сурсовул. Поукроти се първен, княгиньо.

Райна. Сега, сега, кажи ми я! Аз искам тозчас да я зная.

Сурсовул. Добрий ми цар заръча ми да ти бъда за баща наместо.

Райна. Да ми бъдеш за баща наместо? Както що е тази *(сочи Тулла)* за майка ми наместо!... Но сега аз нямам нито баща, нито майка. Аз принадлежа на Бога: той ми е баща, той майка.

Сурсовул. Но не трябва да се противиш на святата бащина ти воля: неговата воля е равна на Божията.

Тулла. Тъй е! Баща ти заповядал или Бог – все едно.

Сурсовул. Слушай да ти кажа, той и друго заповядa.

Райна. Какво друго?

Сурсовул. Неговата воля заповяда да бъдеш жена на сина ми Самуила.

Райна *(извиква)*. Това не може да бъде! Лъжеш! О! Боже!

Сурсовул. Аз ти казвам неговата воля и неговите думи. Нямам нужда да те лъжа.

Райна. Заведете ме на гроба му. Аз ще му се моля! Мой тейко, мой отче, не ме предавай на хора, предай ме на Бога. Той ще ме помилва.

Сурсовул. Че кой знае къде е неговий гроб.

Райна. Недо, донеси ми свещи; аз ще отида на майчина си гроб.

Тулла. Не наскърбявай с това си непослушание тейковата ти душа. Тя ще лети над гроба и ще се оплаква от тебе. Тогаз на онзи свят не ще се видиш нито с тейка, нито с майка.

Райна заплаква, Неда отива, Сурсовул потупва Тулла и излиза.

ЯВЛЕНИЕ XI

Райна, Тулла

Тулла. Ох, царкиньо, мила рожбо, аз нали ти казвах, че никой не може да избегне от онова, що е писано на честта му? Аз виждах добре, че сърцето ти не знае друга любов освен любовта към родителите; але няма родители довека. С време Бог тъй наредил: след тях да обикнем отредений на честта ни, а кой другий може да бъде отреден на твоята чест, освен когото отредява бащината ти воля, която е все една с Божията?

Райна. Аз не се противя на бащината си воля и ще ли я изпълна, Бог знае. Душата ми мрази Самуила. Бащина и Божа воля могат ли да пресилят душата ми? Тя няма да се венчае със Самуила; в черква ще изхвръкне от тялото ми, та тогаз нека той вземе бездушен труп.

Тулла. Че кой може да те пресили, царкиньо? Але да ти кажа истината, и мене венчаха насила... Изпърво плаках, виках, доде да мине венчилото през глава ми, а сетне ми додраже и почнах да то обичам. Венчилото е благословено от Бога; то обръща сърцето... И да видиш...

Райна. Ох, Тулло, остави ме! Сърцето ми е наскърбено, душата ми е нажалена. Не ща да слушам таквизи. Недей ми приказва. Дай ми време да си изплача.

Т у л л а. Имаш право, рожбо. Да те заведа на майчиният ти гроб, че там да си изплачеш.

Неда се задава със свещи в ръка.

Ето Неда иде със свещи. Да отида аз да се позабрадя. (*Отива.*)

ЯВЛЕНИЕ XII

Р а й н а, Н е д а

Н е д а. Царкиньо, като излязох вън, до стълбата срещнах един старец с черна дълга дреха, препасан с връв, на плещите му калугерска торба и с тояга в ръка. Той ме попита що прави княгинята. Аз му казах, какво остана сирота и скърбиш. Помежду царевите слуги има, каза той, избран Петър, ключар на небесното царство, княгинята да се види с него.

Р а й н а. Тия думи показват да е Обрен. Той е добър старец и обичаше тейка ми.

Н е д а. И аз тъй мисля да е същий, защото после ми каза, какво в царевите дворове има верни слуги, които жалеят за царя и за рода му. А когато му обадих, задето комисът те сили за сина си, че това било последнята царева воля, злодеецът лъже, каза той, един Бог е чул последнята воля царева, а не убийците му, които бяха пратени от комиса!

Р а й н а. О, вярвам, вярвам! Те са злодейците, те са убийците на тейка ми!...

Н е д а. Така, Недо, продължи той, царкиня Райна после всичко ще чуе, а сега само едно спасение ѝ остава – да бяга от тоя двор, който се е обърнал на хайдушкий и предателский вертеп. Царкинята нека се моли Богу и нека се ослони на верните Божии и цареви роби.

Р а й н а. Боже, Боже, що да правя сега?

Н е д а. Едно спасение, царкиньо, както каза Обрен – да бягаме от нашите неприятели; той ще ни помогне.

Р а й н а *(разпалено).* Не! Аз не бягам: аз не оставям бащиния си двор. Като изгубих милия си тейко, не ща да изгубя отпред очи си и неговото седалище; то ще ми напомня всичките добрини, с които се наслаждавах на живота му; то ще храни моите скърби. Не ща да се отделя от майчина си гроб, който ще ми бъде самото утешение; на него аз ще проливам непрестанно сълзи; на него ще се моля Богу, за да прибере по-скоро и мене злощастна при душите на милите мои родители! Не ща да бягам!

Н е д а. Мила княгиньо! Убийците на тейка ти не щат те остави; те ще те мъчат. Нека бягаме от тяхната свирепост!

Р а й н а. Нека ме убият! Аз желая смъртта! Недо! Донеси ми черни дрехи да се почерня. Аз ще отида на майчина си гроб да плача. *(Заплаква. Неда отива.)*

ЯВЛЕНИЕ XIII

Р а й н а, С а м у и л

С а м у и л *(задава се изведнаж).* Любезна царкиньо, не плачи; моята гореща любов за тебе ще те утеши. *(Впуска се към нея.)* Ти ми си първото либе... аз ще те обсипя с добрини.

Р а й н а *(щом го вижда, стресва се и от страх, извиква).* Боже!... *(Разтреперва се и пада.)*

ДЕЙСТВИЕ ТРЕТО

ЯВЛЕНИЕ I

Няколко боляри и селски кметове, събрани пред царский палат.

В дъното на сцената един гуслар пее.

Гусларят.

Олеле, Боже, нам горкана!
Горчива случка как настана!
Орелът Петър е в почивка.
Душа му в небеса веч хвърка!

Всички отправят ухо към гусларя и се питат: Какво ли пее гусларят?

Гусларят.

Той с жалост нас оставя вечно,
за царството ни време жално,
Роман и Борис, царски рожби,
у Цариград са както роби!

Един от присъствующите. Що пееш, старче?

Гусларят *(продължава)*.

Жаловни, братя, дни за нас,
але в прескръбний тоз час
престола си да увардим,
от върлий враг го опазим.

Един. Чувате ли? Царят го няма?
Другий. Какво ли се е случило?

Гусларят.
Кръвник злодей се силом впусна
и ненадейно цар се стресна.
Кръвнишкий нож гърди му срязва,
червена кръв кат извор бликва.
Орелът Петър зле се мъчи;
тук няма кой да го оплаче.
Гората еква, плач заплаква,
гората още планината:
о, няма вече царя Петра,
оставя той без време скиптра,
далеч от свои мили чада
издъхва, жалост им оставя.

Един. Жалост, братя, царя го убили!

ЯВЛЕНИЕ II

Георги Сурсовул, придружен с царска стража, появява се пред събраните, които му струват място.

Гусларят *(след него)*.

Ой, бухало, нощна птицо,
ой ти, царев убийцо!

Сурсовул. Кой размирява народа? *(На войскарите)*. Дайте го насам!

Двама войскари го потърсват, но не го намират.

Сурсовул *(пред събраните)*. Почитаемий съборе! С жалост голяма ви явявам ненадейна случка, която причинява скръб на цял български народ. Ние трябва всички да се облечем в черно и да жалеем. Вие познавате злосторника Ивана, царев брат, кой-

то биде изгонен из царството като бунтовник; той най-сетне сполучи да изпълни адското си намерение, като ненадейно нападна на царя, който беше на лов, и немилостиво го лишава от живот! Днес ние трябва да оплакваме горко ненадейната смърт на любимия ни цар и да се помолим Бог да го успокои в царството небесно! При това, без да губим време, трябва да призовем на царството по-големия княз Бориса, за да не стои престолът празен. Но, що думам, царските синове и двама са заложени във Византия и императорът не ще ги отпусти... Честний съборе! Цар Петър, ако е заложил децата си, не е заложил и вашата воля, тя е свободна!

Един болярин. Волята си никому не даваме.

Много гласове. Не даваме, не даваме.

Сурсовул. Злото е, че се намираме сега в размирно време: русите са в България и след малко ще ни нападнат. Ние трябва да се приготвим, за да излезем насреща им. Заради това вие изберете си един царский наместник, доде Бог обърне на добро работите.

Един болярин. Засега ние (няма да избираме другиго на царството освен комиса, който познава всичките работи на управлението. Той е достоен. Нека, прочее, всички го одобрим!

Друг болярин. Да живее цар Георги Сурсовул!

Много гласове. Да живее!

Сурсовул. Благодаря вам, честни боляри, кметове и на всички за голямата чест, с която ме удостоявате във велика служба на царството. Но аз не приемам тая почест освен догето отбраним земята си от нападателите, а после има друг, по-млад и по-достоен, на когото вредността ще го покаже достоен за цар. *(На себе си.)* Той е син ми.

Гусларят.
Дадохте врагу над себе власт.
Ще ви отведе в тъмна пропаст.

ЯВЛЕНИЕ III

Горните и един руский пратеник

Пратеникът *(с червен белег на сулицата му)*. Поздравление от великий наш княз Светослава до българския цар, до болярите му и до всичкия народ.

Сурсовул. С какви вести?

Пратеникът. Той иде с войска да се бие с вас, та да бъдете готови, за да стоите насреща му.

Сурсовул. Много здраве кажи на княза си, ние сме готови да го посрещнем, тъй както преди двадесет години българските юнаци посрещнаха русите и печенегите и ги изгониха с прътове из земята си. Това ще направим и сега.

Един болярин. То се знае! С прътове ще ги изгоним!

Много гласове. Ще ги изгоним.

Сурсовул. Имаш ли друго да казваш?

Пратеникът. Нямам нищо повече. Сбогом! *(Отива.)*

ЯВЛЕНИЕ IV

Горните, Самуил с няколко войници *(Самуил се покланя, след него войниците)*

Сурсовул. Почитаемий съборе, с ваша воля искам да поставя сина си Самуила предводител на

нашата войска, която трябва да тръгне след малко против нашите нападатели. Не ща да ви го хваля; вие го познавате. Ако е достоен, одобрете го.

Един болярин. Достоен е.

Много гласове. Достоен.

Самуил. Благодаря ви! С Божията воля и със силата на кръста надявам се да забраня царството.

Сурсовул. Сине мой, съборът те намира достоен, за да бъдеш войвода на българските войски; той те възкача на достойнство, на което длъжността е съвсем свята. Бъди, прочее, вреден заедно с българските юнаци да забраниш държавата и да изгониш русите от земята ни. *(Прегръща сина си и го целува по челото, а той му целува ръката.)*

Сурсовул *(към войскарите).* Храбри войници, Бог на небето, цар на земята. Вие отивате да се биете за царя, на когото властта е от Бога. Днес за вас се отваря бойно поле; при него ви чака небесно блаженство. На които от вас телата им ще станат жертва за царството, душите им ще бъдат отнесени от ангелите с божествена слава в небесний рай. Вашите грехове се прощават и вие имате пълна надежба, за да наследите царство небесное. Бъдете, прочее, сърдечни и верни на Бога и на царя си!

Самуил. Дързост, момчета! Напред!

Музика засвирва, войниците тръгват и съборът ги изпровожда.

ЯВЛЕНИЕ V

Горните

Всички гледат към страната, дето заминаха войскарите. Чува се звънтение от саби и пищение от стрели. Музика следва.

Сурсовул. Битката се разпали.

Един глас. Страшен бой се отвори!

Другий глас. Русите се засилиха.

Третий глас. Я гледай Самуила как се бори юнашки!

Четвъртий глас. Да е жив! Добър юнак.

Пятий глас. Страшно, страшно! Нашите назад пристъпват.

Шестий глас. Сега са добре. Ето, засилиха се.

Седмий глас. Русите се оттеглят. Трупове падат.

Осмий глас. Славно, славно! Нашите надвиват.

Девятий глас. Победа, победа! Русите бягат!

Много гласове. Победа, победа!

Един глас. Да живеят! Нашите възтържествуват!

Сурсовул. Битката престана. Ето нашите се връщат тържествено. Нека ги посрещнем.

ЯВЛЕНИЕ VI

Горните. Самуил с войскарите

Горните посрещат Самуила, който води със себе си няколко роби, придружени от няколко войскари.

Много гласове. Да живее Самуил! Да живее! *(Дигат го на ръце.)*

Един болярин *(на Сурсовула).* Юнак син си отхранил. Бог да ти го поживи!

Сурсовул *(весело).* Първо на народа и после на мене.

Самуил. Всички да живеем!

Сурсовул *(на войскарите).* Отведете робите, та ги нагостете.

Войскарите отвеждат робите.

Самуил. Силата на неприятеля отслабна; но сега той трябва да се оттегли от нашите предели.

Сурсовул. А кой остана на негова диря?

Самуил. Марко войвода, комуто заповядах да го преследва до отвъд граница, което и ще направи навярно. Сега ние можем да бъдем спокойни.

Един болярин. Да живееш!

Самуил. Сега, с Божията воля, нека тържествуваме победата си.

Сурсовул. Почитаемий съборе, аз искам да уголемя радостта на днешнето тържествувание и да го направя по-весело, ако одобрите то, що ще ви предложа. Вие знаете, че добрите дела всякога заслужават възнаграждение. Един войвода, един чиновник, един воин е всякога достоен за мъзда, когато храбростта му го отличи. Аз сина си, за военната му добродетел, не ще да възнаградя с друго освен с Божията воля и с вашето одобрение да го задомя с княгиня Райна.

Болярина т. Как може да бъде това? Тейко ѝ откак е умрял, не се е минало няколко време.

Сурсовул. В такъва размирно време, както що е днешното, дозволено е да се вземат младите! За това аз питах владиката и той склони да ги венчае.

Болярина т. На това ние не можем каза нищо. Трябва да се пита волята на самата княгиня.

Сурсовул. Нейната воля е у мене. Тя от малка още обича сина ми и няма очи за никого другиго освен за него. Аз съм изпитал работата отблизу.

Болярина т. При това нека пак повикаме княгинята, за да я попитаме.

Сурсовул. Нея е срам и не ще дойде. По-добре питайте нейната наставница; тя ще ви докаже.

Болярина т. Добре. Да повикаме Неда.

Сурсовул. Не. Неда не е вече нейна наставница. Царят, тейко ѝ, я поръча на старата Тулла; тя ѝ знае сърцето.

ЯВЛЕНИЕ VII

Горните и Тулла

Тулла. Честита ви радост! Да са живи юнаци!

Сурсовул. И ти да си жива, Тулло!

Тулла. Всички да сме живи, синко! Господ тъй даде: от една страна, ни наскърби, а, от друга, ни зарадва.

Сурсовул. Тулло, що прави княгиня Райна?

Тулла. Да прощаваш, Георге, забравих да ти кажа: честито ти царство! Господ да ти е на помощ, синко, да царуваш до много години!

Сурсовул. Остави сега благословките, питам те за княгинята.

Тулла. Княгинята си е все живо и здраво. Тя, горката, от няколко време насам нито ѝ се яде, нито ѝ се пие. Дене-ноще плаче. Има горката и тя нещо на сърцето си, ами...

Болярина т. То ся се знае, дене-ноще ще плаче горката, че е останала съвсем сираче – без майка, без тейка.

Тулла. Ба, не, синко, тя, речи, че прежале тейка си, при онова, дето има на сърце си... тя забрави тейка си, ами...

Болярина т. Как щяла да забрави тъй скоро тейка си?

Тулла. Знаеш тя какво ми каза? Баща, майка довреме, ами... Ей, като всяка млада и тя си мисли за напред.

Сурсовул. То ще рече, иска ѝ се да познае и тя стопанина си.

Тулла. А че... зная ли аз? Тя, горката, като чу, че Самуил надвил юнашки и се върнал живо-здраво, сърцето ѝ подойде на място и се позарадва. Сега с четри очи гледа, дано си го види.

Боляринът. То ще рече, тя го обича.

Тулла. А че... като всяка млада душа... и той млад!

Сурсовул. Аз ви казах. Работата е приготвена още с покойния цар, баща ѝ, на когото и последната воля е дъщеря му да бъде жена на сина ми.

Тулла. Тъй, тъй, синко, и аз зная.

Боляринът. Твърде добре! Кога иска и тя, нека бъде!

Тулла. Нека бъде, синко, да се позарадва и тя горката.

Сурсовул. И тъй, почитаемий съборе, тържеството на победата ни ще празнуваме заедно със сватбата на княгинята. Тулло, пригответе вие потребните за годеж. *(На другите.)* А ние нека минем в другата стая. *(Отиват.)*

ЯВЛЕНИЕ VIII

Тулла, Райна

Райна. Тулло, защо се събира народът на веселие?

Тулла. Тъй даде Господ, чадо, днес да празнуваме славната победа, дето направи наший личен юнак, Господ да ни го поживи! Ей че личен ли е! Ей че хубавелек ли е! А пък сега да го видиш, княгиньо, като надви русите, още толкоз е разхубавял. То е от Бога, баби; зер има Божия благословия отгоре му. Сякаш че е от небето ангел слязъл; на лице му звезда грее.

Райна. За кого ми говориш, Тулло, не ти разбирам?

Тулла. За Самуила, рожбо, твоята чест.

Райна. Тулло, не ща да ми го споменуваш. Аз жалея тейка, не знаш ли?

Тулла. И аз го жалея, мила, и всички ги жалеем. Але неговата воля, княгиньо, последнята му воля!... Не трябва да я забравяме. Трябва да я изпълниш; инак ти разсърдваш душата му пред Бога и Бог ще те замрази. Защо че бащина воля е Божа воля. Който не слуша баща си, не слуша Бога, и тогаз греши, баби, много.

Райна. Добре, добре, аз ще изпълня волята бащина си само да ми премине жалостта.

Тулла. Тъй кажи, рожбо, тъй мило. Зер трябва да изпълниш последнята му воля, за да зарадваш душата му и Бог да те обикне. А колкото за жалостта, не трябва толкоз да се предаваш; ти си млада и не бива много да жалееш: жалеенето е за старите. Остави на мене, аз ще жалея наместо тебе. И тъй, честита княгиньо, комисът Георги и болярите ми заръчаха да ти кажа да се приготвиш за сватба, че да се помни, когато Самуил надви руската войска, тогаз и се венча. Тъй нали е?

Райна. Тъй, тъй, имаш право.

Тулла *(ухилено)*. Тъй, ами, да ми си живичка! *(На себе си.)* Докарах ли те най-сетне? *(На Райна.)* Мила рожбо, ти посега поотпусни си сърцето; забрави скръбта, да се поразвеселиш като всяка млада душа. Поуглади се, попремени се; пък аз да отида да приготвя венчилото, че хората сега ще дойдат с владиката.

ЯВЛЕНИЕ IX

Райна, Неда

Неда. Царкиньо, всичко е готово, върви подире ми.

Райна. Що е готово, Недо?

Неда. Да отидем, царкиньо.

Райна. Накъде?

Неда. Да бягаме, да бягаме. Обрен ни чака.

Райна *(пристъпва, като да тръгне след Неда, но изведнъж се спира).* Недо, да останем. Не ща да бягам.

Неда. Мила царкиньо, слушай ме! Да не оставаме. Сега ще дойдат да те венчаят. Да бягаме, да не те заварят.

Райна. Не! Нека дойдат, аз не ща да бягам!

Чува се тоягата на Тулла.

Неда. Ах, царкиньо, не ме послуша! Ето Тулла иде!

ЯВЛЕНИЕ X

Тулла, Райна, Неда

Тулла *(носи табла с многоценни неща и една бяла мантия за Райна. Сърдито на Неда).* Що е, що е?

Неда *(уплашено).* Няма нищо.

Тулла *(слага таблата на маса).* Ето, княгиньо *(сочи мантията),* да се премениш. *(На Неда.)* Дръж да се облече княгинята.

Неда *(надмята мантията на Райна и ѝ шепне).* Ах, царкиньо, не ме послуша! *(Тъкми я, турга ѝ тел, забожда на гърдите ѝ алмазена звезда, на глава ѝ многоценни цветя и си чисти очите от сълзи.*

В това време Тулла донася друга табла с венци и свещи.

Тулла. Скоро ти! Ето владиката иде с болярите.

Неда. Ох! Всичко е загубено!... *(Отива.)*

ЯВЛЕНИЕ XI

Горните, владика, боляри, Сурсовул, Самуил

Владиката. Благословено царство Отца и Сина и Святаго Духа, ныне и присно и во веки веков.

Много гласове. Амин!

Самуил с червена мантия стои сред сцената. Тулла улавя за ръка Райна и я доближава до страната му. Владиката променява пръстените; после взема венчилата. В това време Самуил понеча да улови Райна за ръка.

Райна *(се оттегля настрана и извиква).* Махни се, злодеецо! Боже! Братя българи, избавете ме от убийците на тейка ми, ваш цар! Избавете царството от кръвнишките им ръце! Моите братя, Борис и Роман, ги няма тука, за да отвърнат на злодейците за пролятата кръв на тейка ми. О, вие, неговй верни поданици, вие сте тук, и аз, негова дъщеря, останала сираче, пред Бога и пред вас викам на съд сянката тейкова и на неговите убийци.

Самуил. Тя полудя, помогнете ѝ. *(Отива до нея.)*

Райна *(с гняв).* Махни се, убиецо! *(Бутва го, впуска се на бяг и се изгубва.)*

Самуил. Дръжте я!

Сурсовул. Оставете! Нека ѝ попремине.

Тулла. Стана ѝ лошево. Ох!... *(Отива.)*

ЯВЛЕНИЕ XII

Горните

Владиката. Тука се показва неблагодарност от страна на княгинята. Вие ми казахте какво тя от голямата си любов към Самуил е до толкози болна, щото, ако не се венчее с него, ще стане някак, а сега гледам противното.

Сурсовул. То си е самата истина и сега не можа да дочака венчилото, защото злото в нея надви, та ѝ побърка ума.

Самуил. Това си го има тя. Много пъти, дето си приказвах с нея любовно, изведнъж ѝ става лошево и почва да бърбори някои си работи, дето никак не са били, тъй също както сега.

Владиката. Както и да е, но сега аз не мога тури венчилото на главата ѝ, доде не се уверя от самата княгиня. *(Владиката си отива, след него и болярите.)*

ЯВЛЕНИЕ XIII

Сурсовул, Самуил, Тулла *(която дохожда)*

Сурсовул. Тулло, де е княгинята?

Тулла. Няма я, синко, редом я търсихме, няма я. Струва ми се, някой противник да я грабна.

Сурсовул. Не може да бъде това; тя тука трябва да бъде; вие не можахте да я намерите. Кой знае де се е скрила. Оставете, не раздавайте слух, за да не се разнесе из народа, та да става мълва.

Самуил. Сбъркахме! Не трябваше да я оставяме да говори пред хората, а да бяхме ѝ затулили някак си устата. Сега владиката и болярите остават в съмнение.

Сурсовул. Ако и да са в съмнение, що те е грижа. Царството е в ръце ни. Днес народът мене познава наместо цар, а войската тебе за главен войвода. Не бой се, синко, коги да е, българската корона е в нас. Само да имаме живот и здраве...

Тулла. Тъй, синко, тъй. Господ е добър, всичко ще бъде.

Отвън сцената се зачува голяма мълва.

Горните, един стражарин

Стражаринът *(уплашен)*. Господарю, руските навлязоха в града, ще ни избият.

Сурсовул. Що думаш!

Самуил. Войската де е?

Стражаринът. Войската се развали.

Тулла *(шава из сцената и търси да се скрие)*. Ох, Боже!

Няколко войскари уплашени дохождат на сцената, а след тях руски войскари, предводими от Светослава. Сражават се. Сурсовул пада мъртъв, Самуил с войскарите си побягаа; Светослав възтържествува.

ДЕЙСТВИЕ ЧЕТВЪРТО

Сцената е у една пещера, калугерско жилище

ЯВЛЕНИЕ I

Р а й н а, Б о я н, О б р е н *(Под расовете им се виждат саби)*

О б р е н. Светла княгиньо, тук си скрита от твоите врагове.

Р а й н а *(уплашено изгледва пещерата, осветлена от кандило).* О, Боже! Де съм аз!... *(Изследва Бояна и Обрека.)* Кои сте? Кажете ми... де е това?

Б о я н. Не бой се, княгиньо! Успокой си душата в това жилище. Ние сме твои доброжелатели.

Р а й н а. Вие сте старци... добри хора...

О б р е н. Ти не ме познаваш, княгиньо, като ме гледаш в тия дрехи; аз съм, който ти известих с Неда да бягаш, а ти не рачи.

Р а й н а. Обрене, добрий ми Обрене, ти ли си? Ти ли ме избави?

О б р е н. Бог те избави, царкиньо, утеши се в това жилище, отстранено от светските мълви. Тая наша пещера ще ти бъде самото прибежище. Тук ти си запазена най-добре от твоите неприятели.

Р а й н а. Моите неприятели... убийците на тейка ми!...

О б р е н *(на Бояна).* Побратиме, поразтуши нашата княгиня, а аз да отида да видя що се случава. *(Отива.)*

ЯВЛЕНИЕ II

Горните

Б о я н *(слага софричка пред Райна с мед и мляко).* Отпусни си сърцето, княгиньо, та си похапни от калугерска гозба. Вярвам, че не си яла наскоро.

Р а й н а. Благочестивий старче, гледам, че имаш грижа за мене, але нямам чест да те позная.

Б о я н. Преблаги Бог чу твоя глас и те избави от злодейски ръце. Той ме отреди, Райно, за да отърва тебе, която ми си толкози мила и драга.

Р а й н а. Слава Богу, благодаря. А кажи ми, старче, кой си ти?

Б о я н. Не ме познаваш, Райно, че не си ме виждала, а аз съм те милвал още доде беше дете на майчини си ръце, и ти съм се радвал. Оттогаз сега пак даде Бог да ти се радвам. *(Показва ѝ изображение, дето е изписан образът на царица Мария с дете в ръце.)* Ще ли познаеш този образ?

Р а й н а *(с удивление).* О, Боже, това е майка ми! *(Гледа по-отблизу.)* А това дете, що държи на ръце си, кое ще бъде?

Б о я н. То си ти, мила Райно, кога беше още дете.

Р а й н а. Това съм аз!... Ох, милата ми майчица, къде е сега да ме види какво аз страдая. *(Заплаква.)*

Б о я н. Мила княгиньо, образът на покойната ти майка те нажали, но умири се: пръстта, що покри нейните кости, е наша обща майка; тя и нас чака, за да ни прибере в студената си пазуха. Животът е привремен. Скърбите, както и веселбите, принадлежат нему. Всичко тук е суетно. Нас ни небесно блаженство чака. Утеши се, княгиньо. Имай надеждата си в Бога, който е покровител на сирачета и утешител на злощастните; той те обича, та не те остави в ръцете на твоите врагове.

Р а й н а. Думите ти са утешителни, старче; те умножават вярата ми в Бога. Але кажи ми кой си ти?

Б о я н. Аз съм, мила Райно, человек, отказан от света и, далеч от светските мълви, живея в тая пещера като жив-умрял, без да съзирам друго освен Бога в дивната природа и в отчаяната си душа. Аз съм се зарекъл да крия и лицето си, и името си от хората... Но сега сърцето ми, възбудено от радост, размирява душата ми и не ще мога да се скрия от тебе... Аз ти съм, Райно, роднина. Запознай стрика си Бояна, татков ти брат.

Р а й н а *(уплашено).* Боян!...

Б о я н. Името ми те уплаши, чадо! Вижда се, че и ти си чувала за Бояна, цар Симеоновий син, да е вълшебник и с вълшба да вдига мъртви от гробове и живи да обайва. Може хорското суеверие да си има право, кога моите чародейски изкуства много пъти са слисвали простия ум.

Р а й н а. Чувала съм от тейка да ми е приказвал за твоите чародейски изкуства и за твоите прекрасни стихотворения.

Б о я н. Мъдростта, която извлякох из стари светски книги, ми откри много тайни от природата. Аз се прочух за вълшебник измежду народа, който бягаше от мене като от страшен враг. Това даде удобност на тейка ти да заповяда на народа, за да ме гони на смърт като злотворник и бунтовник. Той се боеше от мене не като от магьосник, но като от противник нему, защото той мислеше, че и аз, както и другите ми братя, Иван и Михаил, възбунтуваме народа против него, за да отнема останалата от тейка ни корана, на която наследството се падаше на по-големия брат. Напротив, аз не желаех никак царуването, на което грижите са съвсем противни на моя характер. Всичкото мое желание беше да слисвам умовете с чудеса и да омайвам духовете с творческото си пение. Аз описвах и пеех всякоги светската суетност. Злощастието ме доведе най-сетне в отчайвание. Тогаз се оттеглих в тая пустиня, за да търся, като грешен, покаяние. При това, колкото и да съм се отдръпнал от хора, сърце ми всякоги е миляло за роднини. Аз исках да зная що става в Преслав, и всичко знаех. С голяма жалост се известих за убийството на тейка ти. Сърце ми възжела отмъстение. Аз исках да си отвърна за пролятата братова ми кръв на убиеца Самуила и на баща му; но първо трябваше да избавя тебе от кръвнишките им ръце. Сега, любезна братаницо, си избавена: това ме весели. Ти ще поседиш при мене, додето твоите братя пристигнат.

Р а й н а. Моите братя! Кой знае кога ще си дойдат те.

Б о я н. Те са в път, Райно. Аз съм ги избавил още додето тейко ви беше жив. Но нямали са, горките, чест, за да го видят.

Р а й н а. Що думаш? Те ще си дойдат?

Б о я н. Да, те си идат. Позакусай си сега, чадо, каквото е дал Господ, и се успокой. А аз да отида да се науча за тяхното дохождание. *(Отива.)*

ЯВЛЕНИЕ III

Р а й н а *(сама).* О, Боже, моите братя ще си дойдат. Колко ще се зарадвам аз, като си ги видя. Тогаз убийците на тейка ни трябва да бягат. Короната принадлежи на братята ми. Аз ще им прикажа всичко. С тях аз ще се утеша. О, Боже милий, помогни ми, помогни да си видя милите мои братя! *(Оглевда се на изображение.)* Това е милата ми май-

чица, а това съм аз!... О, какви честити дни са били по моето детинство!... И аз съм имала майка на света да ме е обичала и милвала. Сега, останала сираче, трябваше да бягам от бащини си палати и да търся прибежище в тая пустиня!... Докога ли, Боже, това теглило!... *(Задрямва.)*

Боян довежда Неда и си отива

ЯВЛЕНИЕ IV

Райна, Неда

Неда *(целува ръка на Райна).* Мила царкиньо, Бог те опази!

Райна *(слисана).* Що гледам... Недо!... Ти ли си?

Неда. Аз съм, княгиньо. Сега не си самичка: аз съм при тебе.

Райна. Как ме намери, Недо, в тая пустиня?

Неда. Един благочестив старец ме доведе. Аз не го познавам.

Райна. Той ще бъде стрика ми Боян, Недо. Той е имал грижа, за да ме избави от нашите врагове. Аз като избягнах от венчилото, той ме грабна и заедно с Обрена, не зная как, ме доведоха в тая пещера, която е тяхно жилище. Той, Недо, избавил и моите братя от робство и ми каза какво наскоро ще си дойдат. Това много ме зарадва.

Неда. Ей, царкиньо, не знаш сега що става в Преслав! Руси обиколиха града, досега може да са го превзели.

Райна. Що думаш? О, Боже, ти бъди милостив! *(Въздъхва.)*

Неда. Бог е добър, царкиньо, както помогна да се избави царската дъщеря, тъй също ще бъде на

помощ и за царството. О, колко се бях аз уплашила, когато те потърсих, а не те намерих. Оле! Помислих си аз, звярът Самуил е грабнал царкинята. В това време *бабата* Тулла шаваше. Изеднъж Самуил излезе напреде и взе да я пита: къде е Райна? Къде отиде? Не зная! – отговори Тулла и запъшка, а Самуил като бесен изскочи навън. Тогаз сърце ми подойде на място! Слава Богу, рекох си аз, княгинята не е в зверските ръце. Затекох се да видя Обрена и го намерих; той ме зарадва, като ми каза, че ни си избавена. Скоро, рече ми той, да отидеш в черква и да я намериш. Завчас се затекох аз и, доде достигнах в черковния двор, ето и той след мене. Тогаз ме улови за ръката и ме заведе в гробницата. Там той ми посочи една скрита вратичка, от която се отива в една дупка под земята; върви направо, каза ми той. Мене ми дойде страх. Тук в тъмнината ме посрещна старецът, който ме доведе при тебе. О, колко се зарадвах, царкиньо, като те намерих.

ЯВЛЕНИЕ V

Горните, Обрен

Обрен. Тук, светла ми Райно, ти си далеч от мирските мълви. Тук душата, отстранена от безбройните световни нужди, намира своето спокойствие. Забрави, княгиньо, всичките си грижи за тоя свят и успокой духа си в това тихо жилище, додето Бог ни покаже начин да се избавим от беда! Ето и добрата ти другарка Неда е при тебе; душата ти не ще се стегне.

Райна. Благодаря на Бога и на вас, че ме отървахте от зверски ръце! В това постническо жилище аз намирам утешение. Жалостта ми попремина.

Пустинята ми става драга. Тук вярвам да съм по-близу до Бога. Аз ще му се моля на свободно за душите на покойните ми родители. Ще прочитам св. писание, което дава храна на душата. О, колко е приятен монашеский живот! Недо, аз бих желала да бъда калугерка, за да се наслаждавам от един живот, на който приятностите са съвсем душевни.

Н е д а. Споделям ти желанието, царкиньо, но твоето предопределение може да чака други по-горни съсловия.

Р а й н а. Видях си честта, Недо. Преждевременната смърт на моите родители пресече надеждите ми: аз останах на света злощастна.

О б р е н. Не трябва да се отчайваш, Райно: ти си млада и ще видиш добро. Да са живи братята ти; те ще подновят твоето щастие. Царството им принадлежи. Те ще царуват, и ти ще бъдеш с тях. Не изгубвай, прочее, надежба! Бог е добър.

Р а й н а. Какво ми остава да се надея, кога руси и византийци са дали ръка с ръка, за да превземат нашата земя и когато днес първите са вече в Преслав?

О б р е н. Да, царкиньо, руският княз Светослав е превзел голяма част от българското царство и днес се намира в Преслав, отдето аз сега ида. Но забележи, че той не се показва никак неприятел към нас: напротив, той се отказал от византийците и иска да бъде наш съюзник, като остави брата ти Бориса да царува на бащиния му престол. Защото той, като благоразумен мъж, упозна примките, които Георги Сурсовул готвеше тайно с византийский съвет, за да турят ръка на българското царство.

Р а й н а. Що думаш? Светослав е днес вече завоевател на държавата ни и иска да ни бъде приятел?... Това е съмнително.

О б р е н. Да, да. Бъди уверена; той е наш приятел.

Р а й н а. А комис Сурсовул що стана?

О б р е н. Той в последнето сбивание с русите е паднал мъртъв под Светославовий меч.

Р а й н а. О, Боже! Дворът ни се отърва от един изедник! А син му де е?

О б р е н. Той е прибягнал, казват, до печенегите, за да ги повдигне с откуп на негова помощ.

Р а й н а. То ще рече, Преслав остава само в ръцете на руский княз и той се провъзгласява за наш приятел. Недо, тия вести ми позарадваха сърцето. Нека излезем да се поразходим по пустинята.

О б р е н. Поразходете се. Тук няма никой да ви види.

Р а й н а и Н е д а *излизат от пещерата.*

ЯВЛЕНИЕ VI

О б р е н, Б о я н *(додето Обрен прочита книга, задава се Боян)*

Б о я н. Брате Обрене, извести ли се за случките в Преслав?

О б р е н. Боляринът Мирко, който заедно с владиката и другите боляри е посрещнал Светослава и се е разговарял с него, уверява ме какво руский княз иска да бъде наш приятел и да предаде престола на законния му наследник. Заради това и се обещава да принуди византийский съвет да отпусти царските синове.

Б о я н. Не е нужда за тях: те са отпуснати отколе и днес са в Преслав. Стига само той да устои на думата си.

О б р е н. Що думаш? Те са в Преслав!... Как може това?

Б о я н. Преди всичко друго аз съм имал грижа за тяхното освобождение. Тайните средства, що употребих във Византия, им дадоха свободата. В Цариград ходи слух, че магьосникът Боян, който отряза главата на цар Симеоновий образ, качен на Белерофона коня, и направи в истия ден и в истия час да умре Симеон, тоя същий Боян е направил невидими Петровите синове, като с магията си ги преобразил на два братя сокола. Моето отиване сега беше за тях. Аз ги посрещнах в пътя и тайно ги заведох в Преслав, дето ги скрих у къщата на един стар воин, верен мой приятел.

О б р е н. Тогаз не остава друго, освен да отидем ние самите, за да се разговорим лично със Светослава, та, ако видим, че наистина е наш приятел и желае доброто на царството ни, да сврържем условия с него.

Б о я н. Не ми се хваща твърде вяра... да не би той да иска да ни направи игра, та да опита тайните духове на царството, за да оздрави по-добре себе си на престола му?

О б р е н. Не, аз вярвам да е истина; защото, според както ме увери боляринът Мирко, той е млад, хубавец, с големи слабости към прекрасния пол, та, като вижда образа на княгиня Райна, остава замаян и много време не вдигва очите си от нея. С голямо нетърпение той разпитва болярите за нея и в това си разпаление той се провъзгласява за приятел на българския народ само да му доведат Райна, за да я види жива. Те като не знаят да му обадят де е, той раздрънква града да я търси. Освен това той знае, че не ще може да господарува до много на едно царство, на което народът знае да се отнесе и приятелски, и неприятелски, и на което наследниците живеят. Той си помисля, че приятелството на българите ще му бъде по-полезно отколкото да иска да ги владее, защото като приятел той може да бъде за дълго време в Българско, догето, напротив, той ще е всякоги в опасност.

Б о я н. Като приятел, да – може да има до много време благоволението на българския народ; но да оставя братаницата ми да изпадне в ръцете на един женолюбец, това не ще бъде никоги. При това неговата слабост може да ни даде благоприятен случай, за да се възползуваме. Сега не остава друго, освен да отидем при него и да се разговорим.

О б р е н. Брате Бояне, аз ще отида първо да обидя и приготвя работата, а ти виж да убедиш княгинята. *(Отива.)*

ЯВЛЕНИЕ VII

Б о я н *(сам).* Вишний Боже, който владееш над всичките земни царета и управляваш премъдро всичката вселена, смили се, смили се заради нашето отечество и помени рода българского. Вразуми княза Светослава с небесната твоя премъдрост и омилостиви му сърцето заради нещастните царски чада Райна, Бориса и Романа. Всели, всели в него мир и любов и утеши нашата държава. Запази я, Боже, от насилствие и неволя. Низпосли твоята благодат и укроти размирните духове. Подари на всички ни живот и здравие, за да славим и възпяваме преславното ти име в мир, любов и братство!

ЯВЛЕНИЕ VIII

Боян, Райна, Неда

Райна. Драгий ми стрико, аз не мога да се нарадвам на приятностите, що намирам в твоята пустиня. Вижда се, природата да я украсила нарочно с неподражаемите си изкуства.

Боян. Имаш право, мила братаницо! Постникът само в тая природа намира светско веселие, ето му напомня неволно всемогъществото Божие.

Неда. Наистина, монашеский живот е много по-приятен от мирския, който е пълен с неволи...

Боян. Аз, ако и да съм се оттеглил от мир, но неволите никоги не са ме оставяли. Колко аз мислех, Райно, за тебе в последните дни! О, да знаеш ти как душа ми се мъчеше оная нощ, кога Неда ми каза, че не рачиш да побегнеш, а си се решила да останеш в ръцете на твоите врагове! Аз стоях на двора като изумен и чаках с нетърпение края на насилственото ти венчавание. Ако би ти подала ръка си на Самуила, да знаеш, го бих убил на мястото. Но, слава Богу, ти се отдръпна от него и се провикна към Бога и хората, але там нямаше хора да чуят гласа ти: всички бяха роби комисови. Гласът ти се откликна само в моето сърце. Бог ми помогна, братаницо, и те избавих.

Райна *(прегръща го)*. Драгий ми стрико!... Стори ми още една милост. Аз ища да се покалугеря, за да служа Богу.

Боян. Недей се обрича, Райно, тъй лесно на пост и молитва. Ти си още млада-зелена. Съдбите Божии са незнайни. Кой знае, може твоето присъствие да е потребно на царството. Ти имаш братя и честта ти е скопчена с тяхната. Знаеш ли, че Борис и Роман не са вече далеч от нас?

Райна *(с чудение)*. Що думаш? Де са? Де са?

Боян. Бог ни проводи руския княз не за да ни бъде враг, но приятел. Той с превземанието на столицата изчисти вътрешните най-опасни неприятели на царството – Сурсовула и Самуила, от които единът е изчезнал съвсем от света, а другий е пропъден в чужда страна. Светослав иска да ни има завсегда приятелството, заради това и е готов да върне назад всичко, що е превзел, на законни ѝ наследник на царството. Понастояще той ще бъде господар в Българско дотогаз, докогато брат ти Борис се появи, за да седне на тейковото си място; той го чака.

Райна. О, Боже, какъв добър мъж е този Светослав! Някой стар человек ли е той?

Боян. Не, той е млад, личен и юнак момък, а хубостта му, както казват, е една от най-редките хубости.

Райна. Аз бих желала да видя този руский юнак.

Боян. Ще го видиш, Райно, и той желае да те види.

Неда. То ще рече, ние ще си отидем в Преслав.

Райна. А братята ми, стрино, де казваш да са сега?

Боян. Ние ще отидем в Преслав и там ще ги посрещнем заедно със Светослава.

Неда. Видиш, княгиньо, нали казах аз, че ще си отидем.

Райна. Да си отидем. Боже, ще си видя моите мили братя!

ЯВЛЕНИЕ IX

Горните, Обрен

Обрен. Готови ли сте? Време е да вървим.

Райна. За къде, Обрене? За Преслав ли?

Обрен. Да, за Преслав.

Райна. Моите братя там ли са?

Обрен. Ще дойдат.

Райна. Боже, да не ме лъжете.

Боян. Стрика ти ли, Райно, ще те лъже?

Райна. О, вярвам! Мене тъй ми се струва като лъжа.

Неда. Не може да е лъжа, кога Светослав е такъв добър человек и мисли добро за нас.

Обрен. Да не се маеме.

Боян. Да вървим.

Отиват всички.

ДЕЙСТВИЕ ПЕТО

ЯВЛЕНИЕ I

Светослав с няколко стражари, Преславский, няколко боляри

На сцената престол, до него маса, на масата царска корона и картина, на която е изобразен образът на Райна.

Светослав. Честити боляри, гледам, че вашата земя е богата и изобилна с всичките дарби на природата; тя е прекрасна градина, като рай. Аз бих желал да бъда роден в тоя рай. А къде е царят ви?

Преславский. Великий княже, лукави врагове са погубили царя ни и са опропастили държавата ни. Комис Сурсовул е накарал сина си Самуила да пролее тайно кръвта на цар Петра.

Светослав. А де е комисът на царството?

Преславский. Той падна мъртъв в последнето сражение.

Светослав *(гледа картината)*. Не ли ми казвате чий е този прекрасен образ?

Един болярин. Той е, светлий княже, образът на цар Петровата дъщеря, Райна княгиня, сега останала сирота!

Светослав. Райна княгиня!... Почитаеми старци, аз дойдох да превземам земята ви не за мене, а за друг, който струва намерение да ви владее. Той ще ми заплати, но не ща да стана аз причина за вашето зло: вие ми се виждате добри хора; аз ви обикнах и искам да ви бъда приятел. Доведете наследника на царството, той да се радва на бищина си престол, а аз ще му бъда завсякогда верен съюзник. Ка-

жете и на княгинята си да не се крие от мене.

Преславский. Ние оценяваме добрината, що обичаш да ни сториш, и се виждаме честити, като желаеш да ни имаш приятели; но, за зла наша чест, царските синове, Борис и Роман, са като в плен у Византия, а княгиня Райна, която комисът на царството иска насила да ожени за сина си, е избягала из насилствените му ръце и не знаем де се намира сега.

Светослав. Нейната хубост ме учудва; аз желая да я видя. Казах ви, не съм дошъл да превземам бащините ѝ палати, нито пък да грабя имането му. Кажете ѝ да си дойде. Аз ще я посрещна с почест като царкиня на един народ, когото вече обичам, и ще я моля да ме приеме като неин гост.

Един болярин. Ние не знаем къде се нахожда тя.

Много гласове. Не знаем.

Светослав *(сърдито)*. Идете да намерите княгинята си, ако искате да ви бъда приятел, ако ли не – моите войскари ще я намерят и ще я доведат тук като робиня за продан.

Преславский. Княже, дай ни време да се поразпитаме, да се посъветваме помежду си, и после яви щем ти. *(Отиват.)*

ЯВЛЕНИЕ II

Светослав *(гледа Райнина образ и си дума)*. Каква чудна хубост! Ако хубавината на тая българка е тъй същe както тук е изписана, тя ще бъде една чудна по света. Добре ми е казвал войвода Петрич: богата е българската земя, богата и приятна; там има хубост моминска, там има моми прекрасни. О! Истина ми говорил той. Лудото младо сърце тук, в тая българска земя, намира любе да залюби, да води, на хубост моминска да се нарадва! По всичко Руско съм бил, але такава хубост не съм срещал! О! Трябва аз да видя жива тая българска княгиня.

ЯВЛЕНИЕ III

Горните, Обрен

Светослав, доде се разхожда, задава се Обрен.

Обрен. Великий княже, аз ида да ти благодаря от страна на народа ни за доброто сърце, що показваш към него. Наместо да скърби, той днес се радва, като чува, че твоя светлост желае да му подаде ръка за приятелство. Той вече те слави и почита като негов благодетел.

Светослав. Аз казах, българский народ е добър. Ако и да не е от вярата ми, ако и да не припознава нашите богове, а се клани, както гърците на кръста, аз пак го обикнах и желая да имам мир с него. Само ми се зловиди, дето вашата княгиня страни от мене и не дохожда тук, за да предам ней всичко, що е бащино ѝ. *(Взира се на образа.)* О, голям художник е живописецът, що изписал такъв изкусен образ с чудна хубост!

Обрен. Никога изкуството на земний художник не може да се уподоби с изкуството на небесний художник, който е дал на нашата княгиня неописана хубост.

Светослав. Не вярвам тя да бъде тъй прекрасна, както е тук изобразена.

Обрен. Ти, светлий княже, не си видял Райна и, доде не я видиш, не вярвам да знаеш що е ху-

бост женска, както и аз не знаех величество и хубост мъжка, доде очи ми не се удостоиха да видят твоето светло лице.

Светослав. А кой е художникът, що изобретил толкова изкусно дело?

Обрен. Той е, княже, един мой събрат и стрика на Райна княгиня, именем Боян.

Светослав. Не ми ли казваш де е сега Райна княгиня?

Обрен. Тя беше тук, а сега де е, не мога да зная.

Светослав. Кога е била тук, и сега може да бъде; тя не трябва да се крие от мене.

ЯВЛЕНИЕ IV

Горните, един руский стражарин

Стражаринът. Великий княже, в ближната планина се е появил някой си българский войвода с множество войскари; той пристъпва към Преслав с намерение да го нападне; войскарите му мязат да са печенеги.

Светослав *(на Обрена)*. Трябва да ви е познат тоя българский войвода?

Обрен. Той трябва да бъде Самуил, Сурсовулович син, който сполучи да избегне от последнето сбивание и който искаше насила да вземе Райна.

Светослав. Той ли е? Нека дойде. Моята сабя и неговата непокорна глава ще свали долу, както на лукавия му тейка.

Стражаринът. Великий княже, стражарите ни са останали малкома, а другата ни войска е разпръсната по селата, за да укротява размирията. Аз не зная, твоя светлост знае, но мисля, че Преслав има нужда да бъде закрилен отвсъде със сили.

Светослав. Не е твоя работа. Старче, народът ви няма за какво да се дига на оръжие: аз не му искам друго освен приятелството. Аз чакам княгинята ви да дойде, за да ѝ предам всичко: аз ще ѝ отстъпя първото място, ще я имам на голяма чест, ще я почитам като сестра. Кажете ѝ, старче, кажете ѝ нека си дойде.

Обрен. Ще я търсим, княже, ще я найдем и ще ѝ кажем да си дойде. *(Отива).*

ЯВЛЕНИЕ V

Горните, Боян

Боян. Светлий княже, мир и любов да бъде с вас!

Светослав. Кой си ти?

Боян. Аз ида да те поздравя от страна на...

Светослав. На кого?

Боян. Ако ми е позволено *(изглежда стражарите)*, да поговоря със светлостта ти на особно: нито аз, нито думите ми са страшни.

Светослав. Поизлезте навън!

Стражарите излизат.

ЯВЛЕНИЕ VI

Светослав, Боян

Боян. Княже Светославе, поздравление от нашата княгиня Райна.

Светослав *(разпалено)*. Де е тя, де е?

Боян. Тя ми поръча да ти се поклоня и ти благодаря за доброто сърце, що показваш към народа ни...

Светослав. Добре, добре, старче, але кажи ми де се намира тя сега.

Боян. Тя бяга от насилие и се крие в тесни пещери от неприятели.

Светослав. Аз не ви съм никакъв неприятел. Тя може свободно да се върне в тейковите си палати.

Боян. Тя може да се върне, но не е уверена дали добро я чака, или зло. Всичко е в ръце ти, княже, имаш неограничена власт и можеш да сториш и правда, и кривда на един останал сираче народ.

Светослав. Аз не съм гладен за чуздо право и за чузд имот. Райнин брат ще наследи царството – той ще господарува. Аз не ви ща друго, освен ръката на прекрасната ви княгиня; тя ще ми бъде всичкий добив от усилните в земята ви завоевания, които изкупих с кръвта на моите храбри войскари. Старче, моето оръжие завоюва земята ви, а чудната хубост на вашата княгиня завлада сърцето ми. Аз я обичам, аз я любя, аз я желая!

Боян. Нашата княгиня е останала нещастна сирота, лишена от майка, от тейка и от всичките добрини, що са принадлежали на рода ѝ; днес тя облива с горки сълзи невинната си младост. Може нейната чест, княже, да се чака от твоето великодушно сърце.

Светослав. Казах, старче, да се върне, да си дойде: аз ще сторя възможното, за да я утеша, да я зарадвам.

Боян. Тя, светлий княже, ще си дойде с радост само тогаз, когато види брата си Бориса сподобен с царската корона на тейка си.

Светослав. С благодарение, старче, аз ще се постарая, за да доведа нейните братя, и навярно ще отстъпя правото да Бориса. Нека тя бъде уверена в думите ми и нека си дойде; аз ней ще предам короната, додето те се върнат.

Боян. Великодушний княже, аз съм се постарал по-отпреди, за да избавя от залог цар Петровите синове; те са вече освободени, стига да стоиш на думата си.

Светослав *(удивително)*. Старче, кой си ти?

Боян. Аз съм син на великий Симеон – стрика на Райна княгиня.

Светослав. Стрика на Райна княгиня!... Тогаз аз мога да поверя всичко на тебе: ти се виждаш да си най-първий покровител на царските деца и се стараеш за тяхното добро. Доведете, старче, и княгинята, и нейните братя; аз ще ги приема с голяма радост в тейкова им дом; ще се запозная с тях и ще ги имам като мои братя.

Боян. Упован на искреността, що вярвам да съм открил в твоето светло лице, и на великодушните ти думи, аз ще доведа и княгинята, и братята ѝ.

Светослав. Чакам ги, старче, с отворени ръце.

Боян отива.

ЯВЛЕНИЕ VII

Светослав *(сам)*. О, колко са злощастни чадата на един цар, който ги е оставил без време тъй немили-недраги! Лишени от всяко добро, от всяко право, те са били изложени под свирепостта на лукави человеци, които мислят да ги погубят тъй, както са погубили тейка им, царя. И аз изгубих без

време тейка си, але Бог не ме остави съвсем сираче. Благодарение на разумната моя стара майка – лека ѝ пръст! – тя ме закрили от върли врагове; тя ме укрепи на тейкова престол!... Отистина, тия нещастни Петрови чада заслужват милост. Аз ще им помогна и ще ги поставя щастливи – аз ще им отстъпя правото тейково им; нека му се радват. Аз ще се радвам на княгинята, на нейната хубост; тя е достойна за милост, достойна за любов. Дано само нейното сърце бъде също милостиво към мене! Аз ще ѝ искам ръката, дано не ми откаже! *(Гледа на образа ѝ.)* О, хубост! О, красност!

ЯВЛЕНИЕ VIII

Светослав, Боян, Райна *(която се покланя)*

Боян. Великий княже, нашата княгиня иде от страна на цял български народ да ти благодари за доброто приятелство, що желаеше да имаш с него.

Светослав *(слисано)*. Светла княгиньо! Моето оръжие ме доведе в тейковите ти палати, але моето сърце иска да ги отстъпи на когото законно принадлежат; аз дойдох като ваш неприятел, але желая да си отида като ваш приятел: неправдата, що докарала царството ви в опасност, ми е позната. Аз не ви ща друго нищо, само всегдашното ви приятелство. Приемни, княгиньо, моите приятелски съчувствувания *(покланя се)* и имай ме като ваш най-сърдечен приятел. Бъди свободно разположена в тоя ваш дом, тъй както по времето на покойния ви тейка.

Райна заплаква.

ЯВЛЕНИЕ IX

Горните, Борис, Роман, Обрен, няколко стражари

Един стражарин. Великий княже, царските синове идат.

Светослав. Да ги посрещнем.

Борис, Роман и Обрен, придружени от няколко стражари, се появяват на сцената. Светослав, Боян, Райна ги посрещат.

Обрен. Светлий княже, царските синове те поздравляват.

Борис и Роман се покланят.

Райна *(впуска се към Бориса и извиква)*. Братя! *(Прегръщва го, после целува и Романа.)* Мили мои братя!

Светослав. Драги чада, дойдете и обитайте дома, в когото сте видели свят, дойдете и наследете царството на покойния ви тейка. Сърцето ми усеща милост заради вас невинни!...

Боян. Княже, твоя светлост устоя на думата си тъй, както и княгинята.

Светослав. Благодаря! *(Взема короната и я подава на Бориса.)* Брате Борисе, приеми тейковата си корона и бъди достоен да царуваш на мястото му.

Борис *(поема короната и се покланя)*. Милостивий княже, добрината, що ни струваш, е ненаказана: твоя светлост ни поставя в голямо щастие, което заслужава крайна признателност! *(Слага короната на масата.)* Брате Романе и сестро Райно, нека благодарим чувствително на нашия благодетел!

Борис, Роман и Райна се покланят.

Светослав. Брате Борисе, всичко е ваше, а аз не съм друго освен един ваш гост, който ви желае доброто и ви обича от сърце. Нека и сестра ви Райна не ме има за чузд.

Борис. Драга сестро, почитай благодетеля ни и обичай го, както мене, брата си; той е от Бога нам пратен спасител, който ни подарява тъй щедро онова, що ние бяхме вечно изгубили.

Райна *(поклонено)*. Благодаря му сърдечно!

Роман. Светлий княже, благодаря и аз чувствително за добрините, с които тъй щедро ни обсипваш!

Борис. Да живее великий княз Светослав!

Всички. Да живее!

Светослав. Да живеете и вие, драги чада! Нека сега нашето запознанство се види във веселба – нека се веселим!

Боян *(на Обрена)*. Побратиме, да забравим духовните грижи, доде сме в мир, и да споделим общата радост, що изпълня днес царския дом.

Обрен. Да споделим тая радост, що изгонва тежките скърби.

Всички запяват:

С радост обща да запеем,
люти скърби да прогоним
из сърца ни тоз весел час,
братство и любов да са в нас.

В тоя царский славен покров
да владеят мир и любов,
с светли дни и веселити
много години чести́ти.

Весели се, Преслав-граде,
и ти, българский народе:
Бог ти прати благодетел,
благодетел, утешител.

Далеч от нас зло, коварство,
да с'водвори вярно братство;
свят от мир да възсиее,
по вселена да огрее.

Под небесний ясен покров
да царува мир и любов;
да изчезне всяка злоба,
всяка злоба, всяка вражба.

Светослав. Драги познати, вашето дружество ме развесели крайно. В живота си не помня сърцето ми да е срещало такава радост, каквато намирам днес при вас. Посега вие сте ми най-драги, най-любезни. Душа ми ви желае, и не ще се отдели от вас. При голямата ми длъжност, която ме кара да се върна непременно в отечеството ми, аз се виждам злощастен. При това аз не ща да ви оставя, преди да направя с вас съюз, който да свърже сърцата ни завсегда.

ЯВЛЕНИЕ X

Горните, един пратеник

Пратеникът. Великий княже, храбрий войвода Свеналд ме изпрати до твоя светлост да известя какво множество кораби гръцки достигнаха до Доростол с многобройни войски, за да се би-

ят. Голям бой се отвори. Войската ни там е малко и се нуждае от помощ.

Светослав *(на стражарите)*. Войската да се стяга по-скоро и след малко да бъде готова за път. *(На пратеника.)* А ти да отидеш по-скоро да обадиш на Свеналда да държи войната неуморно: ето, и аз пристигвам с войската.

Пратеникът и стражарите отиват.

ЯВЛЕНИЕ XI

Горните

Борис. Злощастието още ни гони... пак война!...

Роман. Не бой се! Сега сме в отечеството си. И ние ще се борим. Ако ли умрем, ще умрем славно.

Райна. О, Боже, какво ще правя аз?

Светослав. Не се плаши, царкиньо! Аз не ще те оставя: първата ми грижа ще бъде да те запазя от всяко зло.

Райна. Благодаря за добрината, която светлостта ти има за мене.

Обрен. Царевич Бориса да венчаем по-скоро на царството; народът да го припознае за цар и по-скоро войска да се събира за бой.

Светослав. Сега аз трябва да ви оставя, но с жалост. Вие си сторете длъжността към престола си – провъзгласете си за цар Бориса, а аз нека по-скоро отида да предваря опасността, що застрашава царството ви; ще се бия от все сърце като за моя държава, и с Божия воля не ще оставя да възтържествува оръжието на вечний ви неприятел. След като забраня земята ви, неизбежна длъжност

ме кара да си отида в Киев, дето ме чакат големи нужди. После аз ще се върна при вас, за да свързим помежду ни съюз. Брате Борисе, бъди достоен да запазиш само преславското окръжие; за повън аз ще имам старание. А ти, любезна царкиньо, избери сега което щеш: ще останеш ли в Преслав под защитата на брата си Бориса, или ще дойдеш ,с мене в Киев да поживееш, доде се умири Българско, та после да се върнем заедно.

Боян. Врагът Самуил е още жив, неговото лукавство още не е умряло. Той с неговите наемници печенеги се намира в планината, отдето чака мътно време, за да нападне на столицата. За княгиня Райна няма още вярно прибежище в Българско; по-добре е за нея да отиде в Руско за няколко време; за да не ѝ домъчнее в странство, аз заедно с нея прося твоето гостоприемство, светлий княже.

Райна. Молбата на стрика ми повтарям и аз, сирота нещастна.

Светослав. Ти не си сирота, царкиньо. В коя къща не биха те приели като роднина, чие сърце не би те обикнало!...

Райна. Аз ще ви се моля, княже, да приемнете в приятелското си гостоприемство и наставницата ми Неда: с нея душа ми не ще се стегне в странството.

Светослав. Добре, царкиньо, нека дойде и тя; мене ще ми бъде толкова по-драго, колкото повече гости ще имам.

ЯВЛЕНИЕ XII

Горните, руски войскари, Неда, боляри

Войскарите се нареждат и Неда дохожда.

Райна. Недо, ще отидем в Руско, стрика ми ще дойде и ти ще дойдеш с мене да ми бъдеш другарка, та като се умири, ще се върнем пак заедно.

Неда. С радост, царкиньо, ще те придружа; аз не се отделям от тебе.

Светослав. Сега братя, Борисе и Романе, нека си кажем сбогом.

Всички се прегръщат на раздяла; всички запяват.

Оставай сбогом, мила родина,
ази отивам в страна далечна;
але сърце ми в тебе остая,
в тебе остая да те милея.

Каква съдба настана
та тъй изволи,
от мила ми родина
да ме отдели!

О, драги, мили братя родни
и ви любезни мои роднини,
неволно днес се от вас отделям
с голяма жалост аз ви остаям.

Каква съдба и пр.

Далеч от вас аз ще да живея,
далеч, далеч за вас ще милея;
у непознати за мен предели
за вас ще си напомням с жали.

Каква съдба и пр.

Светослав *(на войниците)*. Дързост, войници, нека вашата храброст ви покаже достойни да уголемите славата на нашето отечество, дързост и напред!

Тръгват. Музика засвирва. Светослав, Боян, Райна и Неда се изпровождат от Бориса, Романа, Обрена и болярите.

ЯВЛЕНИЕ XIII

Сцената представя поле, през което минава река, над реката грее месечина. Минуват руските войски; след тях се появява Самуил с няколко печенеги. Зад сцената се чува бой. Боян, Райна и Неда се появяват на брега. Печенеги стрелят с лъкове; Райна се ранява и пада мъртва. Светослав нападва на Самуила. Двете войски се сражават. Боян и Светослав падат мъртви; Неда се изгубва; Самуил възтържествува.

КРИВОРАЗБРАНАТА ЦИВИЛИЗАЦИЯ

Смешна позорищна игра в пет действия

ПРЕДГОВОР

Подобен из маловръстно дете, нововъзраждающий са народ има слабостта да са досягва повече до ония неща, които бият повече на очи. Тъй вънкашната лъскавина на работите прави му най-силни впечатления. Следствието е зето вместо самата причина, отражението – вместо самата същност. Повърхните впечатления оставят и повърхни познания: а от таквиа познания излизат криви разсъждения. От това – и криви убеждения, които представят смешни умове.

У младите народи почти сичко върви по-скоро по подражание, отколкото по систематично изследувание. Много пътя иай-добрите, най-нравствените начала са зети наопаки, разбрани накриво. От това и вместо морал или благонравие в тях се вгнездява деморализация, разврат; вместо искреност, братска любов и привязаност – гордост, презрение и ненавист; вместо задружност и съгласие – раздор и разединение; следователно, вместо развитие – затъпление и заблуждение. А заблуждението спира напредъка на душевното развитие и образование.

Модата е зета вместо цивилизацията[1].

Действително у тия новосвестявани народи облеченият с по модата панталони и герок,

[1] Шпацираните думи и изрази в комедията са дадени така от Д. Войников

с часовник и кордон, на една ръка с преметнато п а р д е с ю, а в другата бастунче, с ръкавици и лъскави чепици, ако знае и две-три френцки или немцки, минува за образован човек – разбрал света. Тъй и една жена, нагиздена с по модата кокошат к о с т у м, перест п а л т о н, с изпърчени по последнята мода коси – к о к или б у к л и, – с над вежди или наврън капела, с прещипнати чепички, опънати ръкавички, копринена омбрелка и с покачѐн с дълъг к о р д о н злат часовник, е съща м а д а м а или д е м о а з е л а. А мъж и жена, заловени подмисца на разход, са вече на върха на ц и в и л и з а ц и я т а.

Видиш ли по модата дрехи, по модата къща, покъщнина – там ти е вкарана цяла цивилизацията. Ако при тия чуеш, че са говори френцки или немцки, там ти е цветът на цивилизацията; ако ли има и украсен а л а ф р а н г а салон и с клавир, там ти е тронът на цивилизацията. Тъй имали европейците и тъй живеяли, заради това и ний, за да бъдем както тях хора цивилизовани, тъй трябва да имаме и тъй да живейме. Ама европейците знаяли да правят фабрики и да вадят сякакви хубави, лъскави, красиви работи – нека ги вадят, а ний ще ги купуваме скъпо-скъпо и с тях ще са красим. Сетне тий знаяли да правят вапори и железни пътища – нека ги правят, а ний ще им плащаме и ще са носим.

А в душевно отношение тази к р и в о р а з б р а н а ц и в и л и з а ц и я има други хубости, други следствия: уважението към вероизповедните обряди много пътя е заместено с насмешни подигравки; почестта към старите – с презрение; учтивостта към нежния пол – с безочливост; срамът – с необюздана смелост. Гражданска добродетел, човеколюбие, братска любов, състрадание, социална привързаност: сички тия са избърсани из речника на мнимообразования. Криворазбраната свобода на съвестта е изгонила из главата му сяко вероизповедно и морално назидание, а софистическите мъдрования, кривовтълпените убеждения и съзетото твърдоглавие така са укоравили сърцето му, дето не може са открн ни най-малка нежна чувствителност. От това и в него ни най-малка черта от ония благородни чувства, които въздигат душата до истинското образование. Да, мнимоцивилизованият е нещо повече от простотата; той сичко умее, сичко знае; той ти говори за човеколюбие, за гражданска добродетел, за братска любов, за съгласие, за единство, но без да ги сеща той сам, без да ги има на сърцето си и без да ги върши. Сичко, що е вън от неговия собствен интерес, говори го само и само, за да препоръча себе си, че умее да разсъжда, да дава мнения, съвети, че знае, че е учен, образован.

Днес имаме живи примери пред очите си. Погледнете на ония съседни нам народности, които, при сичката си политическа самостоятелност и независима самоуправност, от 30-40 годин насам, като са били повечето слепи подражатели на външната п о л и т у р а на цивилизацията, отколкото с е р и о з н и изследователи на нейните основни начала, не са направили почти никакъв успех в индустрията и въобще в промишлеността. Освен това в тях не може са каза, че има положени здрави основи от един морален живот за една благонадеждна бъднина: деморализацията, разпръснатата чрез мнимообразовани личности в масата на народа, като заразява сяко благородно чувство, вдъхнато може от народното благочестиво предание, затрива и сяко морално наставление и поучение, което може да става било в училищата, било в черквите.

Такъва една зараза върлува у някои млади на-

роди, които искат да са мерят с ония от образованата Европа.

При свестяването на нашата народност, от няколко време насам, тази истата зараза не закъсня да посети и нашето младо поколение именно в ония места на отечеството ни, дето са появили някои фалшиви светила от европейското просвещение. Добре е злото овреме да са предвари. А това стои най-много в ръката на нашите разбрани наставници и учители в народните ни училища – единствените ни общи заведения, дето нашите рожби могат са сдоби с добра отхрана и с народно просвещение.

Но тия наши учители и наставници малко би съдействували, ако техните поучения и наставления не би са отражавали и в самия обществен живот на народа. Нравствените поучения в черквите, назидателните сказки в читалищата, неделните училища и народното вестникарство са извикани на помощ за запазване народната маса от горереказаната зараза – д е м о р а л и з а ц и я т а.

Немалко, мисля, би послужили като припаза за това зло и даваните сегиз-тогиз някои добри театрални представления с морална цел за поучаване и поправяние побърканите прави. Действително театърът е спомогнал немалко в развитието на народите, кога той е бил не само едно просто забавление и наслаждение на страстите (което, напротив, е развратявало народите), а едно общо училище, дето народът, под едно приятно забавление, може действително да намери душевна храна.

Докогато Атина и Рим слушаха героическите трагедии на техните изкусни поети, народното чувство и гражданската добродетел правеха чест и слава на еленина, както и на римлянина. Когато обаче бакхенските комедии зеха да са заместят с разкошни представления, които нямат за цел друго, освен да ласкаят страстите и запленяват сърцата, тяхната слава зела да помрачава. Когато Корнейл и Расин даваха храна на французкий театър, народът във Франца вкусваше сладостта на хубавото, доброто и моралното и добиваше повече и повече морална сила за народно развитие; когато обаче поучителните комедии на Молиера зеха да са заместят със сладострастни представления и разкошни балети, моралът зе да губи своето благотворително влияние между народа и деморализацията полека-лека намери по-свободен вход на поголям размер в народната маса.

При започетъка на народното развитие историческата драма и характеристическата комедия би били в значителна полза. Историческата драма, като има за предмет да изложи на сцена героически, благодетелни, народополезни дела на някои исторически личности, а най-паче от народната история, освен що запознава зрителите с тия доблестни личности, служи още да вдъхнува благородни усещания, добродетелни понятия, човеколюбиви стремления и да покаже още някои слабости или заблуждения както: несъгласие, раздори, интриги какви погубителни сетнини произвеждат във вреда на общото добро. А характеристичната комедия, като представя на живо образи от слаби и смешни характери, както: глупешки постъпки, несумесани наемания, съзети умове с хвърчащи идеи, фанатически предразсъдъци и проч., има за морална цел да поправи погрешките и недостатъците, вмъкнати в общежитието – на общо или на частно, – като под един весел и смешен начин оставя да говори само поучението, което под образа на схема втълпява най-добрите впечатления.

Такъвато идея е била единствена причина, що ма е подканила да съставя някоя друга историчес-ки драми и ги изложа на сцена пред сънародниците си в Браила, Букурещ и Галац. Същата идея ма е под-канила да напиша и настоящата комедия „Криво-разбраната цивилизация".

В лицето на доктора Маргариди исках да представя като един апостол на мнимата цивили-зация, с която запленява слабите умове на девица-та Анка и на майка ѝ Злата, слепи подражатели на модите. Като помощник негов е додадено лице-то Димитраки, Анкин брат, предвзет младеж, и с несвестни мъдрувания. А в лицето на Хаджи Кос-та, Анкин баща, е представен противоположен ха-рактер, който предвижда злочестните сетнини на неразбраните глупави последователи на речената цивилизация. Такъв второстепенен характер искал съм да покажа и в лицето на Баба Стойна, коя-то играе главна комична роля. А в лицето на Ма-рийка мислил съм да представя скромното българ-ско момиче, което пази почест към майка си и има уважение към българщината. Митю и неговите другари Герги и Пенчю, български младежи, любители на питието, не малко са увличат по про-поведта на Маргариди, който ги подканя да прези-рат народните си обичаи и хора, па да се учат на европейски. Митю, като влюбен в лицето на Анка и подбуден от завист и мъщение на нейния любов-ник Маргарида, става най-сетне героят, който за-едно с другарите си, още и Димитракя и Злата, дош-ли вече в съзнание, убива проповедника на мнима-та цивилизация, който бе докарал до обезчестение дома на Хаджи Коста. С други думи, деморали-зацията, която са раздава чрез буйна-та несвестност на младежите у един народ, може са изгони със свястната съзнателност тоже на младежите.

Сполучил ли съм в сичко това или не остава на благоразумното разсъждение на знаещата на-ша почтена публика. Лаская са само да вярвам, че тая ми пиеса ако не за друго, да послужи поне като за повод в избиране театрални представления, ко-ито би послужили в полза за предпазване крехки-те клончета на новоразцъхваното наше народно дърво срещу заразителната буйност на злите вет-рове, които завейват в едва пролетното начало на народното ни процветване.

Букурещ
23 майя 1871

Д. П. Войников

ДЕЙСТВУЮЩИ ЛИЦА:

Х а д ж и К о с т а, дюкенджия, еснаф
З л а т а, жена му
А н к а, дъщеря му
М а р и й к а, Анкина другарка
Б а б а С т о й н а, сватовница
Д и м и т р а к и, Анкин брат
М а р г а р и д и, лекар грък
М и т ю, момък, залюбен в Анка
Г е р г и } Митюви другари
П е н ч о } Митюви другари
Р а й ч ю, слуга
Двама заптии
Една селянка
Моми, момци и други за хоро в третьото действие, което започва със сватба. Цигулари.

Сцената се предполага у един град в България.

ДЕЙСТВИЕ ПЪРВО

Сцената представлява къщата на Хаджи Коста. Стая, постлана с килим; надясно – миндерлик с наредени възглавници, наляво – маса и столове. Огледало и др. Вратата на стаята иде отляво; друга врата надясно води в друга стая.

Я В Л Е Н И Е I

Х а д ж и К о с т а с потури, ферменя, фес, седнал на миндерлика, с дълъг чибук, пуши, З л а т а, която му носи кафе.

Х а д ж и К о с т а *(като поема чашата, сърбва и намусено).* Хем чувай! Ума си в глава си сбирай... Толкоз пътя става ти казвам: бе д ж а н ъ м поостави са от тях пущини, мисли и за къщната работа; ама на кого думаш, дуварът ако чуй, и ти же чуш. *(Посрърбва.)*

З л а т а. То. . . жената кога ли ѝ пригодила...

Х а д ж и К о с т а. Като си са захласнала подир тях... па не щеш да знаеш туй къща ли ѝ, или курник, а н а д ъ н м у[1]? Кога ли же ма земат дяволите, па же ти кажа аз тебе едни моди. *(Посрърбва.)*

З л а т а. А че... модите, хаджи... нали сега светът гледа пò на друго... па и ний, езер, както правят хората.

Х а д ж и К о с т а. Хората може да покачат и дрънкала, па ний не же станем маймуни, а н а д ъ н м у?

З л а т а. Ама сега не е като е'новремешното... не може без тях, хаджи.

[1] Разбра ли?

Хаджи Коста. Не стига, дето прахосвате толкози пари за нищо никакви парцали, ами като са захласнете в тях пущини, па не мислите за в къщи како тряба да са наготви и оноді. Сабахлаин, токо като станете, друга работа не ви е на очи, ами ръце ви право на пустите моди; гаче сте луди-полудели подир тях мерѐщини.

Злата. Па защо хоратиш тъй бе, хаджи, как щели сме да не гледаме и друга работа? Яли сега не ли ти донесох кафето?

Хаджи Коста. И за него трябаше два сахата да чакам, анадъниму? За едение време стане, вий сѐ не сте още готови, манджата ви сѐ още неувряла, сѐ тряба да чакам. Седнем на софра, дъщеря ни ... тя сѐ я няма, сѐ има да довършва. От заран насам я няма никаква: да стане и тя с време, като сяко момиче, да земе да полей на баща си, да попримете и поочисти из къщи, да ми приготви кафето, да ми пообърши калеврите.

Злата. Новата ѝ рокля, рекох, да си я довърши по-скоро, че ще ѝ тряба за свадбата, а аз да нагледам къщната работа.

Хаджи Коста *(отвратително).* Ти ли да нагледаш къщната работа... Очите ти са изгледали, анадънму?

Злата. Ам' че яли нà, кафето нали ти приготвих? Па сега ще вляза в мутофака да видя какво ще направя за обяд.

Хаджи Коста. А дъщеря ми, тя да не хваща къщна работа, а?

Злата. А че сега светът, хаджи, става други: е'на майка, да речем, дето разбира от сегашното, не тряба да оставя дъщерята си на мазание, на пране, на промиване, защо че ръцете ѝ са развалят. Сетне не бива и да готви, защо че от огъня лицето ѝ са разваля, упръхва. Ръцете, па и лицето на наша Анка, каквато си ѝ тя тъй хубавичка, тряба да бъдат сявга чисти, бели, меки като памук, па да показва е тъй хе!... Деликатна, евгенис.

Хаджи Коста *(насмешно).* Деликатна, евгенис. Ей, сетне?

Злата. Сетне, ний е'на дъщеря имаме, хаджи, па и Господ я надарил с ангелска хубост... Нека тя гледа за себе си, па кога излезе пред хора, да бъде утъкмена и уредена най-добре, по най-новата мода, от другите моми да сочи по-горе. Езер, ний ще гледаме колко по-скъпо да я продадем.

Хаджи Коста. Я ще тъй же я развалиш ти я с този си маймунски ум! Щяла да я продаде поскъпо. Бе хей, будала, хората не же гледат ней ръцете, краката, а же питат дали е изпечена на къщна работа, дали же я бъде за домашница, анадънму?

Злата *(смело).* Дева не ще я предам в ръцете на един простак, да му слугува като робиня.

Хаджи Коста. Ами?... На какъв дявол...

Злата. Хелбеття, ще си намеря аз е'но учено зетченце.

Хаджи Коста. Толкоз си отбрала ти... Сегашното учение, каквото го гледам аз него, не къща, ами курник биля не же може да гледа.

Злата. Ами защо харчи толкоз пари подир Димитракито ни, иали да са изучи, па да стане учен? И стана я! Виж, като си доде от Авропата, какъв са изменил? Поприличал на френче: сякаш не е наш син. Езер, учението го искуси.

Хаджи Коста. Хилядо пъти пишман станах... проводих го, че какво? Язък за парите! Сега ми е дошел учен, че защо ми е, кога не кабули нито на чорбаджия да отиде, нито на дюгеня ми да седне. Той са учи, аз харчих със ниет, че челяк же ста-

не, а той... хаймана и половина: целий ден мутай по улиците с френцките чапкъни, а н а д ъ н м у?

З л а т а. Той иска при някой голям търговец...

Х а д ж и К о с т а. Големий търговец же му бъде стегни-глава, а той, нà, чуваш ли, не щял чорбаджия на главата си, ами да ходи по кефа си. Пустото им учение, пусто-опустяло! За него вяра, почест, срам, страх няма. Като са нарекъл еднъж учен, па... не ще да ти знай нити за Бога, нити за вяра, а н а д ъ н м у? Токо рекли: Авропата, Авропата. Ама Авропата не гледа като тях наготово: Авропата измислила т ю р л ю б и н т ю р л ю м а р а ф е т я,[1] па търси като нас прости да им зема паричките, а н а д ъ н м у? Ами нашите учени какво ми правят? Знаят сал да ми са одумват, че тъй трябало, че инак трябало. Учение – аз думам, – то, дето знай да извади някой марифет, че с него пари да спечели, пари! (*Става.*) Дай ми тефтерите оттам.

З л а т а *(като му подава два-три вети тефтери).* Ами... да ни проводиш за е'на фуста хумаюн.

Х а д ж и К о с т а *(доде завива тефтерите в кърпа).* Пак хумаюн... май със жени...

З л а т а. А че за новата рокля Анка трябва да си направи още е'на фуста, езер!...

Х а д ж и К о с т а *(сърдито).* Бе хей, глоби, в онзи ден ви проводих един топ хумаюн, какво го сторихте? *(Вика на слугата.)* Райчо! *(Слугата идва и той, като му подава тефтерите и ключовете.)* Нà, да отвориш дюгеня, да пометеш и да онодяш там.

Райчо поема тефтерите и ключовете и отива.

З л а т а. А че, хаджи, той хумаюн беше за друго: направихме кое чаршафи, кое ризи, кое.

Х а д ж и К о с т а. Бе вий ли?... С тези пусти моди же съборите, а н а д ъ н м у... най-големия му търговец. *(Излиза.)*

З л а т а *(отподире му).* Да н'забравиш хем!

ЯВЛЕНИЕ II

З л а т а, сама

З л а т а. Разсърди са. Ех, горко му дошло. Като са нарел мъж, па и момински баща, тряба да харчи, ам че как? Ний е'на мома имаме, тряба да ѝ правим по модата дрехи. Езер, тя каквато' си ѝ тъй хубавичка, модите ѝ много мязат. Като са накичи, сякаш не е българка. И тъй я! Да н'е тъй, дофтура ще ли я залюби? Той зер не е прост челяк, отбира от хубавото. Мене Анка ми ѝ деликатна, евгенис, затуй той си я обикна дотолкоз, умира за нея! Хеле пък сега да я види с новата рокля, по най-новата мода, да си тури и капелото, още толкоз ще влезе в очи му. Нали ми казва той мене: „Тебе Анка ти мяза на съща вранцузойка, като за нея момък няма в града ви." И няма я! Наш'те момци... никакви простаци... Зная аз... Баща ѝ нека са одумва, кой ли ще го слуша?! Горко му дошло!

ЯВЛЕНИЕ III

З л а т а, А н к а

А н к а *(като сочи новата си рокля, с която е облечена).* Свърших си я, мане. Я, я виж!

З л а т а *(ухилено).* А! Каква хубавичка! *(Поиз-*

[1] Хиляда вида.

гледва я изотзад.) Колко добре ти стои! Досущ друга та показва.

Анка *(весело.)* Нели? *(Разхожда са подчотрено).*

Злата *(като я изгледва от горе до долу).* Бравос. Иди речи, че си българка. Де! ... Никак... изляна, изкована французойка. Добре казва дофтура.

Анка *(наперено).* Сега да ма види тъй...

Злата. Млого ще ти са радва: той та обича.

Анка. Да си туря капелината, по-добре ще покаже. *(Туря си капела и гледа са на огледало.)* Я виж сега, мане!

Злата. Сега сякаш че си дошла от Аврапата, съща мандама. Бравос! Нека са пукат душманките. Утре тъй да отидеш на свадба, хем чу ли?

Анка. То са знай. От таз мода още няма никоя...

ЯВЛЕНИЕ IV

Горните, Марийка

Марийка. О! Честита, честита!

Анка. Мерси. Ще ли ти хареса?

Злата. Как е, Марийке, нели ѝ стои добре?

Марийка. Чудесна!

Злата. По най-новата мода, видиш ли?

Марийка *(на Анка).* По журнала ли си я скрои?

Анка *(гърделиво).* Да, по журнала, разумява са.

Злата. Тя наша Анка, тя си ѝ марифетлия: нищо не са оттърва от ръцете ѝ: както види по джурналата, направя ти го тъпкъсъ![1]

Марийка. Да, нейна милост ѝ привира, има дарба за сичко...

Анка. Челяк като са мъчи...

Марийка. Преднела тертипи на европейките.

Злата. Не сал преднела, ами ѝ съща аврупейка.

Марийка. Да, съща европейка.

Злата. За таквази аврупейка тряба и един аврупеец, нали?

Марийка. Нито хоратà.

Анка. Е пък и ти, мане? Сега нямаш друга хоратà.

Злата *(на Марийка).* Виж цир-вир-зацията како прави? Да е жив брат ѝ, той като си доде от Францата, изучи и сестра си на аврупейски тертип.

Марийка. Блазе ѝ, че има учен брат.

Анка. Марийке, дохождай у дома честичко, па ний и тебе ще изучим на европейско.

Злата. Да, да! Тряба, тряба... Виж наша Анка как са изучи? Да я чуш, кога са земе с дофтура на приказка, сал да ти ѝ драго да ги слушаш.

Марийка. Твоя милост, оставяш Анка да са учи на европейско, ами майка ми, каквато си е, не би ма оставила, да знае, че света ще потъне, особно да приказвам със чузд човек. Пази Боже.

Злата. Тебе майка ти ѝ пък проста, па и ти не тряба да я слушаш! И Анкина баща ходи да са одумва, ами кой го слуша? Ние си караме алафрангата. Сега българското не струва пари, не!

Анка. Ако река аз да слушам баща си, тряба да си остана досущ дебела българка – простачка.

Марийка. Вий... да, можете, ами аз да не слушам майка си, която има сичката грижа за мене и от която ми зависи честта...

Злата. Гледай си работата, сега момата

---

[1] Съвсем същото.

сама тряба да си намери честта; ти нито тряба да питаш майка си, че е жена стара, па и проста. Що ти отбира тя от днешньото? Тя си знай стана, хурката. Ти гледай да са изучиш на сегашньото, на алафрангата, на... цирвирзакцията.

Анка *(гърделиво)*. Цивилизацията, речѝ.

Злата. Хъ! Тъй... цивилизацията.

Марийка. Като българка, кога да е, ще бъда в ръцете на един българин, а у нас, българите, цивилизацията, която ваша милост разбирате, не е още в употребление.

Анка. Но тряба ний, младите, да я турим в употребление: ако остане на старите глави, хилядо години ще са минат, и българите сѐ тъй прости ще си останат.

Злата *(ухилено)*. Бравос, Анке, сѐ тъй прости ѝ балбути.

Марийка. Преди тази цивилизация на модите българите имат нужда от положително учение, наука, просвещение.

Анка. Твоя милост си са зела подир думите на учителката. *(Къмто Злата)*. Тя ни приказваше тъй.

Злата. Ех, ами! Разбрала тя, простата българка. Како ли знай тя? Не знай едно бонджор да каже.

Анка. Нели ходихме толкоз време? Какво са научихме?

Злата. Нищо.

Марийка. Ако не друго, поне какво ще рече истинско образование.

Анка. Ех, ами! Колко не щеш я!

ЯВЛЕНИЕ V

Горните, Димитраки

Димитраки *(весело)*. Бонжур![1]

Анка. Бонжур, мон шер фрер. Коман ву порте ву, биен?[2]

Димитраки. Тре биен, мерси, ма шер сьор.[3]

Злата *(ухилено, на Марийка)*. Виж како сладко иде французкото? Да ти ѝ драго да го слушаш.

Марийка. Да.

Димитраки *(като улавя Марийка за ръка)*. Бонжур, мадмуазел Мари.

Марийка. Не зная французки.

Димитраки. Но гледай да са научиш: то тряба днес.

Злата. Тряба, зер!

Димитраки. Една мома като тебе тряба днес да знае французки. Да, ти тряба още да са научиш да танцуваш на полка, валц, кадрил; да знаш как да са отнесеш на един кавалер, когато ти направи комплимент, как да правиш етикети и други, и други...

Злата. Колко е сахато, Димитраке?

Димитраки *(като гледа на часовника си)*. Близо пладне.

Злата. Люльо! Манджата не съм турила още на огъня. Баща ви пак ще гърми. *(Излиза.)*

Димитраки. И тъй, Марийке, ако желаеш да са научиш на европейските хора и да говориш

---

[1] Добър ден!

[2] Добър ден, скъпи братко. Как се чувствувате, добре ли?

[3] Много добре, благодаря, скъпа сестро.

французки, идвай сякоги у дома, па аз ти давам честно слово как ще са занимая нарочно с тебе, както със сестра си.

Марийка. Благодаря, но не ще имам време.

Димитраки. Хъ, време. Остави сичко, па гледай да станеш една цивилизована мадмуазела.

Марийка *(усмихнато).* Дето не ще го бъде.

Димитраки. То е в ръката ми, стига да обичаш.

Анка. Нейна милост не може да цени още цивилизацията.

Димитраки. Цивилизацията, Марийке, е слънцето на днешния век, слънце, което грее днес над цяла Европа, дето мадамите са цветето на тази цивилизация. Да, там жените не са като тукашните робини, а са равни с мъжете. Във Франца, а именно в Париж, жената е тъй свободна, както и мъжът. Една демуазела там зема си кавалерина, когото обикнала, па са разхожда с него, където си ще. Да, голяма свобода.

Анка. Тъй Марийке, те европейки не похващат нищичко: слугините им вършат сичко. Те само себе си гледат: пазят си лицето от слънце, от вятър, па затуй и си турят воал, сиреч було. Па ръцете им, за да стоят сявга бели и меки, носят ръкавички, а снагата им, за да стои деликатна, стягат са с корсет, знаш?...

Марийка. Но ний сякам сме още далеч.

Димитраки *(гърделиво).* Не е истина, гледай сестра ми.

Марийка. Нейна милост... да, едничка в града ни.

Анка. Още, още...

ЯВЛЕНИЕ VI

Горните, Злата със запретнати ръце

Злата *(свръснато).* Дофтура иде, дофтура.

Анка. Люльо! Аз с новата рокля!

Злата. А че бир да си, по-добре.

Марийка. Да си ходя. *(Тръгва.)*

Димитраки *(като я задържа).* Що бързаш? Постой: имам да ти кажа нещо.

Марийка. Чузд челяк... срам ма е.

Димитраки. Срам ли? Браво, не та пускам.

Злата. Но сега той та завари.

Анка *(която са гладu).* Иде ли?

Злата. Стойте вий, аз да са махна, та да н'ма завари тъй *(отива до нейде и са връща).* Люльо! Завари ма, ам'сега?

ЯВЛЕНИЕ VII

Горните, Маргариди, Райчю, който слуша от тайно

Маргариди *(като влиза кокетски).* Бонжур! *(Прави комплименти, здрависва са с Анка, с Димитракя, когато иска да земе ръката на Злата).*

Злата *(като му сочи ръцете си).* Пардьон, мушу.

Маргариди. Па д'ко а, мадам Злата. *(Към Анка.)* Коман са в а-т-ил, мадмуазел?[1]

Анка *(наперено).* Мерси, мосьо льо медесен![2]

Маргариди *(към Димитракя).* Мосьо Деметриюс.

[1] Няма защо, госпожа Злата. Как сте, госпожице?

[2] Благодаря, господин докторе!

Димитраки. Жву при, мосьо Маргаридес![1]

Маргариди *(като изважда из джоба си един журнал за моди).* Желаях да ви срещна и да ви дам журнала, когото приех от пощата.

Димитраки *(като поема журнала).* Да, журнала за моди. Мерси.

Анка *(свръснато).* За моди? Браво! Я да видя, мои фрер? *(Взема журнала.)* Хъ! Видиш? Тук има рокля от по-нова мода... Побързах...

Маргариди *(като изглежда роклята ѝ).* Сега ли си я направи?

Анка. Да, мосьо, сега сефте я облякох.

Маргариди. А, браво! Много добре ви хваща.

Анка. Мерси, мосьо. *(На Злата.)* Мане, тряба да си направя и от тази мода, че е по-нова.

Злата. Стига да кажем на баща ти, па той ще ти земе.

Маргариди. Да, да! Тряба. По нас демуазелите си имат петнаесет-двaесет фустани.

Димитраки. Разумява са, една дама тряба най-малко за месец по една рокля да зема от шивача.

Злата. А че и наша Анка до петнайси сѐ тряба да ги има.

Анка. Мисля, повече.

Злата *(ухилено).* Приказвайте си, ваша милост, а аз да си видя къщната работа. *(Като се покланя на Маргаридя.)* Адио, мушу[2]. *(Тръгва.)*

Маргариди. Адийо, мадам Злата.

Злата *(като са повръща).* Мерсим. *(Излиза.)*

Маргариди *(към Марийка).* Нейна милост?...

Анка. Нейна милост – наша съседка.

[1] Моля ви, господин Маргариди!

[2] Довиждане, господине!

Димитраки. Мадмуазел Мари.

Маргариди *(като улавя Марийка за ръка).* Драго ми е да са запозная...

Марийка *(срамежливо).* Подобно...

Маргариди. Нейна милост има типът на също българско момиче, тъй срамежливо.

Марийка. Имате право, господине: ний, българските момичета, не сме навикнали тъй лесно в запознаване на чузденци.

Анка. Нейна милост... майка ѝ май от старите.

Маргариди *(към Марийка).* Ма моля, вий не тряба да слушате вече майките си: те са стари, па и прости; те не знаят що ще рече цивилизация. Цивилизацията изисква едно момиче или една мома да бъде отворена, да приказва франшманс един кавалер. Не тряба срам.

Димитраки. Срамът показва простота.

Марийка. А аз вярвам срамът да е честта на едно момиче.

Маргариди. За една цивилизирана демуазела срамът значи нула, нито има идея за срам.

Марийка. За нас срамът е голямо нещо, господине.

Маргариди *(към Анка и Димитракя).* Видите ли българските майки какви мизерабили идеи дават на дъщерите си?

Димитраки. За такива стари брантии – холера, холера.

Анка. Браво, Деметриюс, такава хоратà?...

Маргариди. Негова милост има резон: такивато стари спират прогреса на цивилизацията, която изисква персоналната и индивидуалната либертате; не тряба срам, не тряба страх. Сички нации в Европата

са прегърнали днес цивилизацията, само вий, българите, не щете да са конформирате и модифицирате. Вий, младите, не тряба да слушате старите ръждиви глави, а гледайте напред, към прогреса на цивилизацията. Вий тряба да имитирате като нас, европейци, които визитираме градове ви; да са запознавате с нас и да слушате нашите инструкции. Да гледате как са носим, как приказваме, как седим, как ядем и пием; и вий тъй да са носите, тъй да приказвате, тъй да седите, тъй да ядете, пиете и...

Анка. Виж, Марийке, аз не ли ти казах? Слушай сега, разумя ли?

Марийка. Разумях. *(На себе си.)* Да станем маймуни.

Анка *(към Маргариди.)* Ах, колко желая да отида на Европата, па зная аз...

Маргариди. Мадмуазел, и това е възможно, стига да го желаеш от сърце.

Анка. Мосьо, хоратà ли е? Да има колай утре да тръгна.

Маргариди улавя Анка за ръка и я отвежда на една страна. Същото направя и Димитраки с Марийка и отива на друга страна на сцената.

Маргариди. Ма шер Аннет, бъди сигурна, как ще видиш скоро Европата, стига да са оставиш на моето диспозиране.

Анка. Ах, дано!

Маргариди *(настърни).* Не ма разумя.

Димитраки. Ти, Марийке, не тряба да слушаш вече майка си: тя е вече стара и умът ѝ са извял. Аз та обичам като моя сестра, затова искам да та цивилизирам.

Марийка. Благодаря ти, но тази цивилизация не е като за мене.

Маргариди. Ма птит ами[1], там ще видиш много градове, дето цивилизацията е на върха.

Анка. Ах Боже, дали ще имам нея чест?

Маргариди. Ще имаш ма шер, ще имаш, стига да ма слушаш.

Димитраки. Защото не си вкусала още цивилизацията, па и затова и ти иде Бо'зна какво.

Марийка. Каквото и да е, не е като за мене.

Димитраки. Не бъди такваз, слушай мене, който та обичам и ти желая доброто.

Марийка. Стори това добро на друга.

Анка. Ах, мосьо, л'Йороп, ла сивилизасион![2]

Маргариди *(любезно).* Уй, ма птит, л'Йо-роп, ласивилизасион, с'е тюе жоли, тре мааних! Ж тем, тюе монанж![3]

Анка. Като отида на Европата, ще са науча добре на французки, нели?

Маргариди. О, сан дут![4]

Димитраки. Язък за хубавината ти, Марийке! Ако не ма послушаш, ти ще бъдеш една ревнива ябълка, хвърлена на свините.

Марийка. Каквато ми бъде честта.

Димитраки. Честта ти е в ръце ми, стига да искаш да та направя честита на света.

Марийка. Честта ми е от Бога.

Анка. Надявам са скоро да улесня французките. Имам вече начало.

---

[1] Моя малка приятелко.

[2] Ах, господине, Европа, цивилизацията!

[3] Да, моя малка, Европа, цивилизацията, това е много хубаво, великолепно! Обичам те, ангел мой!

[4] О, несъмнено!

Маргариди. О, бъди сигур, шер Аннет, кога бъдеш с мене, за два-три месеца ще бъдеш цяла французойка.

Димитраки. Слушай ма, Марийке, не са оставяй в злочестина, остави са на мене, инак ще са каеш.

Марийка. Може да остана и най-злочестна на света, но никоги не бих са предала в ръцете на един ергенин. Забавих са, да си ходя. *(Тръгва да си отива.)*

Димитраки. Ах, Марийке! *(Въздържа я.)* Постой, не съм си свършил още думата.

Марийка. Моля ти са, остави ма: ще ми са сърди майка. *(Към другите.)* Прощавайте.

Анка. Адийо, Марийке, адийо.

Марийка. Сбогом. *(Излиза.)*

Димитраки *(настърни)*. Дебела глава!...

ЯВЛЕНИЕ VIII

Маргариди, Димитраки, Анка, Злата

Злата *(настарни, на Димитракя)*. Баща ви си доде. Минете в другата одая.

Димитраки. Мосьо Маргаридес, ж в у при[1], да минем в другата камера.

Маргариди. А во зордр мосьо![2] (Отиват *двама те.)*

Злата *(на Анка)*. Хай иди и ти, да не та завари тука, па да хване да вика отгоре ти.

Анка. Уф, пък и този татю! Не може да поседи още малко на дюген.

[1] Господин Маргариди, моля ви се...
[2] На вашите услуги, господине!

Злата. Остави са! Той дошел за обед, а още не е готово, че не знам какви ще ги слушам пак.

Анка. Горкò му дошло! *(Отива в другата стая.)*

ЯВЛЕНИЕ IX

Злата сама

Злата. Манджата пак не е готова. Сега ще хване да гърми отгоре ми. Какво да го излъжа?... Какво, какво?... Да кажа месото беше старо, та не увря скоро?... Не бива: той го е купил, знай го. Да река лук нямаше?... Пък има: вчера го купи. Да кажа масло нямаше да опражо лука?... Пък и то има. Какво да го излъжа?... Какво, какво?... Ха!... Да зема да изтърся солника в пепелта, па – сол нямаше; тъй я? Сол нямаше. Туй му запуша устата нему. Жената тряба да знай да лъже мъжа си; проста ѝ оназ, дето казва правото. Да са махна аз, да не ма завари, да сяка, че бях се в мутофака. *(Излиза.)*

ЯВЛЕНИЕ X

Райчю, после ХаджиКоста

Райчю. Пак не е готово... Отзарана насам постарай уши! Чакай! Не ти дават бар им един дробен хляб да си позалъш гърлото. Ама че на врата изпаднах, ха! *(Ухилено.)* Ама и чорбаджията доде като кон на празна торба – и той же чака.

Хаджи Коста. Райчо!

Райчо *(свръснато)*. Чувам, чорбаджи.

Хаджи Коста. Кой беше тук?

Р а й ч ю. Беше, чорбаджи, онзи... той... хекимин ли е, какъв е?

Х а д ж и К о с т а. Та що търси той... тук, в къщата ми?

Р а й ч ю. А че... зная ли, чорбаджи. Гледам той... като доде и чорбаджийката, и Анка дават с него уста със уста, па...

Х а д ж и К о с т а. Какво па?

Р а й ч ю. Д е м е к... приказват си.

Х а д ж и К о с т а. Като какво?

Р а й ч ю. А че... разбирам ли им? Дълбоки работи, тъй хе, францушки! Измайват са, па...

Х а д ж и К о с т а. Де ѝ чорбаджийката?

Р а й ч ю. Сега отиде в мутофака.

Х а д ж и К о с т а. Беки още не е наготвила?

Р а й ч ю. Не е, ам'че как.

Х а д ж и К о с т а *(като си повива главата).* Я х, я р а б и м![1] Кажи ѝ да доде сам.

Р а й ч ю *(като се обръща).* Хъ, япали я.

ЯВЛЕНИЕ XI

Г о р н и т е, З л а т а

З л а т а *(със запретнати ръце).* Де ѝ Райчю?

Р а й ч ю. Япали ма.

З л а т а. Не знаш, хаджи, отюхках са.

Х а д ж и К о с т а *(намусено).* С е б е б и?

З л а т а. Ама нали от заран не са сумясах да прегледам дали имаме сол. Кога посегнах да гудя на ястието, солника, гледам, досущ празен. Да отиде Райчю да купи завчас. Аз нямах пари у себе си, инак досега щях да го проводя я?

[1] Ах, пиленце!

Х а д ж и К о с т а *(като изважда от кесията си пари и на Райча).* Нà, да отидеш к а ч а р а к да земеш сол.

Райчю, додето върви скоро, припъва се и пада.

Х а д ж и К о с т а *(гневно).* К ь о р о л а д ж а![2]

Р а й ч ю става и излиза.

З л а т а. Ще почакаш, хаджи, доде дойде солта.

Х а д ж и К о с т а *(заканено).* Каква сопа ти са стои тебе!

З л а т а. А че сега аз ли съм крива?

Х а д ж и К о с т а. Ба! Права си като върже в торба, а н а д ъ н м у?

З л а т а. Да ти са позлатя, аз сѐ пак лошева.

Х а д ж и К о с т а. Кой беше тук?

З л а т а. Кой ще бъде? Бяха... .

Х а д ж и К о с т а. Кои?

З л а т а. Нашите, ми са струва, беше и... Марийка. Ах, хаджи, бях сѐ при огъня, гледах си работата.

Х а д ж и К ю с т а *(сърдито).* Гледала си работата, а? Каква вещица си ти! Де ѝ Анка *(вика.)* Анке!

Я В Л Е Н И Е XII

Г о р и т е, А н к а

А н к а. Що е, тате?

Х а д ж и К о с т а. Кой беше тук?

Злата намигва на Анка да не казва.

[2] Слепец.

Анка. Беше... Марийка, батю...

Хаджи Коста. Още?

Анка. Сетне дойде мосьо Маргариди да дири батя; зе го и излязоха.

Злата. Ха! Догадих аз някой доде, па скоро-скоро излезе. То мушу Магариди ли беше?

Хаджи Коста. Же го замагаридям аз него. Той чапкънин да н'ми стъпва в къщата, че му счупвам краката. Де й нашият магарски син.

Злата. Види са, излязъл.

Хаджи Коста. Да н'ми мъкне той мене тук таквиз багабонти, че го земат и него дяволите.

Анка. Той е доктор, тате; той не е лош челяк.

Хаджи Коста. Ти го разбра, а? Или и ти му са сочиш.

Злата *(като намига на Анка, към Хаджи Коста)*. Как щяла? Хич аз оставям ли я?

Хаджи Коста. Бе ти ли?. . . Зная та каква маймуна си. Вий като видите таквиз ябанджийски хайти, па уста ви отворени остават, анадънму? Пустата ви алафранга! Ума си в главата си сбирайте, зере кога ли же ма земат дяволите, па же ви кажа аз вас... *(Разхожда се.)* Мене къщата ми не е хан, анадънму?

Анка. Тате, ами хумаюн за фусти донесохте ли ми?

Злата. Донесоха ти.

Анка. Тате, аз си свърших новата рокля. Я виж, добре ли си я направих?

Хаджи Коста. Да са сочиш на онзи чапкънин, а?

Анка. Не, тате, аз си премерих новата рокля.

Хаджи Коста. Пред онзи чапкънин, а?

Анка. Как щяла съм, тате, хич да бъде работа ли е?

Хаджи Коста. Ами ти щу си крива? Маймун акълията ти майка.

Анка. А че, тате, пък и ти се я хукаш, се ѝ се сърдиш.

Злата. А че тебе баща ти, синко, я тъй хе, за нищо и никакво ходи да са сърди!

Хаджи Коста *(гневно)*. Б а, да та оставя да направиш за смях къщата ми, анадънму?

Анка. Уф, тежко ми е да слушам. *(Излиза.)*

Хаджи Коста. Ума си в главата сбирай, ти казвам, жено, зере!...

Злата *(смело)*. А че какво зере? Еня ма ѝ от хора простаци.

Хаджи Коста *(като я изгледва криво.)* Я гледай я маскара!...

Злата. Ам'че пък не съм ти робиня да ме хукаш тъй, мина са еничерството.

Хаджи Коста *(разгневено, като издига ръка на нея.)* Еничерство ли? Гиди резил.

Злата побягва и Хаджи Коста след нея.

Завесата пада.

ДЕЙСТВИЕ ВТОРО

Проста къщичка на баба Стойна, с три-четри прости столчета за седение.

ЯВЛЕНИЕ I

Баба Стойна с очила, преде на хурка, Митю, който са задава, с широки панталони французки, дълъг сюртук и с фес.

Митю *(весело)*. О, добър ден, бабо.

Баба Стойна. Дал ти Бог добро, синко, добре ми си дошел. *(Като се понаместя.)* Запоядай, запоядай.

Митю *(който зема един стол и сяда при нея)*. Посега махни тази хурка, бабо; що си са замъчила на старини? На младо време дето си прела, не ти ли стига?

Баба Стойна. Ей! Синко... да има баба ти отде, че да н'глeда на хурка. Пусто гърло не пита, че си старо, ами сè ище. Дядо ти, Бог да го прости, доде беше жив, се пак друго беше: барим един хлебец имаше кой да принесе в къщи! *(Нажалено.)* Ами той, горкия, като легна, та умря! *(Подсмърча.)* Ех!... Остави ма с празни ръце. Сега како ше сторя?... Живо в гроба не са влиза ки!

Митю. Да са живи достове, бабо.

Баба Стойна. Да са живи, синко, от умряло що бива?

Митю. Светът е тъй изправен, бабо: хората да си помагат едно друго.

Баба Стойна. Тъй, синко, ами и то, доде ѝ младо, ше помага.

Митю. Бе и за старичките има работа... Да речем сега, аз защо съм дошел?

Баба Стойна. Зная ли та, синко?

Митю. Разумява са... за работа.

Баба Стойна. Ако ми иде отръки, синко.

Митю. Твърде добре ти иде... стига да искаш, и от тази работа, разумява са, ще имаш и файдица.

Баба Стойна *(ухилено)*. Е, то... от файдата си кой бяга?

Митю. Ти знаш, бабо, от малък... без майка, па и откъм роднини Господ не ма е зарадвал; двама с баща си... сами; къщата ни сè на людски ръце глeда, па то... людското, знаш, не е като свое.

Баба Стойна *(ухилено)*. Е, е!... Сещам са. Тряба, синко, тряба: къщата ище домомница, па и ти зер... по сега... времето ти ѝ.

Митю. Ако е рекъл Господ...

Баба Стойна. То... Господ го е рекъл, синко. *(Важно.)* Езер тряба по сега да са прибереш и ти като сичките хора – да си земеш е'но булче, па да са радвате, доде сте младички. Хей!... Синко! Нели бях и аз млада! Нели съм се радвала! Нели зная!... Ами Господ тъй щял: на старо време да остана я тъй хе!... Самичка.

Митю. Мъчно е, бабо, само̀, мъчно!

Баба Стойна. Господ, синко, защо дал мъж и жена? Нали да си животят нае'но и да са радват един на други. Дядо ти, лека му пръст, доде беше жив, сè друго беше, сè имах челяк при себе си... Ше излезе донейде, па аз, езер като сяка ступанка, се имах кого да дочаквам. Ше се зададе по е'но време от пътните врата, ше изляза, ше си го посрещна весело. Той, горкият, видиш, сè носи по нещичко. Ех!... Баба ти ше земе, ше посготви гозбица, както дал Господ, ше седнем двамца на софра, ше си

похапнем, ше си попийнем, ше си посприкажем... езер, като секи мъж и жена. *(Нажалено.)* Ами той на Бога бил по-драг, та си го прибра *(подсмърча и бърше си очите)*, а мене остави... че за какво?... Сама в къщи като кукувица!... Боже прости ма! *(Прекръстя са.)*

М и т ю. Гледай си работата, бабо. Господ си има грижата и за тебе: никой гладен не е умрял. Ти мене гледай, бабо, хелбетте аз не ща та остави.

Б а б а Стойна. Да ми си живичък, синко.

М и т ю. Сал на работа да та водя.

Б а б а Стойна. А че, синко. . . зная ли аз? То пак тряба ти да ми посочиш вратата, езер, дето ти ѝ сърцето, па аз да отида там да хлопам.

М и т ю. Слушай да ти обадя. *(Баба Стойна си простира главата.)* Мене сърцето ми е паднало у Хаджи Костови, знаш?

Б а б а С т о й н а. Е! Зная ги, зная; тии ми са отблизо познайници, честичко си ходя аз у тях.

М и т ю. Па зная, та затуй са дотекох до тебе...

Б а б а С т о й н а *(разсъдително)*. Момичето е младичко, хубавичко, прилично и речи, че е е'ничко в града ни – неговото тъкмение, неговата премяна я няма у никоя, марифетлия ѝ тя; ами... майката. . . тя май... ходулка, па и присмехулка. Колчам ида у тях, тя се ше намери да са присмей на този, на онзи – българите били прости, били балбути, гаче тя не е българка.

М и т ю. Майката. . . ти не гледай; момичето е младо. То като влезе в ръце, докарва са на път.

Б а б а С т о й н а. Крушата май от кореня си далеч не пада, ами, както си каж, младо ѝ; като са нарече еднъж домомница, тряба да слуша мъжа си, како ше стори?

М и т ю. То са знае. И тъй, ти ще отидеш и ще гледаш как-как да докараш работата наред – ще хоратиш там... в'ече каквото та е Господ научил.

Б а б а С т о й н а. Хе, хей! Синко, баба ти тебе колко-колко ергени е зарадвала!

М и т ю. Да та видя и сега. От мене, бабо, имаш един кат дрешки. *(Изважда от джоба си пари.)* Земи засега тези... да си направиш харачлък.

Б а б а С т о й н а *(престорено, като че уж не ще)*. А че... синко...

М и т ю. Де земи, земи, ти си жена бедна,

Б а б а С т о й н а *(като зема парите)*. Ей, синко, Господ здравие да ти дава. А че. .. тъй като е, да стана аз да са забрадя, па... *(Става и зема да са забражда.)*

М и тю *(станат, ухилено)*. Да е на добър час, речи, бабо.

Б а б а С т о й н а. На добър час, синко, на добър час. Дано Господ и Св. Богородична...

ЯВЛЕНИЕ II

Г е р г и, който носи в ръка си свързано у кърпа нещо мезелик после П е н ч ю с едно щъкло ракия в ръка.

Г е р г и *(като идва изеднъж на Пенча, който не са е явил още)*. Ела сàм, ела; тук... наскочихме го.

П е н ч ю *(като идва)*. Я гледай го! Браво!

Г е р г и. Добър ден, бабо.

Б а б а С т о й н а. Дал ти Бог добро, синко, запоядайте, запоядайте.

П е н ч ю *(на Баба Стойна)*. Бонжур, мадам ангаже.

Б а б а С т о й н а. Не ти отбирам аз таквоз... тъй... *(Като изгледва щъклото)*. Ам'то защо ти ѝ бре?

Пенчю *(като издига шъклото).* Бяла Рада, бабо да живей!

Баба Стойна *(засмяно).* Их, хи, хи!

Пенчю *(настърни).* Смеш са, зер угади келепира...

Герги *(на Митя).* Тебе не ти е чиста работата. Що търсиш тук?

Митю *(на Баба Стойна).* Слушай го...

Баба Стойна. Той си поидва да пообихожда баба ви; защо че тя е самичка – няма никого.

Герги. Да ѝ намерим тогаз един другар.

Пенчю. Добре каж. Аз зная един млад дядо, който си търси една млада бабичка. Земаш ли го, бабо?

Баба Стойна *(ухилено).* Ей, синко... а че бива ли бре, аз...

Герги. Какво ти? Тамам къща да гледаш.

Пенчю. Тамам на мъж да са радваш.

Баба Стойна *(засмяно).* Ах, ха, ха! А че...

Пенчю. Няма аче, няма маче; аз кум ще ти стана.

Герги. А аз петлар.

Митю. Па аз девер тогаз. . .

Баба Стойна. Ей, синко, то Господ като рече, како не става. Баба Дойчювица нели на старо време мина през венчило? Кога е писано на главата, то...

Митю *(на Пенча).* Дай да почерпим баба Стойна.

Пенчю. Добре каж. *(Налива в чаша.)* Заповядай, бабо, дръпни му едничка.

Баба Стойна. А че... ще ходя нейде си, па да н'замирисам...

Митю. Гледай си работата – ти си стара жена.

Герги. Ако отидеш на някоя цивилизована, алафранга къща, ще ти са смеят, бабо.

Баба Стойна (с *чашата в ръка).* Горко им дошло!... Е, наздравица ви, мой както миели, Господ и Св. Богородица да му ѝ на помощ. *(Пие.)*

Сички. Амин, бабо. *(След като пи.)* Да ти е сладко, бабо.

Баба Стойна *(като си покланя главата).* Сладко ви здравие и имание, синко!

Митю *(на Пенча).* Па дай да кусаме и ний от този бумбаарек.

Баба Стойна. Да ви даде баба столченца. *(Дава столове).* Поседнете си де, поседнете. *(Сички насядват.)*

Пенчю *(като налива, на Митя).* Буюрунуз![1]

Митю *(като да пие).* Да живей алафрангата!

Пенчю. И ш-алла! *(Като налива на Герга.)* Буюряху![2]

Герги *(като да пие).* Да живей цивилизацията!

Сички. Да живей!

Герги *(който развива кърпата с мезелика).* Буюрунуз. *(Сички си земат.)*

Пенчю *(като да пие).* Е, бабо, да имаш късмет млада булка да са мъщриш, ръка да целуваш *(Пие.)*

Баба Стойна *(като са смее).* Ах, ха, ха! Ей?...

Герги. Бабо, мож ли ми направи пазара за Хаджи Костовата мадмуазела, българското алафрансе.

Митю *(на подсмех).* Не ще може.

Пенчю *(като налива и дава на бабата).* Алафрансе. Жву при, мадам![3]

[1] Заповядайте!
[2] Ако е рекъл господ! Заповядай!
[3] По френски. Моля ви, госпожо!

Баба Стойна *(като поема чашата).* Не ще ли стане млого? *(Пие.)*

Пенчю *(доде пие бабата).* Браво, мадам мадмуазел!

Герги. Е, бабо, не бива ли?

Баба Стойна. Не ти отбрах.

Герги. За Хаджи Костовата мадмуазелка ти казвам.

Баба Стойна. Каква й тя Хаджи Костовата зелка.

Пенчю. Браво, браво, тъй, бабо, тъй зелка, зелка.

Герги. За момата му ти казвам.

Баба Стойна. Тя, синко, не е като за тебе. Аз ще ти намеря по-другичко, тъй хе! Дето слънце не го е видяло!

Митю. И за мене, бабо, някое тънко, високо, черноокo.

Пенчю. И за мене, бабо, русокосо, ваклесто, дундесто демуазелче.

Баба Стойна. Баба ще ви намери, синко, сал да сте ми живички.

Герги *(като зема да пие).* Да живей алафрансето!

Митю *(също).* Да живей цивилизацията!

Пенчю *(към Баба Стойна).* Я, какви смучат; сякаш че са сюнгери.

Баба Стойна. Млади са, па и българи.

Пенчю. Тъй я! Днешните млади българи тъй трябва да са съобразяват с днешнята цивилизация, що ни владее. Инак, който не знае да хвърга, той е фанатик.

Герги. Е, бабо, кажи ми, за Анчето ли ще бъде?

Митю. Анчето не е като за твоята уста лъжица.

Пенчю. Мосьо Маргариди нему ще му обруси цвета.

Баба Стойна. Кой той Мармариди?

Митю. Доктора, бабо, хекимина.

Баба Стойна. Хм! Хаджи Коста... какъвто си е той!. . .

Пенчю. Сега, бабо, е алафранга светът: момичето когото си ще, него зема.

Баба Стойна. Ам'че да ти кажа, в Хаджи Костовата къща петелът пей.

Пенчю. Ба, кокошката пей.

Баба Стойна. Ази е'но време, като бях мома, умирах подир кавалджията Станя, ами баща ми, лека му пръст, остарей ли ма? Заиска ма дядо ви, Бог да го прости; този ще земеш, рече, че друго не би. Ех, и аз како ще сторя, баща е, реках, трябва да го послушам. Заправихме свадба, както дал Господ, ами мене сърцето ми сѐ подир другия. Сетете, като мина венчилото отгоре ми, прилепнах, на който ми ѝ бил честта, хайде.

Пейчю. Тъй, бабо, тъй; то... като прилепне, то... друго става.

Герги *(като става).* Хей, господиновци, на лозие щяхме да ходим, я?

Митю *(като става тоже).* Добре каж, да вървим, па да са върнем по-скоро, че довечера ще отидем на свадба.

Всички стават, Герги прибира кърпата,
Пенчю зема щъклото.

Пейчю и Герги. Да, да, на свадба. Сбогом, бабо. *(Тръгват.)*

Баба Стойна. С поздравичко, много здравие си носете.

М и т ю *(който поостава назад).* Гледай, бабо, как-как един здрав д ж о в а б да земеш. Довечера ще ти дойда.

Б а б а С т о й н а. Добре, синко. Аз си зная работата, ти бъди р а х а т.

М и т ю. Да та видя. *(Излиза.)*

ЯВЛЕНИЕ III

Б а б а С т о й н а, като се сглажда сама.

Б а б а С т о й н а. Господ ми го проводи *(гледа парите, що зе от Митя),* сполай ми ти, Боже!... Ще има и за хлебец, и за гозбица; ше има и за винце... да си поусетя сърчицето... Ше зная аз как да си го похваля. Дано, Боже, станяше работа... „Ше имаш, каже, един кат дрешки." Ох, дано!. . . *(Поизглевда роклята си.)* Че съм са опърпала. *(Ухилено.)* Па ако бъде истина и то... „Аз зная, каже онзи, един млад дядо търси си една млада бабичка." *(Смее се.)* Хе, хе, хе!... Де да дадяше Господ... па да са гледаме на старо време. Ама хората щели да рекат, че съм стара; ех, па и той дева не ше бъде млад я? Х е л б е т т е ше си бъдем а к р а н и. Па и чак дотолкоз не съм стара: от мене по-стари има. Не ше ли мога' да са устоя на един мъж?... Хе, хей! Како ше си го кътам аз него! Сал дано Господ и Св. Богородична... *(Прекръстя са и отива.)*

ЯВЛЕНИЕ IV

Една стая от къщата на Хаджи Коста – с маса и столове на дъното. На масата – огледало и един журнал за моди; врата наляво и надясно.

А н к а *(която дохаждда сама и право на огледалото).* Той тряба да дойде. . . да ма свари, както тряба. Вчесана ли съм според журнала? *(Гледа си косите.)* Я да видя. *(Зема журнала и гледа.)* Също. *(Пристъпва, гледащиц са на огледалото.)* Европейките, разумява са, тъй са носят. Ах, да съм сега в Европата! *(Отива донейде и са връща.)* И модите мязат на хубавелек челяк. На грозното, то... дрехата плаче отгоре му. Добре, че не съм грозна... убивах са. *(Гледа на журнала.)* Ах! Каква хубава мода ѝ тази! Как добре ще ми стои. Ама де! Да рачеше да ми земе материя, по-скоро си бих направила и по тази мода. Ама де! Такъв баща токо!... Да не ми станяше баща. Защо Господ не ма е дал дъщеря на един европеец, на един цивилизован баща? О, тогази аз щях да нося каквото си ща. Той, като е такъв простак, сал знае да са кара в къщи. Да зема аз нему да му мета, да му готвя, да му промивам като една слугиня. Да ма прощава негова милост; нямам време да му ставам робиня. Добре, че имам мосьо Маргариди; той като е, не ма ѝ еня. Разумява са, той ма обича. *(Отива на огледалото.)*

ЯВЛЕНИЕ V

А н к а, Р а й ч ю, който са задава.

А н к а. Що е, Райчо? Донесе ли ми дантела?

Р а й ч ю *(като цъква с уста си).* Тц!

А н к а. Ам'що ми си дошел?

Р а й ч ю. Дошел... Чорбаджията ма проводи да ви обадя да приготвите по сега, че той сега же доде да яде хляб.

А н к а. Аз са наядох, да яде и той както намери.

Райчю. Тъй, ама пак же са сърди. Знаш ли ти то?

Анка. Горко му дошло. Ти мене защо да не ми донесеш дантела, а? Нели ти заръчах?

Райчю *(като се прозява)*. А?

Анка *(настърни)*. Ух, какъв простак.

Райчю. А че чорбаджията като не ми даде.

Анка *(с отвращение)*. Защо не му спомена, а?

Райчю. Нели му рекох? Той подви глава, па... ни черно, ни бяло.

Анка *(също)*. Ха, махвай са отпреде ми.

ЯВЛЕНИЕ VI

Горните, Злата

Злата *(свъсрнато на Райча)*. Ам'ти що търсиш тук бре? Хади вън.

Райчю. Чорбаджията же си доде, па же иска да яде.

Злата. Хади вън ти казвам, не чуваш ли?

Райчю *(като тръгва.)* Аз же ида, ам... хляб?... *(Излиза.)*

Злата *(на Анка)*. Посглади са – дофтура.

Анка. Ах, Боже, иде ли? *(Зема да са глади.)*

Злата. Скоро... Гуди си и капелето.

Анка. Не тряба.

Злата. Хем, като влезе, да го уловиш за ръката, знаш? Като авропейките...

Анка. Нито хоратà. Не ще остана като простачка, я! А, ето го иде.

ЯВЛЕНИЕ VII

Маргариди, Анка, Злата

Маргариди *(който прави комплименти)*. Бонжур, мадмуазел.

Анка *(която го посреща весело и го улавя за ръка)*. Бонжур, мосьо.

Злата *(която тоже го улавя за ръка)*. Бонджор, мушу.

Маргариди. Мерси, мадам Злата. Мосьо Деметриюс не е ли удома?

Злата. Сегичка излезе да са срещне с ваша милост. Той без мушу Маргарвиди не може; обича ви като брат.

Маргариди. О, и аз го обичам повече от брат; обичам и вас като мои същи роднини. И ако имате благодарение, може да станем истински роднини.

Злата. Благодарението, мушу... от наша страна ще са намери... езер како да кажа...

Маргариди. Много ми е драго, мадам... също и от моята страна... сърцата ни са посрещват.

Злата. Тъй, мушу, посрещват са, ами... посреде им малко... кривичко, ама, ако ще Господ, ще са оправи. Ваша милост си приказвайте, а аз си имам малко работа, ще прощавате, пардьон. *(Пристъпва назад.)*

Маргариди. Да, да! Вижте си работата, да не ви въздържам.

Злата. Да бяхме в Авропата, не щяхме да имаме тези работи; ама тука... на простата земя, како ще сторим?

Маргариди *(ухилено)*. Тъй, тъй, добре казвате – проста земя, проста.

Злата *(като се покланя)*. Адию, мушу. *(Излиза.)*

Маргариди. Адийо, мадам Злата. *(Улавя Анка за ръка.)* Е, мадмуазел Аннет!. . Я кажи ми, как прекара тази нощ?

Анка *(престорено).* Добре, мосьо, мерси.

Маргариди *(като зема стол за Анка и за себе си и сядат сред сцената едно до друго).* Аз, горкия, цялата нощ с акъла на моята шер Аннет; заспя, събудя са, този ангел сѐ пред очите ми. И тъй душата ми си тиранисва... да... и тиранисва зле. Кажи ми, ма шер Аннет, имаш ли таквази тирания? Сетадир,[1] любиш ли ма?

Анка. Хора от цивилизацията кой не ще ги люби.

Маргариди *(любезно).* Ти, ма шер Аннет, не си никак родена, за да станеш жена на един българин; натурата та е дарила, Бога ми, с таквази шерманта хубост, с таквизи физически авантажи, с таквизи персонални грации, дето тряба да бъдат само за сантименталното сърце на един европеец. Да, ма птит ами,[2] ти си родена да живееш не между игнорентите, простите, а в пазвата на цивилизацията.

Анка. Цивилизацията. . . да, тази цивилизация, която аз толкози обичам и желая...

Маргариди. Да, имаш резон. Голям грях ще бъде, ако останеш в тази простата земя.

Анка. Брат ми, който познава що ще рече цивилизация, същото казва; ами баща ми, като не е там... за да са разумее, е страшен противник.

Маргариди. Тъй са простаците. А майка ти?

Анка. Маня, тя... обича цивилизацията.

Маргариди. Браво. Ето жена, както тряба. Баща ви... настрана. Майка ти и брат ти са наши – са ва тре биен[1]. Парконсеканс, ма шер Аннет[2], ти си енденпендента... стига да десидасаш и са оставиш на мене. О, тогаз, тогаз... шер Аннет, ще видиш светлината Европа; да... ще отидем на Виена, на Париж, на Лондон и... други много, много цивилизовани градове, дето ти ще са видиш... как да ти кажа?... Да речем... в рай – никак по-долу. Идваш ли?

[1] Тоест.
[2] Моя малка приятелко.

Анка. След едно законно венчаване, да.

Маргариди. Сичко това ще са извърши... разумявате. . . да речем. . . тук близо у едно село, дето имам най-голяма енфлуенция; стига да заповядам, и сичко е готово.

ЯВЛЕНИЕ VIII

Горните, Злата, после Хаджи Коста и Баба Стойна

Злата *(която влиза свръснато).* Баща ви...

Анка. Ух, токо!... Да не додяше.

Маргариди. Аз не оставам. *(Здрависва ги.)* Адийо, ма шер Аннет. Виж, помисли си. *(Излиза от други врата.)*

Злата. Адийо, мушу.

Анка. Оревоар![3]

Хаджи Коста *(който са задава с чубук и след него Баба Стойна.)* Ела да видим, бабо, както же ни обадиш.

[1] Много е добре.
[2] Следователно, скъпа моя Анет...
[3] Довиждане

Баба Стойна. Како сте, хаджийке, живо-зараво ли сте?

Злата. Добре сме *(настърни)*, да са не видяше макар!

БабаСтойна *(към Анка)*. Ам'ти, пилето ми?... Здравичка ли ми си?

Анка *(презряно)*. Да (настърни). Пюх!... Ракия пило. *(Излиза.)*

Хаджи Коста. Дайте на баба Стойна един стол.

Злата *(като подава стол)*. Заповядай, бабо. *(Баба Стойна сяда.)*

Хаджи Коста *(като сяда и той, зема да пълни чубука)*. Ей, как си със старината, бабо, държиш ли са, държиш ли?

Баба Стойна. Старината, хаджи, не дотолкоз, ами видиш лм ти, кахърите – те събарят челяка. Езер, да речеш от старина... от мене постари има, ами?...

Хаджи Коста. Дето же рече, не си дотолкоз стара, а?

Злата *(на себе си)*. Стара дърхолщина, има са още млада.

Баба Стойна. Мми!... *(Сочи коленете си.)* Я тези, хе! Май хванаха да н'държат – кахърите като правят!... *(Въздиша.)* Ех, како ще сторя? Късметят ми тъй бил! Той да умре без време, па да ма остави кахъри да бера. Мъчно, хаджи, самò мъчно! Той, Бог да го прости, като беше жив, се друго беше.

Хаджи Коста *(вика)*. Райчо!

Райчю идва.

Един огън.

Райчю отива да донесе огън.

Хаджи Коста *(на бабата)*. Дето же рече, ти гледваш още къща, сал един другар же ти тряба.

Злата *(настърни)*. Ух, токо то ѝ беше кусура!

Райчю донася огън и излиза.

Баба Стойна. А че... кир хаджи, да ти кажа: за мазание, за прание досега, слава Богу, на хора не съм са молила.

Злата. Сал без очила не та бива.

Баба Стойна. Очите ми, хаджийке, са май слабички. Да речеш от старина, не! Ами понякогаш главата ми хучи, па ми притъмнява на очите; ами'га си туря кана, главата ми се постягва и очите ми друго стават. .

Хаджи Коста *(насмешно)*. И тъй, бабо, да ти намерим ни ѝ тебе един другар, а надънму?

Баба Стойна *(ухилено)*. А че... зная ли аз... този-онзи се токо ми поепоменуват, па аз... езер... како да кажа?

Злата. Твойто женение по сега минало, бабо, минало.

Баба Стойна. А че... хаджийке, то сè пак... езер хората, както видят мунасип... челяк не знай... както ѝ писано, то... сè тряба да мине през главата му. Ти мож да н'знаш, хаджийке, ами аз повня: е'но време баба Рада, га беше мома, либяше са с Кокошката, дядо Гергя. И той луд подире ѝ, и тя луда подире му. По е'но време я заиска; ами баща ѝ като не рачи да я даде, че си обичаше май млошко ракийцата – ожени я за други, па и той зе друга. Как да са случи, езер от Бога, на старо време и той удовя, па и тя остана довица. Ех, като им било писано на старо време да живеят на е'но, се пак са зеха; по път и по закон. И да видиш, тяхната обич нийде я нямаше – животиха си по-добре и от младите.

Хаджи Коста. Тъй е то, бабо, истинската обич никоги не остарява, стига сал мъж и жена да си уйдисат. Ами кога мъж тегли на е'на страна, а жената – на друга, какъв дирлик чакаш от нея къща.

Злата *(на себе си)*. Този камък е на мене.

Баба Стойна. Тъй, хаджи, тъй! Затуй тряба да са гледа, дорде не са са зели, дали ще си уйдисат, както ти каж.

Злата. То са знай, тряба да са гледа... ама не токо имали сме мома, па дай я там... на кого бъде. То само простите казват: там да е мъж, че като ще да е.

Хаджи Коста. Ти сè... простите... анадъниму.

Баба Стойна *(съзето)*. Вашата мома, тя... да ви ѝ жива... за нея тряба тъй хе един... както си ѝ тя, езер да ѝ бъде лика-прилика, дето рекли.

Злата. Нашата мома, бабо, си ѝ деликатна, евгенис; не е като другите... да н'отбира от хубавото, цивил... вил... зацията.

Хаджи Коста. Не я хвали дотолкоз де, че не знаш какъв же ѝ бъде късметя.

Баба Стойна. Ней късметя ѝ готов, сал вий да речете ха!

Злата. Нейния късмет Господ го знай.

Баба Стойна. Мястото си ѝ млого добро, хаджийке, езер како да кажа, кусур няма: момчето си ѝ баш търговец – дюгеня му ѝ пълен с имание, мющериите му не са ексик; а сетне и... къща, покъщнина, сичкю натъкмено; да влезеш в къщата му, да ти ѝ драго да. . .

Хаджи Коста. Млад ли ѝ?

Баба Стойна. Момчето си ѝ младо, ами думата му днес за днес са слуша посред търговците; защо че думата му ѝ на място: умно, мъдро, разумно. Па сетне и с добри табихети – кротко като агне, от уста му хапката да земеш.

Злата. Да чуйме името му.

Баба Стойна. Аз съм го видяла млого мунасип като за вас; защо че и той, като кир хаджията, днес са е нарекъл баш търговец в града ни. На негов кръст рожбата ви рахат ще стори. Защо че ще си бъде сама стулапка в къщата: няма нити свекърва, нити зълва да ѝ са месят. Един баща... и той.

Хаджи Коста. Е, е, сещам са!

Злата *(любопитно)*. Кой, кой?

Хаджи Коста. Хаджи Станюв син, Митю, тряба да бъде.

Злата (с *негодувание)*. Хаджи Станюв син? Той нека си търси на друго място късметя, бабо. Нашата мома не е още за женение.

Хаджи Коста. Ти там мълчи. *(На бабата.)* То... момчето познавам го... твърде добър копилаш – знай да си върти дюгеня.

Баба Стойна. Хелбеття, познавате си, дето рекли, и зъбите.

Злата. Твърде добър, ами не е като за нас.

Хаджи Коста *(намусено)*. Ма че какъв някаш? От небото със джюмбюл ли да е слязъл?

Злата *(смело)*. Сега светът на друго са тегли; простотата пари не струва веке, не.

Хаджи Коста *(презряно)*. Ами?

Злата *(гордо)*. Учение тряба, учение, цирвирзакция.

Хаджи Коста. Цир-вир-закция... ей, сетне?

Баба Стойна. А че, хаджийке, то момчето не си ѝ без книга – перото му работи... Езер, търговшината, тя без учение бива ли?

З л а т а. То таквоз... секи знай. Учен челяк се казва дето знай да са носи тъй хе... ученско, скършено, евгенис.

Б а б а С т о и л а. Кесията гледай, хаджийке, кесията! Тя да е пълна; то... скършеното, изтънченото... то къща не гледа, не.

З л а т а *(смело)*. Вранцушки знай ли? – Не. Нека отиде да са научи, па... тогаз...

Х а д ж и К о с т а. Ти мене гледай, бабо; тя не знай како бърбори.

З л а т а. Тъй зер, бърбори.

Х а д ж и К о с т а. Да му кажеш ти нему да са срещне с мене.

Б а б а С т о й н а. Да му кажа, хаджи.

З л а т а *(гневно)*. Како думаш, хаджи?

Х а д ж и К о с т а *(като я изгледва криво)*. Тук аз б у ю р д и с в а м, а н а д ъ н м у?

Б а б а С т о й н а. Ам'че то, бащата... езер... както каже, то бива – ний, жените, ума ни ѝ сѐ слаб. Защо рекли: на жената косата дълга, ами умът ѝ къс.

З л а т а. Мене момата ми не е за женение. Толкоз...

Х а д ж и К о с т а *(на бабата)*. Ти да му обадиш щото ти казвам аз.

Б а б а С т о й н а *(като става)*. Тъй като е да му нося аз нему млого здравие и да са срещнете.

Х а д ж и К о с т а. Да, да дойде у дома.

Б а б а С т о й н а . Твърде добре, хаджи. Оставайте си със здравие. *(Отива.)*

Х а д ж и К о с т а. Със здравие, бабо.

З л а т а *(след бабата)*. Да си търси на друго място к ъ с м е т я.

Х а д ж и К о с т а *(гневно, като става)*. Мълч, че ти разбивам устата. Гиди патка... Гледа да отдели момичето от к ъ с м е т.

З л а т а. Да я убиш, тя не ти зема такъв простак.

Х а д ж и К о с т а. Бе хей, будала, от туй момче по-добър ли же намериш? Пръв момък в града ни, а н а д ъ н м у?

З л а т а. Х е л б е т т я ще са намери един да знай вранцушки.

Х а д ж и К о с т а. Тебе баща ти вренец ли беше?

З л а т а. Бащите ни като са били дебели българи, па и ний да останем като тях простаци, тъй ли?

Х а д ж и К о с т а. Я гледай куфа!. . . Не та е срам Тя са прокопсала я – като са облякла по модата, станала мадама, анадънму?

З л а т а *(пристрастно)*. Како щеш казвай, не мож спре сегашното, хе! Модите си вървят и светът са обръща на ц и р в и р з а к ц и я т а, е!

Х а д ж и К о с т а. Я, тий моди ти развъртяха тебе мозъка я!

ЯВЛЕНИЕ IX

А н к а, пременена, Х а д ж и К о с т а, З л а т а

А н к а. Хайде ма! Късно стана, кога ще отидем? Хората са събрани на свадбата.

З л а т а. А че баща ти като ма ѝ заловил пак, излезе ми из ума и свадба, и...

А н к а. Пак какво има, Боже мой! Сѐ у нас ли... тези мъмростии!

Х а д ж и К о с т а *(на Анка)*. Де, де и ти не ставай като майка си!

З л а т а. Тя майка ти лошева я – отвън света.

Х а д ж и К о с т а. Ба си цветие, който та по-

мирише, носът му пада, а н а д ъ н м у?

З л а т а. Като съм лошева, убий ма, па тогаз да земеш по-добра – една дебела българка, да ти шета като робиня и да мъчи като риба.

Х а д ж и К о с т а *(гневно)*. Хем стига ми си дърдрала. Зере *(дига ръка)*, видиш ли? Да н'та цапна в устата, да ти пръсна зъбите.

А н к а. Уф, тате, па остави, сега ще отидем на сватба.

Х а д ж и К о с т а *(на Анка)*. Ха, махвайте са...

А н к а. Уф, Боже, хайде ма! *(Излиза.)*

З л а т а. Напразно ходиш да са праскаш. То няма го бъде, не!

Х а д ж и К о с т а. Още гълчиш ли?

З л а т а *(гневно)*. Ам'пък тебе кой ше та слуша. *(Тръгва.)*

Х а д ж и К о с т а. Я гледай... *(Впуска се след нея.)* Гиди м а й м у н а к ъ л л а! *(Отива.)*

Завесата са снема.

ДЕЙСТВИЕ ТРЕТЮ

Широк двор. На дъното са гледа лицето на една къща, на която вратата насред излизат на двора. Наляво пътни порти. Вечер.

Осветление като на сватба.

ЯВЛЕНИЕ I

От къщните врата се задават: булка с телюве, придружена от моми, между които и М а р и й к а; след тях момци, между които М и т ю, Г е р г и, П е н ч ю, а след тях цигулари, които засвирват на хоро. Сички са залавят на игра. Отстърни гледат мъже и жени, между които и Б а б а С т о й н а. Доде са продължава хорото, от пътните врата са задават: З л а т а, А н к а, Д и м и т р а к и, М а р г а р и д и, след тях Р а й ч о с фенер, когото угасява, щом влезе. Тия последните застояват наляво. Злата погледва хорото, побутва Анка и са подсмива. Маргариди погледва ту на хорото, ту на Анка и са подсмива. Димитраки с лорнети гледа с презрение на хорото. Райчю зяпа и подсмърча. Баба Стойна, която стои надясно, погледва на Анкини и ухилено ги поздравява с глава си. След малко хорото престава и играющите са теглят настърна.

ЯВЛЕНИЕ II

С ъ щ и т е, М а р г а р и д и, който застоява сред сцената.

М а р г а р и д и. Мосьо, медам е медмуазел[1], тряба да знаете, че днес сички свят крачи с гигантски крачки към п р о г р е с а и ц и в и л и з а -

[1] Господа, дами и госпожици.

цията у сичките нации е достигнала на върха си, сал вий сте останали в темотата; сичките вървят из пътя на цивилизацията и от ден на ден стават по-цивилизовани, сал вий стоите и не щете да са цивилизовате.

Сички млади. Ба, искаме.

Маргариди. Кога е тъй, както сте хвърлили потурите, ферманите и дългите джобета, па сте облекли панталони, сетири и парйесю; както момите ви са махнали антериите, гащите и скуртейките, па са облекли във фустани, полки, гарибалди, тъй също тряба да махнете тези просташки хорà и да ги заместите с европейските дансове. Тогаз, който европеец ви види, ще рече: браво, и тези хора стъпали в пътя на цивилизацията.

Димитраки. То са знае. На панталоните и на роклите нито мязат тези мечешки хорà, а особно на малаковите, които ви правят смешни фигури.

Маргариди. Липон, вий тряба да са изучите на полка, валц, кадрил, империала, лансие, полка-мазурка, сотиш и др. От тези европейски дансове, разумявате... вий ще имате голяма полза – тялото ви ще са поочука, парексампл, краката ви, ръцете ви, снагата ви ще додат, па ще са скършат, тъй също както на нас, европейците *(поскърша си тяло)*, парексампл... видите.

Сички го зяпат.

Баба Стоима *(настърни)*. Ух, токо да не го зяпнахте. Той ги лъсти като дявол нечестив, а тий го гледат като маймуни.

Злата. Негова милост, мушу Маргавриди, има си право. Ний посем-сеги тряба да гледаме на цилвилизацията, защото нейна милост ще ни направи хора.

Баба Стойна *(гневно, настърни)*. И от тебе за две пари.

Маргариди. Воала парексампл...[1] по цивилизацията ще бъде, ако секи момък, кавалер, си земе по една мома, дама, парексампл *(зема Анка)* така и захване да дансова *(оставя я)*, како хубаво, како цивилизовано!

Пенчю. Негова милост, господство му, много добре проповядва: секи момък ще си земе една мома, па ще си играе. От туй по-хубаво бива ли?

Маргариди. Атансион[2], ще захванете парексампл от левия крак *(прави пасове наляво)*, йон, дьо, троа[3] *(надясно)*, йон, дьо, троа.

Сички, моми и момци и Злата *(правят истото)*. Йон, дьо, троа; йон, дьо, троа.

Маргариди. Браво! Сетне така *(обръща са като на полка)*, йон, дьо, троа; ион, дьо, троа.

Сички *(правят истото)*. Йон, дьо, троа; йон, дьо, троа.

Баба Стойна *(настърна)*. Я гледай как ги върти като патки!

Маргариди. Требиен[4], браво. Сега нека секи кавалер си земе по една дама, но с комплимент, парексампл така. *(Прави комплимент на Анка и я зема за полка.)*

Секи момък прави комплимент на по една мома: Димитраки – на Марийка, Герги – на Злата, Митю зад Маргариди – на Анка, Пенчю – на Баба Стойна, която обръща гърба си, и сетне – на друга мома.

---

[1] Ето например.
[2] Внимание.
[3] Едно, две, три.
[4] Много добре.

М а р г а р и д и. Музика!

Засвирва музика на полка и сички играят освен Митю, който остана без дама.

М и т ю *(настърна).* Ах, проклетият му грък!

Б а б а С т о й н а *(от другата страна на сцената).* Гледай, гледай!. . . Лильо!. . . Изеери ги. . . дявол нечестив.

Маргариди зема под мисца Анка, по неговия пример и другите кавалери правят истото. След като са поразхождат из сцената, Маргариди с Анка отива из вратата на дъното, по него и другите. Митю, останал сам, иска да зема Баба Стойна под мисца, а тя го изгледва начумерено и са тегли настърни. Той отива сам след другите.

ЯВЛЕНИЕ III

Б а б а С т о й н а сама

Б а б а С т о й н а. Боже, Господи!... Ума ли имат нашите ергени?... Да са оставят на един, Бо'зна от каква вяра, да ги лъсти. Оставиха си хубосното българско хоро, па зеха да са чепнат като него дявола – тъй хе, никаквата! Токо рекли *(прави уж пасове)* н ь о, т р ь о, т р ь о, н ь о, т р ь о, т р ь о. Да ми ѝ барем нещо, пък то... нищо никакво... Хем безпътна работа, езер, да земе хорският син да прегръща чуздото момиче, хич работа ли ѝ туй! *(Зачува са отвътре сцената: йон, дьо, троа; йон, дьо, троа. Баба Стойна след като са поослуша, начумерено.)* Н ь о, т р ь о, т р ь о; н ь о, т р ь о, т р ь о.

ЯВЛЕНИЕ IV

Б а б а С т о й н а на една страна и М и т ю на друга.

М и т ю *(който идва сърдито).* Дявол да го земе... Проклет грък... два пъти ма отхвърли. Виждга са... тряба да е чул той, че е обречена мене. Но... зная аз да отмъстявам! Прилепнал като пиявица, ах, проклетият!

Б а б а С т о й н а. Дявол нечестив. . . престорен на челяк, па дошъл да лъсти света. Поп Михал право казва: „Ше доде е'но време, дето андихрист ше тръгне по земята като челяк да лъсти хората."

М и т ю. Ами ний маймуни: зяпнали сме го в устата, па сме са оставили да ни влече за носа, както ще. Дошел да ми продава цивилизация... Да, цивилизация, да са разполага!...

Б а б а С т о й н а. Андихрист същ! Нà, нели ги повлече подиря си и отиде да ги лъсти? Ах, че не ми доде на ум да изпитам, ако е дявол, да бях рекла: „Во имя отца и сина и св. дуфа", завчас щяше да са пръсне. Ами де! Доде ли ми на ум?

М и т ю. Не, не! Не тряба онази, която любя, да гледам в ръцете на един вагабонтин.

ЯВЛЕНИЕ V

Горните, Маргариди с Анка, Димитраки с Марийка, Герги със Злата, Пенчю и други моми и момци са задават от къщните врата, заловени сички под мисца. Музика засвирва на валц и сички заиграват.

Б а б а С т о й н а *(като са прекръстя).* Во имя отца и сина и св. дуфа.

В това време Митю препенява Маргаридя, който пада.

Баба Стойна *(ухилено).* Хъх! Порази го Господ. Во име отца и сина и св. дуфа.

Митю препенява Димитракя, който пада.

Баба Стойна *(също).* Хъх, порази са и този дявол.

Маргариди *(сърдито).* Месьо, това е голям афронт.

Димитраки *(също).* Голяма магарщина!

Злата *(закачено).* Мушу Маргавридес, хем туй да н'го оставите – да са изпита кой е той простак, дето смей да са подиграва с цилдивилизакцията.

Маргариди *(намръщено).* Тряба да обадите, кой е този бербантин.

Сички са изгледват.

Димитраки *(също).* Тряба да го обадите, ако ли не...

Маргариди. Ако ли не, сички кавалери ще отидат на халуса, я сега.

Митю *(на Маргаридя).* Господине, туй тука не е Европа.

Маргариди. Ти кой си?

Митю. Той, който ма видиш.

Маргариди. Ти ли си? Аз я сеги ще ти направя кефа.

Митю. Ти да отидеш в Гръцко да си правиш кефа.

Димитраки. Той си търси белата.

Злата. Със свещ, де, де!

Маргариди *(на Митя).* Гиди простак.

Митю. Уста си сбирай!

Маргариди. Мизерабил!

Митю. Вагабонтин!

Маргариди *(разлютено).* Вагабонтин? *(Впуска са да го удари.)*

Баба Стойна. Во имя отца и сина и св. дуфа.

Митю препенява Маргаридя, който пада.

Злата и Анка. Лильо!

Димитраки са впуска на Митя, който го отблъска.
Герги и Пенчю са впускат посред да разтърват.

Маргариди *(като става).* Сабията ми няма да го направя на парчета.

Димитраки. Ах, револвера си не зех. Пенчю *(на Митя).* Тегли са настърни.

Митю. Не ща да зная.

Маргариди *(на Митя).* Бербанти.

Герги *(на Митя).* Махни са.

Маргариди. Я сега ще та науча аз тебе. *(Излиза гърделиво из пътните врата.)*

Димитраки. Дуел, дуел. *(Отива след него.)*

Митю. Сопа, сопа.

Злата. Отидоха, ам'сега?

Анка. Ах, Боже!

Марийка. Да си вървим.

Злата. Де й Райчо? Фенеря у него. Да го видя.

Отиват и трите из къщните врата.

Герги *(на Митя).* Що ти трябаше да са залавяш?

Пенчю. Ще ядеш дуела.

Митю. Хоро, хоро българско. Де са цигуларите. *(На цигуларите.)* Де, свирете на хоро.

Цигуларите засвирават; хоро заиграва; Митю, Герги и Пенчю са залавят.

Баба Стойна. Хъх, я тъй хе, българската! (Залавя *са и тя.)*

ЯВЛЕНИЕ VI

Същите, Маргариди, Димитраки и двама заптии, после Злата, Анка и Марийка. Додето играе хорото, Маргариди посочва Митя на заптиите.

Един заптия *(който спира и улавя Митя).* Чорбаджи, йорю[1].

Митю. Нерея?[2]

Заптията. Конаа[3].

Заптиите подкарват Митя, след него отиват Герги и Пенчю. Сички други уплашени са разиждат освен Маргариди, Димитраки, Злата, Анка, Марийка, Баба Стойна.

Баба Стойна *(като извиква).* Андихрист *(и са скрива в кулисите).*

Злата *(засмяно).* Бравос, мушу Маргавридес, тъй му трябаше.

Анка. Тъй му трябаше.

Марийка. Свадбата са развали.

Маргариди. Да са научи бербантина да респектира цивилизацията. Сега там в хапуса.

Злата. Нека!. . . Да познай себе си, па да не простира гагата си там, дето не стига.

Анка. Ах, тъй исках. Браво, мосьо Маргариди.

Димитраки. Туй му е малко. Дуел, дуел, че

[1] Хайде.
[2] Къде?
[3] В конака.

да го науча аз него с револвера си.

Злата. И туй му стига. Бравос, мушу Маргавридес, барим си поиграхме я?

Маргариди. Накарахме игнорентите да стъпят в пътя на цивилизацията. *(Ухилено.)* Нели?

Анка *(ухилено).* Да, ама смешно беше: да гледаш онези простаци как си мъчат краката на пасовете.

Маргариди. Никак не им привира.

Злата. Балбути хора, де ще им привира; то там иска деликатни крака.

Димитраки. Те бяха същи карикатури. *(На Марийка.)* Браво, Марийке, ти от сичките най-добре игра.

Марийка. Да чуй майка ми, ще ми са сърди.

Димитраки. Ти пак със майка си. Остави я настърна.

Злата *(на Димитракя).* Ами аз как ти са видях.

Димитраки. Не та приглед ах.

Злата *(на Маргаридя).* Я слушай, мушу Маргавридес, наш Димитраки не ма прегледал на играта, твоя милост видя ли ма?

Маргариди. Да, мадам Злата, много добре дансувате, като една демуазела.

Злата *(ухилено).* Нали? Според цуливилизакцията.

Марийка. Цивилизацията, сякам, не състои само в игрите и модите: при тях тряба и други знания, които просвещават и образоват ума.

Димитраки. Остави сега тази дървюта философия. Искаш ли да бъдеш цивилизована демуазела, изучи сичките европейски игри, научи и францушки, и като знаш да са носиш по модата, ти си

съща европейка, съща французойка.

Злата. Сега наш Димитраки е същ французин. Нали?

Маргариди. То са знай.

Димитраки. Да зная, че има *(показва с пръста си)* толкоз и месо българско у мене, отрязвам го и го хвърлям на кучета.

Маргариди. Браво, Деметриюс.

Марийка. Не е добре, господине, да са отказва човек от рода си, както и от вярата си.

Димитраки. Кой ли ти пита днес за вяра? За рода... чеиляк е свободен, какъвто ще, такъв се казва, стига да бъде достоен за името на нея нация. Разумяваш ли?

Анка. Да, да, Марийке, батю е французин.

Марийка *(с подсмих)*. Може.

Злата. Баща ви да беше французин, како добре щяше да бъде – щяше да ми хване две-три хизмикерки, па аз щях да си гледам рахатя. Нали тъй, мушу Маргавридес?

Маргариди. Да, да!

Димитраки. Тъй, Марийке, тъй; ти гледай да са цивилизуваш, па сетне да мож да са откажеш от българщината; защото на света няма по-просто нещо от българката и от българската поезия.

Марийка. Ваша милост, съвсем криво разбирате цивилизацията.

Злата. Ба, тъй е, Марийке, тъй както казва наш Димитраки, защо че той е учен, той знай.

ЯВЛЕНИЕ VII

Горните, Хаджи Коста със скуртейка, нощна капа на главата му, в едната ръка чубук, в другата фенер, Райчю, който са види да спи при пътните врата посред кулисите.

Хаджи Коста *(сърдито)*. Аз тряба и ноще да ставам дявол, а надъниму?

Димитраки и Маргариди са теглят настрана.

Туй що е от вас бе, джанъм? Цялата нощ...

Злата. Тамам я сега щяхме да си додем, хаджи.

Хаджи Коста. Бе ти ли?. . . Какво дърво ти са стои!. . .

Анка. Недей, тате, хората та чуват.

Хаджи Коста. Хората ма чуват, а? А вий, дето ставате за смях на хората, него хич не смятате, анадъниму?

Злата. Е, мълкни барем тук, на чуздата къща. Га отидем у дома, викай, колкото щеш.

Хаджи Коста. Же та завикам аз тебе.

Злата. Ний отколе щяхме да си додем, ама Райчю го няма; феneря у него.

Хаджи Коста *(който вика)*. Райчо, Райчо!

Райчю *(който става сънлив и разтрива очи)*. Чувам, чорбаджи.

Хаджи Коста *(намусено)*. Бе, муле, ти тук да спиш ли доде?

Злата. Де ѝ фенера?

Райчю *(като сочи фенера, що държи Хаджи Коста)*. Япа ли го.

Хаджи Коста. Отвори очите си, муле.

Райчю *(стреснато)*. Ха!... Герчек, той друг беше. *(Отива скоро, зема фенера от кулисите и до-*

де са връща, пада и го строшава.) Хъх!

Хаджи Коста *(като му подава неговия фенер).* Дръж! *(Райчо поема фенера, Хаджи Коста му ударя една плесница.)* Кьор оладжаа!

Райчю *(като си разтрива страната, дето го удари).* Оф!

Хаджи Коста *(намусено към другите).* Ха вървете! *(Тръгва напред.)*

Злата *(като са обръща към Маргаридя).* Адию, мушу, адио.

Анка *(като са завтеква и го улавя за ръка).* Адийо, мон шер.

Маргариди. Оревоар а демен[1].

Димитраки *(като го уловя тоже за ръка).* Адийо.

Излизат сички.

Маргариди *(след него).* Адийо, мон ами. *(Като остава сам.)* Ролата отива чудесно. Ще има добър ефект... Како дяволите, едни простаци не ще излъжа? О-хо!... Турих ръка на сърцето ѝ... има слабост за мене. Пътят е вече улснен. Майката – будала, братът – фантасан. За бащата ще намеря колая.

ЯВЛЕНИЕ VIII

Маргариди, Баба Стойна, която са показва из кулисите.

Баба Стойна *(за Маргаридя).* Андихрист! *(Тегли са назад).*

Маргариди. Този свят е сцена театрална,

[1] Довиждане до утре.

дето цивилизованите, парексампл като мене, под формата на лъжата, като същи актори, идат секи да си играе ролата... Разумява са, който от тези актори знае най-добре да са преструва, той мерита св а аплаудите и триумфасва[1]. Да, цивилизованият мъж тряба да бъде капабил... Най-голямата дигнитате стои в лъжата. Нито хората: самата дипломация що е?

Баба Стойна *(също зад него).* Бърр! *(Тегли са назад.)*

Маргариди *(като са озъртва).* Какъв дявол? *(Към страната, дето е Баба Стойна.)* Кой е там?

Баба Стойна *(зачува са отвътре).* Бърр!

Маргариди *(ококорено).* Тук тряба да има някой скрит. *(Зачува са тропотня.)* Повече мина. *(Уплашено.)* Да не ма нападнат!.... Ба, може и да гръмнат отгоре ми. *(Тропотнята се зачува по-силно.)* Хъ, хъ!... Страшно; я да са махвам. *(Избягва страхливо.)*

Баба Стойна *(след него).* Бърр!... Гиди андихрист! Вдън земя да потънеш! *(След като отиде до вратата, отдето излезе Маргариди, идва досред сцената, с уморен глас и са кръсти.)* Господ и св. Богородична ми помогна. . . изгоних го. . . сполай ми ти, Боже! Гледай, гледай дявол нечестив! Вмъкнал се в християнската къща, развали сватбата, па още не са махва. Честний кръст да го порази.

ЯВЛЕНИЕ IX

Баба Стойна, Герги и Пенчю, които идват от портата.

Пенчю *(весело).* Да живей цивилизацията!

[1] Заслужава аплодисментите и тържествува.

Герги *(също)*. Да живей мадам Злата!

Баба Стойна *(като ги посреща)*. Како направихте бре, синко?

Пейчю. О!... *(Прави ѝ комплимент.)* Бонжур, мадам... мадам... коприва.

Баба Стойна *(на Гергя)*. Де ѝ Митето бре?

Герги. Митю, бабо, юнак и половина. Даде на гърка да разумей како ще рече българин.

Пенчю. Сне му наметнатия.

Баба Стойна. Ами заввитите, лильо, де го закараха? Да н'са го запрели, горкия?

Пенчю. Парице, парице, всесилна царице. Знаш ли ти то, бабо?

Герги. Да, половината лира му даде пътя.

ЯВЛЕНИЕ X

Горните, Митю, който идва от портата.

Митю. Ще ми направи кефа, е?... Май с вагабонтин!

Баба Стойна *(като го тупка по рамо)*. Синко! Господ та оттърва...

Пенчю. Половината лира го оттърва, бабо.

Митю. Да ма тури в хапус? Мене?

Баба Стойна. Дявол нечестив, андихрист!

Герги. Ха, ха, ха! Андихрист, тъй, бабо.

Митю. Дошел тук... ей... господар да ни става, вагабонтина; цивилизация ще ми продава.

Пенчю *(с насмешен тон)*. Нямаш право, господине. Негова милост, господство му, мосьо Маргаридес, подканен от голямото желание, което има, за да введе българите в пътя на цивилизацията, зема голямата смелост, неин апостол, да ни просвети с нейните зари. Разумяваш ли?

Митю. Бе зная аз от що са подканя той, ама... да видим.

Герги. Шегата настрана, да говорим правото. Наистина, днес старите наши обичаи, като хорà и други, си нямат вече мястото: светът днес е съвсем други. Облекли сме панталони, сетири или рокли, полки, па да играем сè онези хорà, дето са играят с потури и чокмани! Не ли сме смешни я?

Митю. Да ма простиш, господине, напротив, сме смешни, кога подражаваме като маймуни европейците в онова, което не е друго освен един калай. *(С насмешка.)* Хъ!.!. ..Тъй носяли европейците, тъй играяли. Е? Сега, за да станем ѝ ний като тях образовани, не тряба друго, ами да са обличаме като тях и да играйме техните хорà, а нашите народни дрехи, нашите народни игри да ги махнем, да ги забравим, че били проста работа. Ама европейците знаяли да правят фабрики и да вадят сякакви хубави, красиви, лъскави работи, сè по мода, по мода; нека ги вадят, а ний да им израваме суми пари да ги купуваме скъпо-скъпо, па да са красим с тях. Сетне тий знаяли да правят вапори, железни пътища; нека ги правят, а ний да им плащаме, па да са возим наготово. И тъй, нека европейците са попълнят с пари, а ний да охлъзваме. Тежкò ни! Тъй ли разбирате вий цивилизацията?

Герги. Сега ще почнем от дрехите, модите, игрите, па полека-лека ще достигнем и до фабриките, и до вапорите, и до железните пътища.

Митю *(с насмешка)*. Тъй я!... Да вървим наопаки, с главата надолу. Я остави са!...

Пенчю. И то е марафет, господине, да вървиш с главата надолу като органджиите.

Баба Стойна. Бе той не е органджия, ами

същ дявол нечестив. Разбрах го аз него... не ли го изгоних, честният кръст да го порази!

Пенчю. Браво! Как, бабо, как?

Баба Стойна. То там аз да зная работа.

Герги *(на Митя).* Тъй, байо, доктора има право: както пременяваме дрехите си, тъй също тряба да променим и нравите си.

Пенчю. Да, за да не рекат, че сме вълци.

Митю *(на Герге).* Криво разбираш цивилизацията.

Пенчю. Господиновци, слушайте да ви дам аз определението на днешнята цивилизация у нас: да знаеш да са носиш по модата, тъй... а л а ф р а н с е; да знаеш да играеш на билярд, на префа, на пикет, на дардар, на стос; да знаеш европейските хорà, да правиш комплименти на красния пол и да привличаш вниманието му с любоописателни романси. А при мъжки пол – друго – да знаеш приказваш за политика, за народни работи, именно за политически и черковни въпроси, да даваш мнения за тяхното решавание и разрешавание, и то де – в кафенето или в казиното. Сетне да знаеш да проповядваш просвещение: братство, съгласие, свобода, а без да ги желаеш от сърце. С една реч, да знаеш да са преструваш като акторин или, по-добре, нато авокатин – да бъдеш политик, дипломат.

Митю. Право: у нас тъй са разбира цивилизацията.

Баба Стойна *(на себе си).* Не им разбирам ки!

Пенчю. И друго, ако народът та отбере за глава и та настани на някоя обща работа, да гледаш да ползуваш не толкоз общината, колкото кесийката си.

Митю. Тъй е то, под вид народност и народно добро мож ли докопа някой копан, па гризи, не стой.

Герги. Я оставете тези мъдрувания сега. *(На Митя).* Байо, ти са изплезна из магарешкий рай, я да черпиш ти!

Пенчю. Да, да! Хай на Апостола.

Митю. Добре... готов.

Герги. Хай, бабо.

Баба Стойна. Дева не съм полудяла среднощ... на кръчма.

Пенчо. Тъй кат'е, хай да изтърсим една полка. *(Прави й комплимент и посяга да я прегърне.)*

Баба Стойна *(като са тегли назад).* Я недей ма... *(ухилено)* да не ми развалиш сърцето, па да вляза в греха. Ах, ха, ха! Боже, прости ма. *(Тръгва.)*

Пенчю *(като я залавя завчас).* Стой. *(Улавя я и я върти на полка).* Й о н, д ь о, т р о а; й о н, д ь о, т р о а.

Баба Стойна. Ньо, трьо, трьо; ньо, трьо, трьо.

Излизат сички.
Завесата пада.

ДЕЙСТВИЕ ЧЕТВЪРТО

Една стая от къщата на Хаджи Коста. Надясно от сцената маса и столове; врата наляво и надясно.

ЯВЛЕНИЕ I

Хаджи Коста *(седнал при масата, напреде му разтворен тефтер, на когото гледа и смята, сам).* За една рокля атлазена гроша 953 и 15 пари. За друга от дженфес, гроша 549 и 20 пари. Два топа хумаюн, тънък, гроша 245. За тантела и други уфак тефек, гроша 226. За четри полки, гроша 1363. За други две рокли, гроша 495. За една рокля дженфезена за жената, дявол да я земе, гроша 438. За едно женско палто, гроша 625. За други рокли по модата, гроша 890. За едно гарибалди, гроша 64. За друго гарибалди копринено, гроша 150. За памтофи и чепички, гроша 380. За 12 ризки по модата, гроша 636. За 12 чорапя по модата, гроша 120. За една кахпелина, гроша 164. За друга кахпелина, гроша 155. За ръкавички по модата и други уфак тефек, гроша 150. За три копринени умрелки, токо да умрат, че да не са видят, които ги иджаб струват, гроша 318. За миризливи сапуни по модата, за ливанто, за бяла вода, за червена вода, за помада, сумада, уфак тефек, гроша 396 и 20 пари. Сичко събрано сума на сума, текмил гроша 8564 и 15 пари.. .

Тю, бре!...8564 и 15 пари... масраф... от дюгеня ми, от кесията ми!... *(Затваря сърдито тефтера и са разхожда.)* Осем хиляди петстотин и толкоз гроша и 15 пари... Пустата им алафранга... пустите им моди... Ръцете му да изсъхнат... който ги вади. Осем хиляди петстотин и толкоз гроша и 15 пари... масраф за нищо никакви парцали... пари, хвърлени на боклука, анадънму? Нà, как са събарят мъжието, нà как стават мюхлюзлюците. Осем хиляди петстотин и толкоз гроша и 15 пари – един цял капитал. Хъ!... Тъй не бива то... Оставиш ли са на ума на жената, то тряба жив в гроба си да влезеш, анадънму? Колко по-скоро да я махна аз нея от главата си: по сега времето ѝ, мъж ѝ тряба. Зере със нейните пусти моди баша чакълмас. Туй сетнюто му ѝ мюхлюзлюк, анадънму?

ЯВЛЕНИЕ II

Хаджи Коста, Райчю

Райчю *(който идва от вратата).* Чорбаджи, же ходя ли по сега на дюген?

Хаджи Коста. Хем ти... друг път, като отидеш нейде, да не заспиваш, че та земат дяволите.

Райчю. А че... чорбаджи, аз снощи ги чаках, чаках. .. те като се заловиха на... инаквото хоро...

Хаджи Коста. На какво?

Райчю. Н'ам как му казваха – пол-по-лика. Я тъй хе, улавят са мъж и жена прегърнато, па са въртят *(показва с ръка си)* тъй... тъй...

Хаджи Коста *(на себе си).* Резиллик. *(На Райча.)* Ами буля ти хаджийка игра ли?

Райчю. Ам'че как?... И тя, и Анка, и, и...

Хаджи Коста *(на себе си).* Де не ставай дявол, де!

Златин глас *(зачува са отвътре сцената).* Няма го тука, няма.

Хаджи Коста. Кой е там?

ЯВЛЕНИЕ III

Хаджи Коста, Злата, после Митю

Злата. Хаджи Станюва син пита за тебе, па аз му казах, че та няма.

Хаджи Коста. Че защо да лъжеш?

Злата. Ех, горко му дошло, да си върви там.

Хаджи Коста *(на Райча)*. Скоро да го върдеш. *(Райчю излиза.)*

Злата *(наперено)*. Я пък, не ми го тряба.

Хаджи Коста *(намусено)*. Да мълчиш там, зере!...

Митю *(поклонено)*. Добър ви ден!

Хаджи Коста. Добре дошел, запоядай! *(Сочи му стол.)*

Митю. Благодаря! *(Сяда.)*

Хаджи Коста *(на Райча, като му дава тефтерите и ключовете)*. Нà, да отвориш дюгеня. *(Райчо зема и излиза.) (На Митя.)* Е, що има, що няма? Алъш-веришите как са?

Митю. Слава Богу... добре.

Хаджи Коста. Бе, тий не са добре, ами засега тъй же кажем, че да видим...

Митю. Ще са благодарим и дотолкоз.

Хаджи Коста. То тъй я! Е, ами що чувам? Струваш ниет за задомявание, а?

Митю. Ако ще Господ и вий ако имате благодарение.

Злата. Благодарението, то... ний още го нямаме.

Хаджи Коста *(намусено, на Злата)*. Ти мълчи там! *(На Митя.)* Благодарението от наша страна твърде биле го има; ами стига от ваша страна да имате време, та... по-скоро да стане тази работа. Мене тъй ми ѝ табихетя: като намисля една работа, искам по-скоро да я видя в ред.

Митю. Това е и доброто.

Злата. На кир хаджия тъй му ѝ табихетя, ами да видим и другия челяк како ще каже.

Хаджи Коста. Другият челяк няма какво да казва.

Митю. От моя страна, правото, аз го желая, та ако обичате... аз сякак съм склонен. Имам голямо благодарение да са замеся най-паче като с вас хора: защо че, както знаете, аз съм самичък с баща си, нямаме ближни родове, та затова гледам да са събера с добри хора.

Хаджи Коста. Пекий, и ний като тебе зет търсим.

Злата. Сал да имаме то време, ама го нямаме.

Хаджи Коста. Времето му нему е твърде добре на място.

Злата. Ба, не е, хаджи.

Хаджи Коста. Ти мълчи там. *(На Митя.)* Виж да ти обадя: да направим една работа биз-бизе, анадънму; нито ний же търсим млого-млого, нито пък вий – да н'са простираме, зере времената днес не са твърде да са отпуща краят на кесията. Вътре в два деня да са притъпа, анадънму?

Митю. На такъво мнение съм и аз – без излишни разноски.

Хаджи Коста. Ако щеш, подир венчилото една софра на сватиете – колкото да му стане адетят.

Митю. За толкоз... нито хоратà.

Хаджи Коста. И тъй, ефендимис, да н'са простира; запоядайте утре за пръстен... и в неделя венчило.

Митю. Твърде добре.

Злата. Хаджи?...

Хаджи Коста. Ти мълчи там.

Митю. Дето ще рече, утре без друго...

Хаджи Коста. Евет, же ви чакам.

Митю *(като става)*. Благодаря ви. Сбогом. *(Излиза.)*

Хаджи Коста. Саадетлен[1].

Злата *(учудено, като са кръсти)*. Боже Господи! Бе, хаджи, хич да бъде работа ли ѝ таз? Момичето го няма никак на сърце, нали ти казах?

Хаджи Коста. Ако слушам аз тебе и момичето, тряба да събера де що има чапкъни и да дигна байряк, анадъниму? Нямаш срама ти, коджа жена – да са разиграш снощи като една маймуна.

Злата. Как щяла съм, хаджи... не е истина. аз сеир струвах. Сал на свършение сички са заловиха на хоро, поканиха и мене, па и аз... за хатър завъртях са два-три пътя, колкото да не рекат, че съм ходулка.

Хаджи Коста. Да не рекат, че си ходулка, а? Трябаше да оставиш дъщеря си да са прегръща с онзи чапкънин, па... тя не стига, ами и ти, коджа вещица...

Злата. Кой ти каза? Райчю ли? Той та лъже, хаджи.

Хаджи Коста. Бе ти с този си маймунски ум къщата ми резил маскара ще сториш, анадъниму?

Злата. Не е истина, хаджи, не вярвай.

Хаджи Коста. Да не вярвам, а? Гаче не та зная каква стока си.

Злата. Мене, дето съм ти са нарекла сту-

[1] Със здраве!

панка, не вярваш, а вярваш един слуга, дето ходи да та лъже.

Хаджи Коста *(гневно)*. Ступанка, а?... Ступанка!

Злата. Виждам аз... ти мене да беше ма обичал, както тряба един мъж да обича жената си, не щяше да ми хортуваш сѐ тъй напук.

Хаджи Коста *(сърдито)*. Да та обикнат тебе дяволите. *(Излиза.)*

Злата *(сама, като дава тифла с двете си ръце от подире му)*. Ух, токо! Да не ми станяше мъж! Такъвзи мъж кучета да го ядат, печило и пражило. Играла съм – хелбеттля ще играя, че аз не съм като него проста, слава Богу, отбирам от цивилизакцията.

ЯВЛЕНИЕ IV

Злата, Анка, която са задава

Анка. По-добре жива в гроба, отколкото жена на един простак. Ако има дъщеря, нека я дава... не съм са родила, за да бъда робиня.

Злата *(тъжно)*. Уф, майки! Замаях са, не знам веки како да думам.

Анка. Само една проста, една нецивилизована дъщеря може да я продадат като добитък.

Злата. Бил пръв търговец в града. Защо ми ѝ, като не сочи е вгенис, като не знай тъй деликатно като... Авропата.

Анка. Не познава нито французки, нито европейските дансове, нито комплименти, нито етикети, нито нищо. Не, не! Не съм са родила, за да бъда жена на един простак. Мене ми е отредено

от натурата да стана мадама и да живея между цивилизованите.

Злата. Блазе им на онези мандами!... Нито перат, нито мажат, нито... на света те свят светуват. Ний тука како?... Черни робини.

Анка. По-добре смърт, отколкото такъв живот.

Злата. Да са не намеряше токо да та зачище! *(Излиза.)*

Анка. В ръцете на един прост баща, колко съм аз злочестна! По-добре майка ми камък и дърво да беше родила, отколкото мене... Ах, Боже!...

ЯВЛЕНИЕ V

Анка, Марийка

Марийка. Додох, сестро, да ми дадеш, ако имаш благодарение, една от твоите рокли, за да си скроя по нея.

Анка *(прискръбно)*. Да ти дам, Марийке.

Марийка. А как тъй?... Гледам та наскърбена.

Анка *(също)*. Не ма питай. Знаш, Марийке, колко е тежко за една мома, кога искат да пресилят волата ѝ? Да искат да я дават на един, когото тя няма очи да види!

Марийка. Почух нещо такъво, като че щяли сте да сгодите за хаджи Станюва син.

Анка. Ах, Боже! Не ща нито името му да чуя.

Марийка. Как, сестро, чудя се!... Той е от найдобрите в града ни; той е пръв между момците ни, както и твоя милост си първа между момите ни.

Анка. Не, Марийке, не.

Марийка. От него по-добър... в града ни?...

Анка. Французки не знай, европейските дансове не познава – не е цивилизован.

Марийка. Цивилизованието или образованието, сестро, на един момък не състои в знанието на французки и на европейски игри, а в добрата отхрана, в нужните за един мъж познания, в търговското и в гражданското достойнство. Ако не знае французки, то не е някой недостатък; в Цариград, съм чувала, и самите хамали говоряли този език, но си са сѐ пак при хамалдъка.

Анка. Не е тъй, Марийке.

Марийка. По-добър, по-разумен, по-образован между нашите момци кой е?

Анка. Като че само българските момци са на света.

Марийка. Тогаз... друго. Но аз никоги не бих решила да са предам в ръцете на един, който не е от рода ми, който не носи името българин.

Анка. Напротив... аз мразя туй име.

Марийка. Тогаз мразиш и себе си.

Анка. Себе си не, а българското име; затуй и искам да са събера с един чузденец европеец, за да са измия от това просто име. Не ща да съм българка, защото няма по-долно нещо от българката.

Марийка *(на себе си)*. Тези са думи на брата ѝ. *(Високо.)* Жал ми е, сестро, че си са увлякла в такъво едно извънредно убеждение.

Анка *(гърделиво.)* Не е истина, не познаваш. Аз тряба да живея като европейка; обикнала съм цивилизацията и в нея искам да умра.

Марийка *(на себе си)*. Ако разбираш що е цивилизация. *(Високо.)* Може, сестро, сладки въображения да та правят да вярваш, че ще достигнеш честития живот на образованите госпожи, при това сѐ тряба да си напомняш за басната на жабата с орела.

Анка. Такива прости приказки, дето сме ги слушали от простата учителка, нито искам да ги зная.

Марийка. Не са прости, сестро, а са такива, дето можем да извлечем от тях най-доброто поучение.

ЯВЛЕНИЕ VI

Горните, Димитраки

Димитраки *(който са впуща и залавя Марийка).* О! Марийке, много желаях да та видя. Добре, че доде, имам да ти кажа нещичко.

Марийка. Заповядай!

Димитраки. Знаш, Марийке? Доде ми една добра идея: за да уведем цивилизацията в нашия град, намислил съм да захванем да си правим балове. Засега имаме един добър куплет: ти с мене, а сестра ми с доктора, па можем да започнем. Само аз трябва да та пооправя изпърво на валц.

Марийка. Остави са, в оназ нощ стояхме толкоз късно... мама замалко щяше да ма бие.

Димитраки. Да та бие? Браво. Па още я слушаш?

Марийка. Като майка... разумява са...

Димитраки. Да ти кажа ли? Тий старите с ръждивите тикви. ..

Анка. Като нашия баща.

Димитраки... са чисти еничери. За тях нож, нож!

Марийка. Нож, нож, ама... тий ни хранят, тий ни обличат.

Димитраки. Като са ни родили, длъжни са да ни хранят и да ни обличат, ам'че как?

Анка. То са знай. И добитъкът храни рожбите си.

Марийка. Но ний не сме добитъци, моля. Като човеци трябва да имаме признателност, почест и уважения.

Димитраки. Ти пак забра от дървената философия! Слушай що ти казвам аз. Ний, младите, трябва да гледаме колко по-скоро да вървим напред, напред към цивилизацията. Да оставим настрана старите фанатици, а да гледаме нас си, да са слушаме и са учим един от други работи таквизи, каквито ги изисква днес цивилизацията.

Марийка. Но тази днес цивилизация аз май... не разбирам накъде стои.

Димитраки *(като я тупка по рамо).* Не бой са, аз ще ти дам да я разбереш, стига да вярваш на мене като на твой брат... да, като на твой брат; защото аз та обичам като сестра и искам да та запозная с цивилизацията.

Марийка. Благодаря, но мене ма някак страх от тази цивилизация.

Димитраки *(стреснато).* Как то? Как?...

Марийка *(на Анка).* Ще ли ми дадеш една рокля?

Анка *(която стоеше умислено).* Хъ! Да ти дам. Хай с мене.

Излизат и двете.

Димитраки *(сам).* Твърдоглава българка; не мога да я докарам на хесап. Проклетият фанатизъм я още владее. Еднъж да обикне тя цивилизацията, да иска да я уча на французки, на дансове – аз нея ще я туря на ръка, ама не мога още да ѝ очукам дебелата глава. Трябва аз да са сдостя с майка

ѝ, па... да захвана често... у тях. Тогаз... надявам са... Хъ, тя ще си прави рокля. Имам причина... да ѝ занеса един журнал от моди. *(Бръква в джеба си.)* Сякам да имам един... *(Изважда един журнал.)* Ето го, от последната мода. *(Излиза.)*

ЯВЛЕНИЕ VII

Анка, умислена, и Маргариди, заловен под мисца с нея

Маргариди. Тряба да знаш, драга Анке, че пързвий амур, що запали сърцето ми, е твоята деликатна, нобила и емабила персона. Уверявам та, че ако и да съм имал оказии да вляза в релации с много демуазели, ала ни една не ма е тъй силно доминасвала. О! Аз съм достигнал до таквази позиция, дето без тебе, драга Анке, животът ми е нула. Разумяваш ли?

Анка. Разумявам, мосьо, ами како да сторя, кога баща ми е прост челяк, па не разбира.

Маргариди. Казах ти, не тряба да слушаш баща си.

Анка. Иска да ма сродява насила с него, простака.

Маргариди. Да, с него игнорентина!

Анка. Ах, Боже! Що съм била злочестна.

Маргариди. Не си никак злочестна, драга Анке, стига да ма слушаш. Баща ти няма резон да форсасва волята ти: твоята воля е инденпендента, па когото обичаш, него тряба да земеш.

Анка. Него да зема, но как?

Маргариди. Казах ти: тук в ближното село сичко съм приготвил, попът е нагласен; само да отидем, и щом са венчеем, ще тръгнем право за Европата.

Анка. Ами додето бягаме, не ще ли ни догадят?

Маргариди. Нито дяволът. . . То е моя работа; за туй бъди рахат.

Анка. Ами баща ми?

Маргариди. Той нито ще бъде у вас.

Анка. Аз не зная.

Маргариди. Ти да бъдеш готова и щом ти река хайде, да вървим. Склонена ли си?

Анка *(умислено).* Зная ли?

Маргариди. Казвай, казвай! Времето е късо, аз тряба да отида по-скоро да приготвя потребните за в път – сега е моментът, дето тряба да десидасаш за живота си: или на онзи простак робиня, или с мене в Европата, дето ще бъдеш между цивилизованите мадами. Да, аз ще та направя голяма мадама, пренсеса, региня – ще живееш царски.

ЯВЛЕНИЕ VIII

Горните, Злата, Хаджи Коста

Злата *(уплашено).* Баща ви... ам'сега?

Хаджи Коста *(който влиза буйно).* Туй що е от вас бе, джанъм? Туй тука хан ли е? Керхана ли е?

Злата. Мълч, чуздият челяк...

Хаджи Коста *(без да дава внимание на нея).* Барим да дигнем байряк, па кой мине-замине, буюрсун, анадънму?

Злата *(като го бута полека).* Како ще рече чуздият челяк!

Хаджи Коста. Чузд челяк почтен, без да

ми е дост, в къщата ми що търси. Туй тука не е хан, а н а д ъ н м у?

М а р г а р и д и *(наперено).* Слушай!

Х а д ж и К о с т а. Нямам време да слушам. *(Сочи му вратата.)* Б у ю р у н, а н а д ъ н м у?

М а р г а р и д и. Времето на еничерлика мина. Ти тряба да знаш како хоратуваш.

Х а д ж и К о с т а. Не съм пиян. Аз ти казвам, ако си почтен челяк, да излезеш из къщата ми.

М а р г а р и д и. Не съм дошел за тебе. Нямам работа с еничери.

Х а д ж и К о с т а. Защото нямаш, стори добре да си отидеш: моята къща не е газино.

З л а т а *(отзаде му, полека).* Негова милост е дофтур.

Х а д ж и К о с т а. Аз не ща да зная никого. На таз къща верпията аз плащам, аз б у ю р д и с в а м, а н а д ъ н м у?

А н к а. Срамота, тате, негова милост приятел на батя, па дошел да го търси.

Х а д ж и К о с т а. Такъв приятел аз не познавам. Туй тука не е Авропата. *(Сочи му вратата.)* Я да ти видя гърба.

М а р г а р д и. Хаджи, ти тряба да знаш на кого хортуваш.

Х а д ж и К о с т а. Некалесан гост в къщата ми не ща да го зная. Разумяваш ли?

М а р г а р и д и. Аз та направям да ма познаш кой съм, ами твърде, че чета х а т ъ р а и д о с т л у к а на фамилията ти.

Х а д ж и К о с т а. Бе е к с и к о л с у н и х а т ъ р а ти, и д о с т л у к а ти, сал да не стъпваш в къщата ми.

А н к а. Ах, Боже!

З л а т а *(като улавя Хаджи Коста).* Защо да не стъпва? Той е като брат с Димитракито ни.

Х а д ж и К о с т а *(който я махва с ръката си).* Гиди джонгол! Туй сѐ под твойта глава ѝ.

М а р г а р и д и. Утре ще приказваме, хаджи, там, дето тряба, сал дръж на а к ъ л а си како си хортувал. *(Към Анка и Злата.)* А д и й о. *(Излиза.)*

Х а д ж и К о с т а *(отподире му).* И адиюто ти, и главата ти!...

Анка тръгнува да отиде след него

Х а д ж и К о с т а *(с гняв, на нея).* Тук!.... Г и д и ш и р ф ъ н д ъ. *(Към Злата.)* Бе вий къщата ми ако не направите р е з и л м а с к а р а *(улавя си мустаките),* аз тези ги обръсвам, а н а д ъ н м у?

ЯВЛЕНИЕ IX

Г о р н и т е, Б а б а С т о й н а

Б а б а С т о й н а *(като влиза весело).* Е! Честито, честито, на добър час! Честит ти армаган, хаджи!

Х а д ж и К о с т а. Нека доде, че тогаз...

Б а б а С т о й н а. Речи, че той е на път... езер... *(Към Анка,)* Как си, пилето ми? В неделя млада булка, а?

А н к а *(настърни).* Чума урсушка!

Б а б а С т о й н а *(към Хаджи Коста).* Да ви ѝ живичка, тя... ше ви развесели тя. Да даде Господ да видите и внуки!

З л а т а. Твърде не сме весели, бабо.

Б а б а С т о й н а *(важно).* А че оти?

А н к а *(настърни).* От' са укоти под носо ти. *(Излиза.)*

Хаджи Коста. Като не са разумяват хората у една къща, тъй е то, бабо.

Баба Стойна. Аче... како има, слава Богу, момчето си е твърде добро... от него по-добро?...

Хаджи Коста. Не е за него хоратàта.

Злата. Май момата ни ѝ студена, бабо.

Хаджи Коста *(като изгледва Злата криво).* Тебе сега кой та пита?... Анадънму?

Баба Стойна. Гледай си работата, хаджийке; то като са тури еднъж венчилото, сичко става сладко и медено. Хей! Колко, *колко* аз зная тъй... изпървян студени, па кога мине венчилото отгоре им, прилепват като две медени пити. Е'но време, повня, баба Зейна, като я сгодиха, я тъй хе, не ще го, че не ще. Доде, неделя, ше са венчават веки, тя... плачи, че не рачи. Ами кой я слуша? Ех, венчаха ги, както дал Господ, и са свърши свадбата. Сетня тя пак сама ми казваше: „Сестро, щу гудиха венчилото на главата ми, доде че тоз час сърцето ми са обърна – друго стана, хайде"... Тъй е то, като кусат двамата от поповата чашка, сърцата е'но стават. Сал, пази Боже, във венчаването да не са случи някой да направи нещо – да земе восък от венчалните свещи или да открадне нещо от булкината промена – тогаз не си животват.

Хаджи Коста. Тези работи сега не ги вярват, бабо.

Злата. Не ги вярват зер, че не са прости.

ЯВЛЕНИЕ X

Горните, двама заптии, които влизат изеднъж

Баба Стойна *(уплашено).* Лильо! Ами тези що търсят?

Един заптия *(на Хаджи Коста).* Чорбаджи, буюр конаа![1]

Хаджи Коста *(почудено).* Конаа!... Вас ви ѝ янлъш работата.

Заптията. Янлъш-манлъш няма, тебе нели казват терзи Хаджи Коста?

Хаджи Коста. Ей?

Заптията. Ей си, да вървим.

Хаджи Коста. Пекий, вървете вий и аз ида.

Заптията. Барабар с нас.

Хаджи Коста. Не бу? Челяк ли съм убил?

Заптията. Де! Хем много-много не са съолендисвай.

Хаджи Коста. Е, хади бакалъм. *(Тръгва, след него заптиите.)*

Баба Стойна *(след тях).* Аалар, хаджията ше има утре годеж, хем да не го запрете, че е грехота. *(Повръща са към Злата.)*

Злата *(на себе си).* По-добре да го запрат.

Баба Стойна *(като дойде при нея).* Хаджийке, ти не стой, ами дотечи се до чорбаджията и разбери каква е работата.

Злата. Да отидем двама.

Баба Стойна. Да отидем. *(Излизат и двете.)*

ЯВЛЕНИЕ XI

Анка сама, смътено

Анка. Ах, Боже!... Хората ни честитят. Целий град знае вече. .. Какво да правя?... Да са склоня ли? Да направя волята на баща си. Не, никоги!... Никога жена на един простак. Какво ще бъде това?

[1] Заповядай в конака!

Той отиде сърдит. Баща ми подкараха. Маня излезе. Батя го няма. Аз сама. *(Зачува се шум от биржа.)* Каква ли ще бъде тази биржа? *(Гледа от прозореца.)* А! Маргариди... облечен за в път – със сабия. Е!... Той иде тук. *(Към публиката.)* Ах, Боже, какво ли мисли! Гаче той не са шагува. Боже мой!

ЯВЛЕНИЕ XII

Анка, Маргариди със сабия и чанта през рамо

Маргариди *(свръснато).* Готова ли си? Хайде по-скоро!

Анка. Къде?

Маргаридя. Браво, още питаш? Да вървим, сичко готово.

Анка. Боже мой! Как може?...

Маргариди. Сега е късно, никой не ще ни види.

Анка. Ами баща ми?...

Маргариди. Баща ти, прост челяк, да поседи малко в хапуса, па да му доде акъла. Сяка, че имаше да прави с някой българин.

Анка. Ами сега?

Маргариди. Сега, да вървим по-скоро.

Анка. Да вървим? Ах, Боже! Как да тръгна тъй невенчана?

Маргариди. Ще са венчеем, нели ти казах? Селото е близу – тук два сахата. Там сичко съм приготвил, попът ни чака.

Анка. Да почакаме барим маня... с нейната воля, да доде и тя.

Маргариди. Маня ти и брат ти ще додат сетне, аз ще ги докарам да бъдат и тий на венчилото, ще ги имахме на сигур.

Анка. Дали ще додат?

Маргариди. Няма що да правят, като им кажа, че си там. Майка ти ще се зарадва биле.

Анка. Дали?

Маргариди. Разумява са, тя ма много обича.

Анка. Да, обича та.

Маргариди. Липон *(улавя я за ръка и за рамо),* да вървим, че биржата чака.

Анка. Ах, мосьо, увервам са на тебе като на цивилизован момък, на твоята честна дума. Да не ма измамиш!

Маргариди. Не, не! Парол д'оньор[1], казах ти. Хайде.

Анка. Да си зема по-добрите рокли – свързани са.

Маргариди. Хайде по-скоро. *(Зема я под мисца и тръгват.)*

Анка *(като са обръща назад).* Дали ще имам чест да видя пак бащините си къщя?

Маргариди. Без друго.

Анка. Адийо, бащина къщя, адийо!

Маргариди. Адийо, адийо! *(Излизат.)*

След тях са зачува биржа да тръгва.

ЯВЛЕНИЕ XIII

Къщата на Митя. На средата навътре маса, покрита с *бяло* платно; на нея щъкло с ракия, няколко чашки, сахан с мезелик и столове. Наляво при вратата са гледат покачени пушки, пищови и сабии. При вдигането на вътрешната завеса Митю идва от вратата, що са надясно. В истото време Герги и Пенчю са задават от вратата наляво.

Пенчю *(към Митя).* На добър час, байо!

---

[1] Честна дума.

Г е р г и *(също).* Да е честито!

М и т ю. Х а и р о л а?[1]

П е н ч ю. Беки ще криеш още? Целий град знае.

Г е р г и. Утре годеж и в неделя сватба.

М и т ю. Кой го е пръснал завчас?

П е н ч ю. Пуста баба Стойка не мълчи. Когото не срещне, нему не казва. И да видиш как: ухилена до уши. Гаче тя ще са жени.

М и т ю. Заповядайте да поседнем. *(Подава столове.)*

П е н ч ю. Сега ще черпиш. *(Като погледва на масата.)* Хъх, ето тук готово, и бистрата му, и мезеликът му.

Г е р г и. М а с т и к а к е ф и х а з ъ р[2].

М и т ю. Е в е т[3]. Да турим масата, па да седнем.

Земат масата, турят я сред сцената и сядат

П е н ч ю. Д о л д у р б а к а л ъ м.[4]

М и т ю *(като налива).* Да ви кажа: и тъй го мислих, и инак, токо го реших. Пословицата казва: „Или рано са наяж, или рано са ожени." Стига толкоз бекерлък. Како дяволите?... Челяк до амина не ще побъде я? *(Зема чаша.)* Я да му дръпнем.

Сички правят тòка.

Г е р г и. Да е на добър час!

П е н ч ю. У р л у к а д е м л и о л с у н![5]

Сички пият и земат мезелик.

---

[1] Кое да е честито?
[2] За пийчка на мастика съм готов.
[3] Така е.
[4] Я ми напълни да видим.
[5] Да е на добре!

П е н ч ю. То... обулчването, байо, и мен са ревни, ама де... пусти шлюпки де ги?

Г е р г и. Жената, казват, има девендесет и девет дупки.

П е н ч ю. Бе то... днес каквото са е искабосало времето, не девендесет и девет, ами сто и девендесет и девет ще са намерят. Онези малакофи, онези костуми, онези джекета-мекета, полки-молки, кокове-мокове – една кола моди. И те сè на гърба на мъжа са тварят. Вай на онзи мъж, ако гърбът му е слабичък.

М и т ю. Нито хоратà. Челяк тряба добре, добре да си пресметни, па тогаз да са решава за женение. Инак спукана му бива работата.

Г е р г и. То са знай. Да премери първо кокала, па тогаз да го гълта.

П е н ч ю. Узун Димов син, Нейчю, нели тъй са заплете с бяла Стойка, оназ алафрансето. Като са видя голяма мадама, па като го напъна да ѝ купува моди, горкият Нейчю харчи, харчи, додето му изветрее кесийката, и замалко време видиш го охлъзнал като овчий.

М и т ю *(който налива).* А л л а х к е р и м![1]

Сички правят тòка и пият.

Г е р г и. Каквото е станало днес времето, слепата пари не са печелят, бей. Учение тряба, учение. Пусти европейци с учението си достигнали да обсебят сичкото богатство на света. А ний... държим са още о предипотопната търговия и о дяд'Адамовите занаяти. Повечето от нас още блъскат хилядо игли за парà, че какви пари ще ти спечели онзи

---

[1] Бог е милостив!

българин, та да ти поднесе днешните харчове.

М и т ю. За днешната търговия изискуват се езици, за да може челяк да кореспондира с Европа.

П е н ч ю. Бе, то и езиците му пари не струват. Не ли няма останало от дяда, от баба? Знаял си, да речем, французки, че какво?... Отривай цял ден на казиното да прочиташ французки газети на гладно сърце, колкото да рекат хората, че знаш французки, че си учен.

М и т ю. Стига да знаш, па намираш, байо, работа.

П е н ч ю. Когато ти зная аз тебе французки, на каква да е работа не ти са залавям. Аз тряба да съм си облечен тъй хе, а л а м о д а-к о н т е: с часовника му, с кордоня му, с ръкавичките му, с бастунчето му, па и с очилата му, та който ма види, от каяфета да ма познай, че знам французки, че съм учен. Тогаз аз тебе не ти сядам на абаджийския дюген да ти карам иглата, или на бакалницата да ти продавам за пет пари маслини. А ще са разхождам като пет за четри.

ЯВЛЕНИЕ XIV

Г о р н и т е, Р а й ч ю

Р а й ч ю. Бай М'итю тука ли ѝ?

М и т ю *(като става)*. Що е, Райчо?

Р а й ч ю. Чорбаджийката иска да са срещне с тебе. Нещо има да та пита.

М и т ю. Де е?

Р а й ч ю. Тя, горката, иска да доде, ами срам е.

М и т ю. Защо?

Р а й ч ю. Ами не знайте ли що са случи?

М и т ю *(любопитно)*. Що?

Р а й ч о. Да го убий Господ онзи, хекимина, дето си поидваше честичко у дома, нали извършил един м а с к а р л ъ к?

М и т ю. Какъв м а с к а р л ъ к?

Р а й ч ю. Мене ма нямаше, бях на дюген, когато той проводил двама заптиета да задигнат чорбаджията за нищо никакво и го к а п а т т ъ р д и с а л в хапуса. Чорбаджийката н'ам де била излязла, чунким тя май не си гледа къщата, обича май да мутай по сокаците, онуй диване, Димитракито, и него го нямало – и то ходи като хайта, – Анка, дето утре уж жяхте да... оногяте... годежа, останала сама-самничка. Кой знай?... Сговорени ли са били, дявол да ги знай. И тъй, е ф е н д у м у с, онзи чапкънин, кератия, дошел, па грабнал момичето, хайде.

С и ч к и *(като стават почудено)*. Как може!

М и т ю. Истина ли казваш?

Р а й ч ю. Дева нямам да ти давам я?

П е н ч ю. Ъ, ъ! Работа боклук.

М и т ю. Онзи вагабонтин откраднал Анка!

Г е р г и *(почудено)*. Гледай, гледай!...

М и т ю. А как тъй?

Р а й ч ю. Как... задигнал я на един файтон, па я завлякъл, хайде.

М и т ю. Кой ги видял.

Р а й ч ю. Комшиите.

М и т ю. Ами чорбаджията ти де е?

Р а й ч ю. Чорбаджията... го пуснаха. Доде си у дома, що да види – дъщеря му фръкнала. Тогаз той са разлюти, па като забра с едно дърво чорбаджийката, че бой... че бой... за малко жяше да я пребий. Ама има и право, чунким тя е себет, оти че той ѝ думаше: „Бе джанъм, не прибирайте онзи чапкънин в къщата ми“, а тя не му причиташе думата. И

тъй, сега я изхука като чиганка из къщата и не ще веки да ѝ види очите.

М и т ю. А сега де е тя?

Р а й ч ю. Тя отиде у баба Стойнини, а мене проводи да та видя тука ли си, па иска да са допита до тебе като какво да прави сега.

М и т ю. Кажи ѝ да доде тук и ще видим.

Р а й ч ю. П е к и й, да ѝ кажа. *(Излиза.)*

Г е р ги. Какъв проклет гърк!

П е н ч ю. Баба Стойна добре го нарече него андихрист.

Г е р г и. Той, дето проповядваше цивилизация!... Таквоз ли му била нему цивилизацията?

М и т ю. Аз ви казах, че е шерлатанин.

П е н ч ю. Шерлатанин и половина.

М и т ю. Вината е наша. Като видим един такъв вагабонтин да ни се преструва за цивилизован, ний го зяпнем в устата и вярваме на него като на бог. Ето как ставаме прости.

Г е р г и. Да грабне той най-добрата мома от града ни! ... Това докача някак нас младежите.

П е н ч ю. Сама момата, байно, да не е склонила, той тъй лесно не можаше я отвлече.

М и т ю. Когато ний мъжиете са увличаме слепата подир един шерлатанин, а колко повече едно глупаво момиче.

П е н ч ю. Бе то не е глупаво, то...

ЯВЛЕНИЕ XV

Горните, Злата, Димитраки,
Баба Стойна, Райчю

З л а т а *(щом са задава, нажалено).* Ах, Боже! С какви очи да изляза пред хора!

Б а б а С т о й н а *(към Митя, Герея и Пенча).* Дявол нечестив! Господ да го порази! Аз като си думах, не щяхте да ма чуйте. На сега... *(На Злата.)* Ох, хаджийке, хаджийке! Що била си злочестна! Коя черна чума допиля в къщата ви онзи проклет дявол.

З л а т а. Ох, бабо, престорен душманин, Бог да го убие! Зачерни ми лицето, озлочести ми къщата, развали ми дирликя, направи ма полвин свят! *(Заплаква.)* Ах, Боже, пустата ми глава какво имала да прекарва!...

Р а й ч ю *(настърни).* Сега ти доде акълът в главата.

Д и м и т р а к и. Господа, вий знаете какво нещо е честта на българина. Аз като българин...

Р а й ч о *(също).* Хъ, хъ! Сега стана българин.

Д и м и т р а к и. Отнасям са до моите братя българи и им прося помощта, за да отмъстя на един престорен враг, на един шерлатанин, на един вагабонтин.

Р а й ч ю *(също).* Стегнатият му дост... сега бабагонтин.

Д и м и т р а к и. Който е имал голямата смелост да нанесе такъв а ф р о н т на фамилията ни, която той днес озлочестява.

Р а й ч ю *(също).* Ти си причина, диване!

Д и м и т р а к и. Прочее, господа, правя апел на вашия патриотизъм, а особено на вас, господин Митьо, който имахте благодарението да поискате ръката на злочестната ми сестра. О, колко злочестна била тя!

Р а й ч ю. Диване, ти я озлочести.

Д и м и т р а к и. Да, господа, правя апел на вашия патриотизъм и ви прося братска помощ за отмъщение. *(На Митя.)* Може да ви съм сгрешил, да ви съм казал нещо противно, но аз ви искам п а р д о н.

М и т ю. Със сяко благодарение, господин Димитраке, готов съм да ви помогна, за да отмъстите, както и за да отмъстя на един вагабонтин, който е имал голямата смелост да са подиграе с българската чест. *(Към Гергя и Пенча.)* Ако ние сме съвестни младежи, не тряба да оставим да стане обичай чуздите вагабонти да си играят с народната ни чест. Да, в името на гражданската ни чест тряба да му отмъстим.

Д и м и т р а к и. Господа, подобен пример имаме от старата история. Може да сте чели за Троадската война. Старите елени, за да отмъстят на Париса, който бе грабнал прекрасната Елена, младата жена на Менелая, повдигнаха десетгодишната война, която са свърши с развалянието на троадското царство. И отмъщението стана. Тряба прочее, ако сме и ний хора с любочестие, да отмъстим на онзи вагабонтин.

С и ч к и. Да му отмъстим.

М и т ю. Но първо да са известим накъде е заминала биржата.

Д и м и т р а к и. Известен съм, зная... Да вървим по-скоро.

М и т ю. Прочее секи да земе по едно оръжие.

Митю, Герги, Пенчю земат по една пушка
и по една сабия.

Б а б а С т о й н а *(уплашено).* Полека-ти, синко! Те са дяволски работи, да не стане някоя хата.

П е н ч ю. Бой против Троада. *(На Митя.)* Ти ще бъдеш героят Ахилей.

М и т ю. Шегата настърна...

П е н ч ю. Пардон.

З л а т а *(на Митя).* Моля ви са, заведете и мене да си зема хубавичката рожба от ръцете на онзи проклет душманин.

Р а й ч ю *(настърни).* Преди мушу... сега душманин...

М и т ю. Добре, тогаз земаме една биржа, па идвате заедно с Димитракя.

Д и м и т р а к и. Да, да си зема и аз револвера и сабията.

П е н ч ю *(на Райча, като му подава пушка).* Райчо, нà и на тебе една пушка.

Р а й ч ю *(като са тегли назад).* То не е моя работа. *(На себе си.)* Дева не съм си изпил ума да ида да са бия за хорската дъщеря.

Б а б а С т о й н а. Сега вий ще вървите, ха?

Г е р г и. Ще вървим, бабо.

Б а б а С т о й н а. Хем слушайте, като намерите онзи бабагонтин, да му отрежете носа.

П е н ч ю. Главата, бабо, главата...

М и т ю. Да вървим. *(Тръгва напред.)*

С и ч к и *(освен Райчю и Баба Стойна).* Да вървим. *(Излизат.)*

Б а б а С т о й н а *(на Райча).* Хади бре, шо стоиш? *(Бута го.)* Върви и ти де!

Р а й ч ю *(като я бутва).* Върви ти!

Б а б а С т о й н а *(която са струпава).* Лильо!... Главата ми.

Завесата пада.

ДЕЙСТВИЕ ПЕТО

Проста селска къща, стая. Надясно постлан одър; до него проста маса с два-три прости столове. Наляво врата.

ЯВЛЕНИЕ I

При вдигание завесата Анка седи умислена при масата. След малко става изведнъж.

А н к а. Ах, Боже! Де да ида? Какво да правя? ... Аз злочестна! Съвестта ми, ах! Люто ма мъчи! Глупава, безумна аз! Оставих са да ма прелъсти, да ма измами! ... О, той нямал ни вяра, ни бога, ни милост: пресили волята ми, пресили съвестта ми; нападна на честта ми, озлочести ма! О, той бил варварин, бил тиранин! Ах, тате, тате! Думите ти били прави, били святи! А аз... аз несвястна не щях да ги слушам! Ах, мане, колко сме били глупави да са оставяхме по лъстителните думи на един престорен враг! Де си сега да видиш голотата на нашата глупост! Ах, брате!... Де си сега да видиш сестра си, озлочестена в ръцете на твоя цивилизован приятел! Марийка, добрата ми другарка, имала е право, като ми казваше да не са оставам в ръцете на един, който не е от рода ми. Аз ѝ презирах думите и не щях да ги слушам! Презирахме българските обичаи, презирахме българите, обожавахме престорения Маргариди, в лицето на когото гледахме сичката цивилизация. О, тази пуста цивилизация! Ето до какъв срамотен ред ма докара!...

ЯВЛЕНИЕ II

Анка, една селянка

С е л я н к а т а. Же ли ядеш? Ефендето заръча да ти донеса мляко варено.

А н к а. Ах, лельо! По-добре ми донеси отрова, кога не щете нито вий да ми сторите едно добро.

С е л я н к а т а. Не ни тряба нам. Да си намерим белата. Тъй ли?

А н к а. Каква бела?... Ще сторите хабер на майка ми. Не е далеч, завчас ще са впусти някой от вас до града. Той нито ще догади. Сторете ми, лельо, туй добро, моля ви са, вий сте барим хора българи, хора християни.

С е л я н к а т а. Къде можем стори ний туй, а с пушката каа же ни стреля; зная ли го аз него?... Той... царски челяк, кукото ще, то направя. Страх на е.

А н к а. Нищо не може ви стори, ами вий не щете да помогнете на една злочестна българка.

С е л я н к а т а. Ма че... ти куто си българка, како уйдиса на ума му да му пристана? Не знаш ли те таквази са куча вяра? Не ли та достраша от Бога? Ти сега излезе от вярата си, не си българка.

А н к а. Ах, лельо, лельо! Да знаш какво е сърце ми!

С е л я н к а т а *(на себе си)*. Куко же е? Пълно а с дяволи. *(Високо.)* Хич ти... да н'си стоиш там на града, при майка, при тейка, ами да станеш енно а с дявола и да потръгнеш куто никаквите. Де, де! Кой ти ѝ крив?

А н к а. Измами ма, лельо, нели ти казах?

С е л я н к а т а. Измамил та... тебе Господ ум не ли ти дал? Ами дяволът куто влязъл в сърце ти. Дева не бе на село, да та открадnат, както правят наш'те хайти.. .

Анка. Ах, Боже!

Селянката. Напразно викаш „Боже“; тебе Господ сега не же та чуй, оти че... мирото ти ѝ сега развалено – не си веки ристянка. Знаш ли ти то?

Анка. Сега вий не щете ли ми помогна?

Селянката. Ний не можем са меси на вашата работа.

Анка. Како да правя аз сега?...

Селянката *(настърни)*. Кукото си дробила, тукоз еш.

Анка. Де да ида? ...

Селянката *(също)*. Вдън земя!

Анка. Нямате и вий милост за мене – не ма аджидисвате.

Селянката. Да си стояла на вярата си, че да та аджидисат.

Анка. Че аз съм сѐ християнка, лельо.

Селянката. Ха, ха! Ристянка. Ристянството връкнало веки от тебе: мирото ти са развали.

Анка. А де отиде той?

Селянката. Зная ли го? Излезе отзарана с пушката и отиде татък хе!...

Анка. Може на лов.

Селянката *(настърна)*. Дявол го знае. *(Високо.)* Же ли ядеш ти?

Анка. Не ща, лельо, не ща... по-добре да умра.

Селянката *(настърни)*. Пукни! *(Излиза.)*

Анка *(сама)*. Нашите българки... доколко зле гледат като на моята постъпка!... „Мирото ти, каже, развалено, не си веки християнка.“ Але имат си и право: онова, дето е срамотно пред хората, как не ще бъде грешно пред Бога! *(Зачува са тропотил.)* Ах, проклетият иде. Нямам очи да го гледам.

ЯВЛЕНИЕ III

Анка, Маргариди, който с пушка и ловчийски такъм влиза гърделиво. Анка са тегли настърни и обръща гърба си към него.

Маргариди *(ухилено)*. Бонжур, мадам Аннет. Како са теглиш тъй... от мене – от мъжа си? Бива ли, тъй я? *(Приближава се до нея.)* Сърдиш ли са? Сега си барим мадама, тряба да са радваш.

Анка *(като са тегли)*. За Бога! Остави ма!

Маргариди *(с насмешка)*. Браво!... Не ли ма обичаш вече?

Анка. След като ма озлочести, имаш още очи да са подиграваш с мене. Сега виждам каква е била твоята цивилизация. Пази, Боже, от такваз цивилизация!

Маргариди. Веки искаш и сега да ти правя комплименти? Моите комплименти за тебе са свършиха. Сега тряба ти на мене да правиш комплименти, че си в ръцете ми.

Анка. Да, в ръцете ти, като една робиня.

Маргариди. Ти затъ си родена от робиня. Не си някоя цивилизована жена, да та имам на респект, а си проста като сяка българка.

Анка. Претворството ти било отвън света. След като ма измами и ма грабна от дома, па ма доведе в туй пусто село да ма затвориш като в тъмница, сега ма правиш още проста.

Маргариди. Ако не беше проста, нито можах та излъга. Разумява са!

Анка. Тази ли ти била човещината? Тази ли ти е цивилизацията?

Маргариди. Да, това е от цивилизацията, ако искаш да знаеш. Само един цивилизован мо-

же да играе такива роли. Ако ти беше една цивилизована мома, не можах та тури на ръка. Простите, и г н о р е н т и т е, за нас, цивилизованите, са, какво добитъците за човеците. Не виждаш ли как европейците дохождат при вас, спекулират са с вас, лъжат ви със сякакви лъскави и фалшиви работи и ви земат паричките? Да, Европата са е обогатила като от вас прости н а ц и и.

А н к а. За Бога, какво зло съм ти сторила, та си тури да ма излъжеш, да ма измамиш? Де ти са приготвените за венчило? Де ти е попът? Де е майка ми, де е брат ми, които без друго щяше да доведеш? Ще ма води челяка в Европата, ще ма разхождеш по Виена, по Париж, по Лондра! Сичките тия била по Виена, по Париж, по Лондра! Сичките тия били сухи лъжи. Ти си нямал ни най-малка милост. Пресили невинността ми, озлочести младината ми! Какво по-голямо злотворство от това?

М а р г а р и д и. Да прощаваш, м а д а м А н н е т. Това не е злотворство, а е една от онези добри роли, които може изигра само един цивилизован кавалер като мене. *(Наперено.)* Видиш ли ма? На вас, и г н о р е н т и т е, които не виждате по-далеч от носа си, това ви са вижда злотворство, ала не е тъй. Ролата, която аз ви изиграх, не е нищо при онези големи роли, що изиграха моите компатриоти от Фенер на вас, българите – при сичката тяхна а г и о т а т и с.

А н к а. О!... Техните работи добри ли бяха?

М а р г а р и д и. Разумява са, за нас, гърците, бяха от най-добрите, защото знаяха да извличат пари от вас, и г н о р е н т и т е, и да ги провождат в нашата п а т р и я за школи да са учи нашата н е о л е а. М а л и с т а!

А н к а. След като зачерни лицето ми, мож' да говориш каквото щеш. Но кажи ми сега що да правя?

М а р г а р и д и. Ще поседим тук някой други ден, додето ти са наситя, па сетне ти ще си отидеш у дома си и аз ще си гледам работата. Бе лук яли, не на лук миришат. Тъй правят цивилизованите.

А н к а. Да си отида у дома? Тъй, с черно лице?

М а р г а р и д и. Ако е черно, ще го умиеш със сапун, па...

А н к а. Не смяташ за баща ми?

М а р г а р и д и. Како ще смятам? Ще та помъмри, похука, може и поступа – туй.

А н к а. Мислиш ще ма приемне?

М а р г а р и д и. Като му си дъщеря, няма какво да прави. Инак отива пак в хапуса.

А н к а. Ти имаш българина за най-долен, но тряба да знаш, че и самата мравя, като я настъпиш, гледа за отмъстение.

М а р г а р и д и. Отмъщение може да са чака от секи друг човек, само от българин не. Той не знае друго, само да трепери пред другия.

А н к а. Ако има един Бог, има ще и една правда. Аз ти казвам, че ти ще заплатиш скъпо за неправдата, що ми изправи. Да, моите невинни сълзи не ще паднат на сухо.

М а р г а р и д и. Бог високо, а цар далеко, казва руснакът. *(Потропва със сабията си о земята.)*

ЯВЛЕНИЕ IV

Г о р н и т е, С е л я н к а т а

С е л я н к а т а *(като са задава, на себе си).* Черната чума да та земе.

М а р г а р и д и. Слушай, като наготвиш лова, да направиш и две пилета на крачка. Знаш...

Селянката *(настърни)*. На гърлото ти да са разкрачат,

Маргариди. И на милината да гудиш зиадечко масло и много каймак, и да я опечеш хубаво. Хем скоро, че ми е гладно.

Селянката *(също)*. Камъние да плюскаш!

Маргариди. Ами на таз кокона донесе ли мляко?

Селянката. Питах я, ама тя не рачѝ.

Маргариди *(на Анка)*. Защо не рачѝ? *(Анка мълчи.)* Мълчиш? Български инат. *(На селянката.)* Знаш ли, че тази кокона е българка като тебе?

Селянката. Пази Боже. Тя да беше българка, щяше да си стои у дома.

Маргариди *(ухилено)*. Тя е от българските кокони, от учените. Знаш?

Селянката *(настърни)*. За очите я заловило учението.

Маргариди *(също)*. Не щеш ли и ти да станеш кокона?

Селянката. Не же туря душата си в пъкъла.

Маргариди. Не бой са, аз ще ти дам пашапорт за в рая.

Селянката. Дай на себе си *(като тръгва, на себе си)*, дявол нечестив.

Маргариди. Ела сам!

Селянката *(като са повръща)*. Куко?

Маргариди *(който туря ръка на нея)*. Я кажи ми: не щеш ли да та направя кокона?

Селянката *(като са дръпва силно и ококорено)*. Стой миром, зер кат' ти грабна кубилцата... хич не думам, че имаш сабия.

Маргариди. Бре, ти си била лошева!

Анка. Що са подиграваш с жената? От ръцете ѝ хляб ядеш.

Маргариди *(като улавя селянката)*. Я да та видя юнак ли си.

Селянката *(като го бутва)*. Махни се, куче урсушко. *(Избягва.)*

Маргариди *(като изважда сабията си)*. Я, сега аз тебе ще та направя на парчета. *(Отива донейде и са връща.)*

В това време вън от сцената са зачува тропотня.

Маргариди *(уплашено)*. Някои си идат.

ЯВЛЕНИЕ V

Горните, Митю, после Герги, Пенчю, Димитраки и Злата

Анка *(уплашено)*. Ах, Боже! Що е?

Митю *(който влиза буйно със сабия в ръка)*. Стой, проклетий!

Маргариди *(като издига сабията)*. Вън! Убит си!

Анка *(като са тегли назад)*. Ах, Боже!

Залавят са двама на двоебой. Митю ранява Маргаридя.

Маргариди *(като пада долу)*. Уби ма!

В това време влизат Герги, Пенчю, Злата и Димитраки.

Анка *(като вижда майка си, впуска са да я прегърне)*. Мане!

Злата *(също като я прегръща)*. Ах, рожбата ми!

Сички запяват!

Славно, честно и почетно
за младите в днешньо време
да са държат у своето
прадедно народно име.
Младите, що са предават
в лъскавата цивилизаця,
смешни пред света се правят,
лекоумност ги назначя.

Секи момък, сяка мома
от рода си да залюбва:
таз любов за тях е сама,
що природно ги събирва.
Да сме верни в секи случай
на народний си обичай:
чуздото за нас е странно,
че за други е скроено.

СТИХОТВОРЕНИЯ

СОНЕТ

О славний в старост, ти, престолний граде,
с палати царски лепо украсений
и с крепост силна в древност утвърдений,
великий с време бил си, ти, Преславе,
Тогаз ми славен и прочут навсъде,
а днес на жалост крайно опустений,
от слава, чест, имот и все лишений,
твое ся имя днес не чуй от нийде.
Твой храбрий стар народ тя е прославил,
а днешний ти как чудно тя забравил:
без чувство гледа той тебе пустиня!
Що толкоз грозна ти била съдбиня:
без милост тебе тя всягда гонила,
догде от свят те е съвсем затрила.

ПЕСЕНТА НА БЪЛГАРСКИЯ ВОЙНИК

Хайдем, братя, до Балкана,
там ни левокий глас зове,
да станем против Корана
на нашите врагове.

Хайдем, братя, с коси в ръка
против турчина врага,
хайдем, хайдем против врага,
хура, хура, хура, ха!

България ѝ наша майка,
а наш отец вишний Бог,
вси християн' е нам са братя,
само турчинът е враг.

Хайдем, братя, с коси в ръка
против турчина врага,
хайдем, хайдем против врага,
хура, хура, хура, ха!

Днес настана сгодно време
и за нашия мил народ
да отмахне вече бремя
и строши рабский хомот.

Хайдем, братя, с коси в ръка
против турчина врага,
хайдем, хайдем против врага,
хура, хура, хура, ха!

Доста, доста турчин владал
в нашето отечество,
доста нашия народ страдал
под несносно тиранство.

Хайдем, братя, с коси в ръка
против турчина врага,
хайдем, хайдем против врага,
хура, хура, хура, ха!

Хайдем, братя, до Балкана,
там днес тръба нас зове,
да въстанем за свобода
против нащ'те врагове.

Хайдем, братя, с коси в ръка
против турчина врага,
хайдем, хайдем против врага,
хура, хура, хура, ха!

Бакаджик (Зрелище) на Илинден,
20 юлия 1868, у Стара планина.

УЧЕНИК НА СЪУЧЕНИЦИТЕ СИ

Драги мои приятели верни,
и в наука другари задружни!
Пред зори ся щом събудих рано,
догде всичко по света бе мирно,
наумях, че днес е ден на Сура,
ден, в когото ся чествити в мира
доброчестна н о в а т а г о д и н а,
и молитви между род роднина
стават разни за доброто здраве.
Тъй и аз с туй първо си послане
ви молитствам най-добра сполука
да успейте славно във наука,
за да наший род ся види с время
със достойни мъже от то племя,
ща у древност славило ся в всичко:
в писменост и в правление мирско.
Постоянство, братя, в учене,
то е за нас самото спасене;
то за младостта е украшене,
а за старостта е утешене.

ЛИТЕРАТУРНА ТЕОРИЯ И КРИТИКА

НАРОДНИ ПЕСНИ

Народните песни са чисто отпечатък на душевните усещания и сърдечните стремления, свойства и характер, на който народ принадлежат. От тях човек може да изучи сърцето и душата на един кой да е народ, на когото носят името. В тях се вижда на живо описани общественият му (социалният му) живот, способностите и достойнствата му, нравите му, обичаите му и наклонностите му; с една реч, вътрешната и вънкашната природа на тоя народ.

Народните песни са още чистата и простонародна поезия или музика на душата и могат да се раздели на двата вида поезия: лирическа и епическа. Има и такива песни, които са смесени с едното и другото; тях ги наричат лирико-епически. Хубостта на тая простонародна поезия е тъй естествена, както и самата природа – без никакво изкуство. Много време трябва да измине при възраждането на изкуствената ни поезия, докато тя, основана и разработвана върху простонародната, се усъвършенствува тъй, щото да надмине естествените ѝ хубости. [1]

Онова, що отличава нашите народни песни, е моралът, който владее във всичките почти видове,

---

[1] До днес у нашата младенческа книжевност няма почти поезия, която да се равни поне с простонародната ни, ако и да се намери по нещо, но малки работи.

дори и в най-сластолюбивите. После характера, който ги въздига отгор веществения свят, е юнашството, което доблестно презира всичко световно благо, дори и самия живот, в име на честта, била лична, била народна, и в име на правдата и истината. Нити женската слаба природа е изключена от това благородно и доблестно свойство – юнашството.

ГЕРОИЧЕСКИ, ГЕРОИ-КОМИЧЕСКИ И ШАГОВЕН ЕПОС

Героическият епос е един вид историческа епопея без намеса от намислена претвореност и чудовност.

В нея поетът излага събития тъй, както си се случили, без да излага извън естествени причини, т. е. без да намеся божества. Тоя вид можем наре(че) чисто юнашки епос.

Герои-комическият епос употребява сичко онова, що епопеята има за велико и чудовно, и го приспособлява на лица долни, като да бяха някои лични герои. И тъй ни представя лица смешни. Неговото дело бива просто и почти винаги смешно, а чудовността му състои в смешната тайна на някое божество или на някой алегорически гений.

Шаговният епос е един вид умно шагувание. Без да взема тонът на епопеята, както герои-комическият, той употребява множество хитро измислени шаги, които дават приятно забавление на ума. Слогът му бива жив, лек и накичен с весели краски.

Най-славни епоси са: у старите гърци – „Илиада“ и „Одисея“ от Омера; у римляните – „Енеида“ от Виргилия; у италианците – „Божествена комедия“ от Данте и „Освободений Ерусалим“ от Тассо; у испанците – „Поема за Сида“, народен епос; у португалците – „Лузиада“ от Камоенса; у френците – „Ханриада“ от Волтера; у англезите – „Изгубений рай“ от Милтона; у немците – „Мессиада“ от Клопштока; у русите – „Слово за полка Игорев“; у чехите – „Кралодворски ръкопис“; у сърбите – „Косовоки песни“, народен епос.

РОМАН

В по-новите времена романът е заместил епопеята. Името му иде от романски език, на когото трубадурите[1] са писали своите баснословни повести. Романът е измислено повествование на едно дело, у което се излагат случки много или малко вероятни с намерение да се развият някои човешки страсти. По начина на разказването романът е чист епос, само че е написан в проза. Онова, що го отличава от старата епопея, е, че в него не се представя оная първобитност в света; в него човешката природа е вече преобразена.

Главната цел на романа не е само да забавли, а със забавлението заедно да поучи лошавите страсти. В него се излагат живи картини от различни слабости, нравствени недостатки и развалени страсти, които поставят живота в бедствия и страдания. И с това да ни вдъхне любов към онова, що е свястно, нравствено и въобще към добродетелта, която е извор на нашата доброчестина.

[1] Трубадури се наричали старите провинциални певци (поети), които от XI до XIII в. са ходили по големците и са прочитали или пели свои стихове, като си пригласявали с китара.

Романът бива чисто измислен и исторически.

Чисто измисленият роман съдържа такива измислени случки, които, като прочита човек, мисли да са се случили наистина. В него главното лице трябва да се изобрази с най-впечатлителни и занимливи черти, да се представи у такива драматически заплети, които да му дадат причини, за да опита едни най-критически, най-усилни много пътя и най-опасни за живота му положения. И тъй, като се представи това главно лице под ударите на тежки бедствия, най-сетне или подпадва под тия удари, или пък възтържествува над тях. В първия случай романът има трагичен свършетък, а във втория – весел.

Историческият роман има за главно лице някоя историческа личност, на която животът се представя все пак у исторически случайности, но истината на тия случайности е помесена с много сгодни измислици. И тъй животът на главното лице се представя много по-разнообразен, любопитен и занимлив, отколкото в историята. В историческия роман съчинителят е длъжен да изобрази характерите на оная епоха, у която се върши делото, да начертае вярно нравите и обичаите на действующите лица според на каквато народност принадлежат и да опише тъкмо местата, които служат за сцена на случките според страната, у която се намират.

И в едина, и в другия вид роман главното дело е развивано по разни живи картини, собствени да занимаят любопитството на читателя, и допълнявано с епизоди, които служат за възбуждание на това любопиство, но които, за да не накъсат целостта на делото, трябва да имат едно кое-годе съотношение с главното дело.

Слогът на романа бива съобразен с обстоятелствата – жив, впивателен, занимвлив и разпалителен. Частните характери на лицата, що се явяват в повествованието, трябва да са добре определени и поддържани точно до самия край. Развязката – да е произведена естествено от самата основа на повествованието.

Има един вид романи, които представят живота на главното лице откъм смешна страна, както що е романът „Дон Кишот“ от испански романист Сервантес. В него главното лице – героят Дон Кихот – е представено за смешно лице; от прочитание много рицарски романи взел му се умът и от почтен дворянин станал разпален рицар. Качен на един пустал кон, ображен с ръждиво оръжие и последуван от слугата си Санхо-Панса, качен и той на магаре, тръгнал уж като рицар да брани угнетените и отмъстява за обидените християни. И тъй в пътуването си той върши много смешни работи – ветрени мелници взема вместо исполини и иска да се бори с тях;ханища – вместо палати; стада – вместо войска сила, и др. т. Тоя вид роман се казва сатиричен или хумористичен.

ПОВЕСТ (НОВЕЛА)

Повестта е малък роман. Тя представя цяло събитие, изложено с прости случки, и развива една сама страст в един по-къс живот и в по-късо време; догето в романа се излага пространен един живот и в дълго едно време. Когато у една повест няма да се развива някоя страст, а се излага просто една случка, зове се просто разказ.

Най-знаменити романописци са: у французите – Фенелон, написал „Приключенията на Телемаха“ – списание близо до старата епопея, само че в проза; Бернарден де Сен-Пиер, по-знаменито негово списание е „Павел и Виргиня“; Шатобриян, от него е „Приключенията на последний Абенсеражей“; Виктор Юго, по-знаменит негов роман е „Notre Dame de Paris“; и други по-чути романописци са: Аурора Дюдеван под псевдонима Жеорж Санд, Александър Дюма, Жюл Жанен и Евжен Сю. У англезите: основател на исторически роман Валтер Скот; между другите му романи личат: „Ваверлей“, „Квентин Дювар“ и „Кенилворт“; лорд Байрон, най-славен поет в Европа; негови по-лични романи са: „Абидонска невеста“, „Корсар“ и „Дон Жуан“. У немците: Гете, по-лични негови романи са: „Страдания на млади Вертер“ и „Вилхелм Майстер“; Жан Пол, писал хумористични романи, и Лудовик Тик, съчинител на много романи и новели. У русите: Пушкин, писал „Евгения Онегин“, Лермонтов, Тургенев, а като новелист се е прочул Гогол.

ПОУЧНА ИЛИ ДИДАКТИЧЕСКА ПОЕЗИЯ

Поучната или дидактическата поезия има за предмет или някоя наука, или някое изкуство, или нещо морално. Целта ѝ е да поучи, но с една приятна и занимавлива леснина. Затова и нейното поучение бива: или окичено с хубостите на езика, които привличат сърцето и дават приятни впечатления на ума; или скрито под булото на алегорията (иносказанието) и на смешното, както що са баснята и сатирата; или пък случайно излагание на някои нравствени или остроумни разсъждения върху живота и характера на хората, както що е посланието. От това и дидактическата поезия обема: собствено дидактическата поема, апологът или баснята, сатирата и посланието.

САТИРА

Сатирата е поема, която напада направо на развалени нрави, криви обичаи, пороци и слабости човешки и на лошави съчинения.

Както баснята, тъй и сатирата има за цел да поучи лошавите нрави и поправи погрешките. Разликата е, че баснята напада с един съвсем посредствен начин, т. е. обличава човешките слабости чрез животни и други същества, а сатирата ударя направо на недостатъците и ги чука злъчно или ги прави смешни.

Сатирата бива сериозна (важна) или комична (смешна). Първата напада някак злъчно, критикува строго и много пътя излива ядовита злъч; додето втората описва смешно слабата страна на онова, що напада, и с едни остроумни подсмивки, взема го на смях, тъй щото угодява на читателя и го разсмива. Тъй П. Славейков в своята „Гайда“ се присмива на контето:

Едно конте которанте
премено,
уредено,
и стъкнато, хе... парланте;
нагиздено със премени.
Сякаш булка ще се жени,
та са мъдри и каръчи,
и постъпва и са пъчи,

според както че приляга
на Михаля да го стяга.
Салт са пери и са роши
със чепици и галоши;
с панталони френски шити
в сюртука със ширити;
със жилетка, с вратовръзка,
със злат синджир да се лъска;
свилен пояс му на кръста
и злат пръстен му на пръста.
А повече да ареса
сѐ криво си носи феса,
и космите си с помади
салт ги мажи и [ги] глади,
и под феса ги притиква
да покриват празна тиква;
но кънти ваджия пуста,
като няма в нея чувства.

При това трябва да знаем, че сатирикът има право да напада на развалени нрави и на недостатъци, но не и на личности. Ако нападението става именно на лица чрез измислени погрешки с намерение да обезчести, то не е вече сатира, а п а с к в и л а. И тъй сатирата не трябва да напада в самата личност на човека: тогази тя наместо да даде едно що-годе поправяние на омразните слабости и страсти, още повече ги раздразня, па вместо добро струва зло. Само в някои извънредни случаи може да си позволи и назначи името на някое съвсем безобразно лице, което е навлякло на себе си обща омраза. Но и в такъв случай сатирата трябва винаги да пази срам и да се варди от псувни: инак тя се оприличава на кръчмарска работа.

Колкото за лошави съчинения – неуместни мъдрувания, криви разсъждения и въобще писмени недостатъци – подпадат под острата критика на сатирата. При това критикът трябва да се пази, за да не изпадне у една сурова критика и хуленията му, наместо да угодят, да не дотегнат на публичното съдение. Колкото остра и да бъде сатирическата критика, писателят ѝ трябва винаги да наказва с благопристойност нападателните си изражения и да пази някаква си вежливост (деликатност) в укоренията си. Само тогава сатирата му ще се прочита с удоволствие. От римските поети Гораций и Юний Ювенал са отличили по сатирата, а у французите като най-добър сатирист минува Буало.

ТРАГЕДИЯ

Т р а г е д и я т а има за предмет някое жалостно събитие като: убиванието на някой личен юнак или на някое доблестно лице, грозното събаряние на някой цар, страшно някое издайство и други такива, които сливват душата и ѝ задават страх и съжаление.

Трагическият поет възбужда страх, като постави лицето, що е за съжаление, у едно страшно и опасно за живота му положение; а причинява милост, като представи на живо големите страдания на това лице.

Но целта на трагедията не е само да възбуди в нас страх и милост, а като обхвати с жалното нашите усещания, да ни покаже на дело, че злочестините и страданията са нищо за една благородна душа, за едно великодушно сърце, и с това да ни вдъхне благородни чувства.

По това и страданието на главното лице в

трагедията трябва да бъде укрепено с оная нравствена свобода у човеческия дух, която, като не ще да знае за телесното битие, не се бои от най-голямата човешка сила и презира дори и самата смърт. И тъй юнакът в трагедията трябва да бъде като образец на една висока нравственост, която, въздигната над веществения свят, сочи пътя на правдата и на добродетелта.

Ако трагедията е направена само да възбуди страх и съжаление, то може да стори това, като ни представи едно зверско насилие от страна на някой кръвник върху една невинна душа, която не знае да ни покаже нещо морално. Това би било все едно като да гледаме един разярен вълк да напада на невинно агне и да го изяда. В такъв случай трагедията си няма целта, следователно няма и важност.

Главното лице в трагедията не може да бъде някой чутен злодеец, та по злодейството си да е изпаднал под страдания; или пък някой слабодушен човек, та по своето слабодумие да е достигнал да страдае. В такъв случай трагедията нито съжаление възбужда, нито пък великодушни чувства вдъхнува.

При това да не вземем, че страдающото лице в трагедията трябва да бъде съвсем без грешки като светец: няма човек без недостатки. Може то (лицето), по причина на някоя негова погрешка, да е изпаднало в страдание, но тая погрешка да е станала не нарочно, а от немай-къде.

Трагедията може да има за лица и някои злосторници, но с намерение, като изложи техните злочинства, да ги тури в противоположност на някои благодеяния, сторени от страна на едно доблестно лице; и с това, като ни покаже една противоположна сравнителност, да ни подкани да оценим и обикнем доброто, а, от друга страна; да замразим злото.

В трагедията може да се представи убийството, сторено не от някой злосторник, а от някой личен юнак с намерение да отмъсти честта и правдата. В такъв случай убиецът трябва да се представи подбуден не от яд и зверска мъст, а от онова великодушно чувство (кавалеризъм), което наказва злото, за да стори път на доброто; с една реч, убиецът да се покаже не като кръвник, а като добросторник; за това и той трябва да изражи свои окайвания за смъртта на неговата жертва.

По-прилично е трагедията да бъде написана в стихове, отколкото в проза: стихотворчески език отговаря някак по-добре на нейната важност и величественост. Може да бъде написана и размесено – в проза и в стихове.

ДРАМА

Драмата е между трагедията и комедията; тя обема в себе си повече свойства от първата и по-малко от втората. Въобще тя е сериозна (важна), та при сериозното се допуща и комично, ако направлението на делото го изисква.

Както у трагедията, тъй и у драмата главното лице може да изпадне в сплетни (интриги) и да страдае; с разница само че в драмата това лице възтържествува над сплетните, додето в трагедията много пъти става жертва на тях. С други думи, драмата има един по-щастлив свършетък.

Драмата бива историческа или гражданска. Историческата има предмета си от историята, затова и трябва да се основава на историческата вярност, като представи на живо харак-

терите, нравите, обичаите и наклонностите на лицата, съобразни с духа и времето на оная историческа епоха. Много пътя историческата драма представя другояче събитието от както си е в историята; но характерите и духовете на действующите лица трябва винаги да бъдат също както са били в онова време.

Гражданската драма заема предмета си от някои извънредни случайности в обществения живот на хората. В нея характерите трябва да бъдат много добре и тъкмо приспособлени с характерите на истинските лица, между които е станала случката. Тъй нейните действующи лица трябва да мислят, да чувствуват, да говорят, да работят и да се относят също както истинските.

Драмата се казва още романтическа, когато представя някой намислен романтично предмет или пък заем от някой роман.

Както трагедията, тъй и драмата има за цел да покаже някоя нравственост, както: злото наказано, доброто възнаградено и др. т.

Драмата се пише въобще в проза – нарядко и в стихове.

ОПЕРА

Операта е лирическа трагедия, нагласена, за да се пее с музика. Целта ѝ е повече да забавли с пението, отколкото да поучи със съдържанието. Нейният съставител гледа как по-добре да докара лицата по събитието на делото у такива положения, дето да може да им даде по-живи чувства, които, като се изрекат чрез музикалното изкуство, да произведат добър ефект.

Операта, като е за музиката, не гледа толкози на поетическите хубости, колкото на музикалните прелести: нейното стихотворение е като приготвено тяло, за да се облече и накичи с хубостите на музиката. Затова и не е толкози уважен нейният съчинител, колкото нейният композитор (съчинител на музиката).

Предметът на операта бива повече романтически или фантастикоромантически, отколкото героически и исторически; защото героическото изисква да му се описват характери, додето романтическото гледа повече да изразява завзети чувства из едни хвърчащи гърди.

Разни видове опери са: 1) Голяма опера (opera seria), която по веществото си е сродна с трагедията или с романтическата драма. 2) Комична опера (opera buffa), която е прилична .на комедията, и в нея ту се говори, ту се пее, т. е. разговорът е смесен с пение. 3) Оперета, която е съща като комичната с говор и пение, само е по-малка от нея. 4) Мелодрама, у която говорът е последуван от музика, а не от пение, както в операта.

КОМЕДИЯ

Комедията е представление на някое дело, земено по смешна страна из обществения живот. Тя изобразява на живо смешни и чудновати характери, представя слабости и развалени нрави с намерение, като разсмее хората, да им покаже, че трябва да се поправят от погрешките си.

И тъй комедията, като се присмива на човечески глупости и изкривени нрави, но мисли само да разсмее зрителите си, а в истото време да им даде

причина да се огледат в себе си, та ако има у тях нещо такъво смешно, да гледат да го отмахнат. Затова и комедията не описва само един частен характер както трагедията, а изобразява в едно само лице такъв смешен много пъти и отвратителен характер, който е общ у някой ред (клас) хора.

Достойнството на комическия списател състои в това: да може да изобрази колкото може точно характерите, що иска да представи на сцена, и от техните слабости и неприличности да произведе било чрез действие, било чрез говор смешното. Изненадейно издумани прости, но наместо речи или поговорки възбуждат смях. Тъй и някои досетливи и остроумни мисли, изречени от лице, което наглед не сочи никак да го има, са собствени да разсмеят зрителя. Смешното стои още и в това: когато едно глупаво лице се има за най-умно или един неук – за най учен, или един грешник – за най-прав, или един стар – за млад и др. т. Но всичко това писателят трябва да го докара тъй на място и на прилика, щото действително да излезе смешно като от само себе си, а не като нарочно направено да излезе тъй.

Разликата между комедията и сатирата е тая: че първата се присмива на недостатките, додето втората ги напада и им се подиграва. Затова и когато комедията вземе тона на сатирата, дума се сатирическа. У комедията, както и у трагедията, влизат сплетни (интриги). Това става тъй: едно или повече лица за постигване на някое намерение турят се да лъжат други лица, а и тия друга лица с друго намерение гледат да измамят първите; и тъй всичките лица се заплетват тъй, щото не знаят вече що да правят, и остават като замаени. Такава комедия се дума сплетена.

Други видове комедии са:

Характеристическа, която представя един владеещ и смело решителен характер, изложен с всичко, що има за смях, па и при него – други характери, като подчинени нему, без никакви противности или сплетни.

Смесена комедия се казва, когато е съставена от много противоположни характери и без да има ни един, който да бъде главен или подчинен на други.

Комедия-водевил се дума, когато говорът е размесен с песни, чрез които лицата изразяват свои мисли и чувства.

Комедия с балет наричат, когато разстоянието между действията се допълнява с пантомими, с хороводи и пения.

При другите видове нека прибавим и комедията наричана фарса (Farce). Тя е направена само за разсмиване. Нейният предмет е избран такъв, какъвто да има груби недостатки и всякакви смехории.

Когато стават смешни подражания на думи и мисли от някои важни описания, дума се пародия. Пародистите употребяват и това: заменяват низко едно дело с някое героическо.

Най-чутни драматически поети са: у древните гърци – по трагедия: Есхил, Софокъл и Еврипид, а по комедия: Аристофан; у римляните – по трагедия: Луций Аттий и Сенек, а по комедия: Плавт и Теренций; у френците – по трагедия: Корнел, Расин и Волтер, а по комедия: Молиер; у англезите: Шекспир; у немците Гете и Шилер; у русите: Пушкин, Островский и Тургенев, а по комедия: Фонвизин и Гогол.

БЪЛГАРСКО ПОЗОРИЩЕ

Няма съмнение, че позорището е едно от съсловията за развитие на един народ. И действително, когато един народ започне да присъствува на народно свое позорище, дето той гледа живи действия от неговата славна прошлост, от неговите исторически подвиги и достойнства; дето той слуша на жив язик чувства и мисли от негови славни праотци; дето той добива понятия от духа, талентите, наклонностите и вредността на ония негови предеди, които са били достойни да прославят народното му име: тогаз и забира той да усеща нуждата за народното възрождение и да чувствува необходимостите за народното развитие. С една реч, в народното позорище той открива всеобщо училище за неговата народност. От друга страна, народното театро става причина и за възраждание на драматическата писменост.

Каква по-добра школя за един народ освен театрото, дето неговите предеди излизат из гробовете си на една славна сцена, за да му представят на живо техните заминали дела, разговори, намерения, домогвания, слабости, и да го поучат кое трябва да подражава и кое да избягва? Какво по-добро училище за едно общество освен народното позорище, дето разни примери от человеческий живот идат да дадат най-благородни уроци за всякиго, според състоянието му, за да узнае какво трябва да желае и да върши? С една реч, историческото народно позорище е едно вярно огледало, дето всякий може да види и се научи своята длъжност към отечеството си, към народа си.

Такъвата идея даде причина, за да се състави у Браила едно дружество от български младежи, и на 29 януария 1866 да излезе за пръв път на общата сцена, за да представи на български язик трагическата драма „Стоян войвода“ в полза на българското училище в тоя град. Доброто сполучвание в тоя пръв опит на театралното достойнство насърчи истите младежи да се качат за вторий път на общата сцена с представлението „Райна княгиня“, дадено в полза на гладующите в Молдава, в деня на 10 априлия. Истото това представление, по искание на публиката, даде се и на 17 истаго. Впечатлителното отличие, което се засвидетелствува от горереказаните театрални представления в способността на тия български младежи, отведе ги в столичний град Букурещ, дето, първо, на 17 мая дадоха истото представление „Райна княгиня“ у голямото букурещко театро, в полза на бедните в Молдова, в присъствие на негова светлост владеющий княз Карла I, и, второ, на 27 истаго в истото букурещко театро – представлението „Стоян войвода“, в полза на българските сиромаси.

В миналий брой на „Дунавска зора“ ние споменахме за представлението „Покръщение на преславский двор“, дадено тоже в полза на българското браилско училище, в деня на народния ни празник Св. Кирила и Методия. Това е пятий път, дето български младежи излизат на обща сцена пред една разноплеменна публика да представят на матерний си язик исторически народни драми.

Не ще се излъжем, ако кажем, че тия народни представления послужиха в три отношения: едно,

да се подкрепи тукашнето българско училище, друго, да се поразбуди народното чувство на тукашните ни сънотечественици, и, трете, да се представи пред едноородците способността на българските младежи, които далеч от да засрамят народното си имя, привлякоха техните похвали и ръкоплескания. Затова и можем каза с убеждение, че българский елемент не се лишава никак от способност и дарба, за да има с време добро театро и отлични актори.

Нам ни е драго, като имаме случай да засвидетелствуваме таквиято добри признаци от народното ни достойнство, а най-паче във време, когато народът ни въздиша тежко под безмилостите на угнетенията от нехристиянската власт! Да, таквиято заявения за народното ни развитие ще зарадват всяко чувствително сърце българско и ще му послужат за утеха при големите проклятия, които засипват днес злощастния ни народ!

„ЧЕРЕН АРАП И ХАЙДУТ СИДЕР"

Героическа епопея от г-на Н. К.

Мнозина от нашите са засвидетелствували тяхната ревност към поезия с някои други стихотворения, обнародвани било в книжки, било във вестници. Поезията е изрядно дело, чрез което се изражава или представя на живо прекрасната природа на един кой-годе предмет. Но за да може някой да изнамери и изражи небесните приятности на една обкичена с очеровательни красоти природа, трябва да има онова начало на поезията, което не зависи нито от съвкуплението на речите, нито от образа на съчинението. Това начало състои само в тайните душевни движения на поета, които възбуждат сърце му, въздигат духа му и го подканят да мисли и разсъжда съвсем друг(оя)че, отвкакто мисли и разсъжда человечеството въобще. Ето защо е казано, че поетът се ражда, а не се изтащава.

Би било смешно да мисли челяк, че като е написал няколко редовци и докарал крайните им речи да се свършат само на по еднакви окончания, като например „тиква" с „бърдоква", та да си въображава, че е поет, сиреч че има онзи дарений талент, който природата дава на някои редки мъже, за да имат оная естествена способност, с която само могат да изражат нейните неизражаеми красоти.

Казахме, мнозина от нашите са писали стихове, но досега сме нямали истинский поет, който да напише една циличка поема и се отличи по поетический гений, който представя високата

чувствителност и дивното въображение на поета; по поетическій ентусиазъм (възторг, изступление), който отвлича поета от тоя свят и го занася в сферата на идеала, дето той намира извора на поетическите идеи. Досега нито една епическа, нито една драматическа поема не сме имали на езика си, за да се похвалим на света, освен народните ни песни, в които се намират някои епически разкази, както що са: „Стоян и Патрик“,[1] „Женитбата на Орфана“[2] и др. И тъй, до таз година за българина, на когото отечеството е една от найпрекрасните, една от най-поетическите страни на Европа, нямаше живот от поетическій свят, на когото стезите се намираха само по сборниците от народните ни, а най-паче юнашки песни. Но днес, слава Богу, тъмните мраци, що закриваха небосклона на поетическій ни свят, идат да се разбият от перото на един потаен и скромен наш роден поет, който под главните букви Н. К. крие без никакво славолюбие своето честно имя и със своята героическа епопея появява се на българскій горизонт, за да ни покаже в самата българска природа красотите на изгубеній наш поетическій свят.

В повременното списание „Общ труд“, книжка трета е обнародвана речената епопея под заглавие, „Черен арап и хайдут Сидер“. Предметът ѝ е взет от народно предание. Нейній съчинител иде с нея да ни покаже истенній и природній язик на народната ни поезия, язик, който, като събира богатствата, що може да има българското славянско наречие, иде да изражи същите движения и чувствувание на едно сърце, отхранено и образовано от всичко онова, що може българската природа да има за най-хубаво, за най-красно, за н а й-привлекателно, за най-поетическо; язик, от когото преумява найдобре същото българско сърце; язик, който е верно изражение на същата българска поезия, завардена в поетическите изговорки на народа ни – народните ни песни – и язика, по когото само трябва да се развие народната ни поезия, защото той е язик, който намира отзив в чистото българско сърце.

[1] Вж. в Народните песни от Братя Миладинови.
[2] За нея се говори в 1-ий и 2-рий бр. на „Дунавска зора“.

В тая поема нашій новопоявленій поет иде най-първо да ни изобрази с най-живи и внушителни поетически краски грозна характеристика на един страшен мъчител, на един разорител, на един кръвник, на един звяр в челяшко лице, на един грозен черен арапин, който, качен на бял кон аждархан, сред Дунавско равно поле сече, коли и с неговото зверско юначество заразява цели окръжия. Тук пътища, села, градове, всичко е запустено: граждани не могат да търгуват, селачи – в домовете си спокойно да живеят, орачи – нивата си да орат, овчарите – стадата си да пасат. С една реч, тук гледаме съдбата на едно цяло население, в кръвнишките ръце на един грозен арапин, комуто младо, старо, моми, момци, млади булки робуват.

Какво по-живо, по-внушително, по-умилително, по-поетическо, по-кратко и по-българско изображение на едно зло, що върлува с голям ужас, освен изображението в следующите стихове, които заключават почти в себе си всичката описана пред тях грозна сцена?

Седенки са в пелин врасли,
беленки са с глен обрасли –
момите му слугуваха,
момците му робуваха!

После поетът иде да представи по-грозен големият ужас със следующите чисто поетически фигури, като казва:

Запустяло ѝ равно поле,
с кръв с'обляло стръвно долье!

И сетне следующата прозопопея:

Заплакали девет кази,
екнали са девет гори.

И сетне какви по-природни и по-български изражения на чувствата от невинни сърца, що страдаят от това голямо зло, освен израженията в следующите строфи?

Плачат, викат колко могат:
„Леле варе!“ – Чак до Бога –
„Боже виши, уволни ни,
от Арапа отърви ни!
Превзел ни е все имотство,
заробил е се търговство –
станахме му черни роби
и живейме ох в неволи!“

Дотука наший поет свършва страшната и трагическа картина, изобразена от мъчителските и кръвнишките дела на грозний арапин. След това иде да ни представи на сцена отличният герой на своето творение. Той е Хайдут Сидер, буен юнак, който си туря самурений калпак и си взема греновий кривак, единствено негово оръжие, впряга си черните биволи в писани кола, прекръстя се и се решава да тръгне из опустошените от арапина

пътища, през които никой не смееше да помине.

Като главно лице на поемата, характеристиката на Хайдут Сидер трябваше да се представи в една по-пространна картина, изобразена с отличнни чърти от голямото юначество на героя. Понеже характерът на главното лице у една епопея трябва всякоги да бъде колкото може по-отличително и поживо описан, щото да се отнесе на него общата занимателност (интересът) на делото и да се даде повече сила на истината или вероятността на главното събитие в делото. Тоя недостатък вижда се да произходи от това, що поетът като си съчинявал делото в това отношение, да се е оставил по посоката на народното предание, което му е доставило веществото, или пък да е имал предвид съвсем природната поезия на народните ни песни, дето, като не работи никак изкуството, не могат се намери такива живи картини, които, принадлежащи само на душевната натура, не се изображават освен в живото въображение на поета, който знае да изважда картини тъй от природната натура, както и от моралната. При това нека забележим, че всичко хубаво и вкусно, що има делото, за което е дума, е взето само от естествената природа, без да съучаствува тука и моралната. С една реч, това дело се представя под същата форма на простонародната ни поезия, на която хубостите немалко привличат чистото българско сърце.

Колкото за естествено природните картини на нашия поет не е дума: те не се лишават никак от енергична живост. Тъй например сърдечното пътуване на Хайдут Сидера:

Бучат бури, ечат гори –
Хайдут Сидер не ся бои:

силни бури му са игрилки,
страшни срещи – забавилки.
Дор'се зора зазорила,
девет бърда той премина,
и до три ми бели реки,
и четире вити лъки.

Най-сетне двамата герои – Хайдут Сидер и Черен арапин – с противоположни стремления се срещват: първий в име на правдата, а вторий в име на мъчителството; единий мисли с юначеството си да отмъсти за страдающите, а другий, надевающиц се на своето мъжество, вярва, че няма вторий като него. След една разговорка в тоя смисъл, залавят се най-после на борба. Нека оставим сам поетът да ни изкаже тая борба:

Развъртя се като хала (Сидер),
та се впусна връх Арапа;
закипяха в силни жили,
две юнашки люти кръви!

Почена са страшна борба
среди зимна тъмна мъгла.
Сабя фучи – въздух пищи.
Кривак трещи – поле ечи!
Бял аждерхан хрипти ѝ цвили,
ревят, сумтят руси бив'ли,
сиви вълци по могили
настръхнали и завили!

Смаяли са и зверници,
слисали са сички птици,
по синето горе небе
на витло се орел вие.

Били са се, бъхтали са
до три цели, дълги часа;
че надделя Сидер юнак
с своїт дрянов дълъг кривак:

строши сабя дамаскиня,
дълга пушка багдадкиня,
аравийски остър мажграк,
кърва глава на черен арап!

Падне Арап със се силях
без да викне и л л я х-с м и л л я х!
Нажали се бял аждерхан
за верен си любим стопан.

Победител уже на голямото зло, героят на нашата епопея трябва сега да се залови с аждерхана (коня на арапина), който, като вижда убит стопана си, люто се разярява против Сидера и рижащец, иска да го сгази.

Тук поетът прави един доста наивен а п о с т р о ф (обръщение), в когото Сидер се отправя на единственото си оръжие – кривака, – с което свали противника си, и му говори с насърдчлив начин, за да събори и аждерхана, този аждерхана, когото млади момци са зобили, млади моми са поили и млади булки са чесали. След тоя апостроф забира втора борба, която захваща с тия думи:

Захвана се челяк и кон
да ся бият с нечутен бой:
кон ся бие за черн неврод,
Сидер са бий за мил народ!

И тука победата е на борещий се за своя м и л

н а р о д. Тая победа е изображена в следующата картинка:

Сред Свищовско равно поле,
при разлато там раздолье
легнаха ми до две мърши,
две християнски люти мъки.

Тук храбрий победител, като не може да гледа връх лицето на земята мъртвото тяло на върлия неприятел на милия му народ, грабва го и го хвърля в един кладенец запустял – в гиран баталия, – а мършата на коня остава между две дъбрави за курбан на гладните вълци. След като ни представи живописно славната победа на героя в поемата си, наший поет продължава да ни опише нейните следствия. И ето че гледаме юнакът Сидер да си потегли русите биволи по дълбоките ярове и високи рътове, покрити от снега. Развеселен и разпален от нанесената му победа, той не ще да знае от големия свят, който закриваше затруднителния път, а опован на яките си биволи, той си води писаните кола и си запява ясна песен. Тук полето и горите екват от ясния му глас и ето че слушаме неговата песен да се разнася по девет кази и да носи добри вести: орачи плугове да готвят, челни угари да си орат, бели пшеници, жълти проса и ечемици да си сеят; лозарите да се готвят лозята да си разкопаят, овчарите вити мандри да си правят; търговците по търговията си да тръгнат, всички без страх да си ходят. Момци и моми се сбират свободно песни да си пеят и вити хора да играят; нощем седевки да си кладят, с песни да си предат и тънко дарие да си тъкмят. Да няма вече никой страх: страшний кеседжия Черний арапин, кръвопийцата, няма вече да върлува и

да рудува; той е вече смирен, в тънковий гиран баталия си спи непробуден и дребен пясък си го покри.

Поетът, за да даде една по-занимателна, по-интересна, по-впечатлителна и по-поетическа развязка (заключение) на делото си, той изкусно е употребил речената победоносна песен на храбрий си герой, който със своята юнашка добродетел причинява обща радост за едно цяло население, угнетяемо и мъчимо от убития вече върлий неприятел – Черен арап. Следствието на тая песен е най-живо представено в следующите стихове, които, като свършат развязката, дават най-доброто задоволствие на занимателността; те са:

Сидер пее – вятър бучи,
песен носи – силно фучи:
Разнесе са в девет кази,
старо и младо развесели.

Съчинителят на тоя епичен разказ снабдява книжнината ни и с втора една поема под заглавие „Бивол Голе и мечка стръвница“, вместена след първата все в същата трета книжка от „Общия труд“. И това стихотворение на наший поет не се лишава от свойствата и приятностите на народната ни поезия. Може с второ да кажа и за нея нещо.

Браила,
20 октомврий 1868.

„ИВАНКУ, УБИЕЦЪТ НА АСЕНЯ I“

Г-не редакторе на повременно описание „Читалище“

В 5-й брой от III година на вашето повременно списание идете да зарадвате читателите си и изобщо съотечествениците ни с появението на една капитална пиеса за бъдещия наш народен театър. С това изпълнявате своята редакторска длъжност. Насърчаването е добро нещо: с него се дава подтик на книжевното ни развивание и напредувание. Така и би трябвало да се насърчават друмевци и шишковци. Във ваша длъжност е немалко и да показвате правия път, по когото трябва да се ходи на книжевното поле. Като новаци ние твърде лесно можем да уловим път, който не води там, дето ни се иска да стигнем. Сяка от многото пътеки, що излизат на книжевното поле, има си и водача. Този водач придружава ли ни, не ще се заблудим в тръмието.

Вие, г-не редакторе, сте на средището на това поле и оттам струвате си братска длъжност да посрещвате излезлите на път наши книжевници. А като видите, че някой от тях се е залутал из шумака, ще му извикате: „Братко! Насам, насам: тук е пътят.“[1] Този братски глас си изпълнява длъжността, която има, за да извлече заблуждения пътник; стига този пътник да бъде свесен и не глух. Още ако се е залутал в тъмнина, вие можете да му посветите, стига той да види. Ако ли пътникът заедно със своето светило – водачът – иде право, вие го посрещвате с братското „добре дошел“ и любезно го препоръчвате на музите, които, като го намерят за достоен, увенчават го с неувеаемите си венци за слава на потомството.

[1] Отпратките, обозначени с арабски цифри, виж в бележките към статията. Те са на П. Р. Славейков, който оспорва някои оценки в рецензията на Войников

Това, вярвам, да става от ваша страна при появяването на нови книги. В гореспоменатия брой на „Читалището“ посрещвате две нови книжки: „Иванку, убиецът на Асеня 1-ий“, драма от В. Друмев, и „Не ще може или глезен Мирчо“, комедия от Т. Шишкова. Първата е, казвате, оригинален труд и труд немалък, и не какъв да е, а труд, който прави почет на книжнината ни, в която досега не се е виждало таквози приобретение. Другата, думате, да била „една пак преправена работа от г. Шишкова“. За едната намирате за добре да премълчите вашите бележки върху развязката на драмата, която намирате за слабичка. Като не щете да счупите вашето очарование, възбудено от „другите сполуки на г. Друмева“, отказвате се да търсите махани. За втората вашите бележки намират доста място заедно с препоръката, що ѝ правите на любителите на българската сцена.

Делото на г-на Шишкова не ми е още познато; но с делото на г-на Друмева съм доста отблизо познат.

Вие, г-н редакторе, от нямание доста време ли, от особна лична учтивост ли, от събратство ли, намирате слабите страници на г. Друмевата драма като за твърде малки при преимуществата и изяществото на това му творение.

Няма съмнение, че ще се съгласите с това: творения, които са, за да минат в бъдещето, трябва първо да преминат през ръцете на няколко критики. В полза на това дозволявам си да направя едно разглеждане върху драмата на г. Друмева.

Да оставим настрана нашите „Райни княгини" и „Малакови", които са направени не за бъдещия наш народен театър, а само за една моментална нужда, за едно особно по себе си обстоятелство, още и за частно едно общество. Думата е за „един труд, който прави почет на книжнината ни, в която досега не се е виждало таквози приобретение".

Нека прочее аз първи дам поне повод за дано прекараме това приобретение в безсмъртното лоно на книжевната слава, дано се сдобием с един български Шекспир.

Вие казвате: „Най-хубавото в тази нова драма е това, че характерите са удържани до поразителна вярност. Няма нищо ни в мислите, ни в думите, което да не е естествено и пр." С една реч, намирате делото за действително художествено. Мене, напротив, ми се види съвсем противното. Аз ще ви кажа, че драмата на г. Друмева е написана без никакъв план и против правилата на драматическото изкуство: като написана както завърнало, тя не може и да бъде едно художествено произведение. Тя се отличава по много естетически и психологически недостатки и характерите в нея не са никак удържани до поразителна вярност, а още някои от тях нямат даже определението си. Още тя не съставя едно цяло драматическо.

Да видим как тъй. Но преди да се впустим в преглеждането, нека забележим, че днес, за да напише някой едно, както трябва, драматическо дело, трябва, при догматическите закони, да познава що-годе и от позорищното изкуство, а именно: сценическата илузия, която трябва от начало до края на делото да владее; как разните появявания на действующите лица ще съставят разни картини по духа и вкуса на пластическата поезия и как тези лица в разните положения на техните роли ще могат да екзекутират своите декламации и мимика с оная естетическа хубост, която непременно трябва да произведе ефект.

Заради това днес едно драматическо дело се разглежда по две страни: доколко то е поетическо и доколко то е позорищно. Най-доброто поетическо дело (както що са някои от старите класически трагедии) може на днешната сцена да излезе за най-просто; а най-простото поетическо дело да изпадне за най-позорищно. Днес най-добра драма се казва онази, която е сполучена и в едното, и в другото. Прочее само такивато драми имат честта да бъдат капитални за бъдещия наш народен театър, който ще бъде не както театрите на миналите векове, а както са днес у всичките народи.

Колкото откъм за позорищно художество на г. Друмевата драма нито имам за какво да говоря: тя, ако е да се представи точно тъй, както си е написана с истите бележки на мимиката, що той имал злочестината да назначи на много места, тя ще въстане повече против развития вкус в позорищните хубости, отколкото да угоди. Може за един неразвит вкус да бъде нещо си, но страшно е на много места да не приспи и него.

Разглеждането ми ще бъде само върху чисто драматическото художество, което се изисква от драма поне за прочитание.

ДЕЙСТВИЕ ПЪРВО

Това действие започва с Мария и Тодорка, които готвят китки за някакво си тържество – „за царювът ден". В самото начало г. Друмев вече греши против единството на делото: защото той го започва с един вид епизод, който остава съвсем отцепен от цялото на самото дело. Чрез него любопитството на зрителя или на читателя се възбужда и вече иска да види как тия китки ще красят онова предказано вече царско тържество. Драмата се свършва, а той не види нищо такъво. И тъй, любопитството му на първа ръка ще бъде незадоволено. Това е една голяма и непростителна погрешка на едно какво и да е съчинение. [2]

После иде Милку. Ролята на това лице е една от важните; защото тя се отличава тъй в перипетията на драмата, както и в нейната катастрофа. Но характерът, с когото е представено, не отговаря никак на тая важност. Неговата любов към Мария е тъй донкишотска, дето Баба Кера го взема за „болнав". Този български Дон Кишот, като няма чувство, за да усети същата причина, по която той не може да бъде любовник на Мария, съединява се със същия негов съперник, предпочитан от нея, против Асеня, който не го уважавал да го направи зет. Малко после ние гледаме нашия смешен рицар да се отличава между своите съзаклятници заедно с Драгомира (който сили брата си Иванка да вземе без друго Мария за жена), по своето патриотическо чувство, като се противи за докарване гръцките легиони на Исака в Българско. Най-сетне той става издайник, за да умре от ръката на своя съперник Иванка. Какъв характер е този? Удържан ли е до поразителна верност?[3]

Или как, колкото за Милка, нека кажем, че е имал причина, за да вземе участие в заговора против Асеня. Ами другите велможи, Драгомир и Добрин, от що подбудени, за да решат убиването на добрия си цар, който драмата ни го представи за свят човек? Иванко е подбуден от властолюбие, ами те от що? Само за хатъра на Иванка ли? Или за да бъдат прости оръдия на лукавия грък? [4] Ще видим.

Втората сцена захваща с Исака, който стъкмил вече да измами Асеня с лъжовни писма, написани уж като от Петра и отец Ивана, и с тях да посее омраза между двамата Асеновци. В самото начало характерът на Исака, колкото и да се показва пъклен и безсъвестен, но в истото време гледаме се пак да има черта от съвест: когато нарича Отец Ивана с епитета дъртел (вм. дъртак), дума: „Боже, прости ме...", като че говори пред някого, а не сам.[5]

С ролата на Исака г. Друмев греши твърде много против драматическата вероятност. Ролата на това лице е почти еднаква с ролата на хромия дявол, който разкрива покривите на къщята и гледа що правят хората. Тъй и г. Друмев туря в драмата си Исака да се сочи, дето не му е мястото, за да гледа и слуша от тайно какво се върши и говори. Добре би било да беше казал, какво Асен, като му дозволил да бъде свободен роб, да му е казал как всичките врата на палата му са отворени и може да влиза и излиза, дето ще и когато ще. Тъй Исак, може като грък, има право без причина, без нищо да се намира навред – ту в Иванковите, ту в Асеновите палати – и все непризован.[6]

Във всяко едно драматическо дело главното лице или героят привлича най-голямото внимание на читателя или зрителя и връх него се носи общата

интересност на драмата. Във всяка една драма главното лице е в борба против интригите, що сплитат делото, и тая борба се води тъй, щото колкото отива, да става по-любопитна и по-интересна; докато най-сетне главното лице обори всичките спънки и нанесе славна или грозна победа – в полза на някоя доброчестина или злочестина. Затова и характерът на главното лице изисква се да бъде твърде постоян и решителен. Погрешно е прочее, когато героят се оставя да се води от друго лице и да бъде като просто оръдие, защото такъвото лице не е никак за драма, че у него няма никакъв поетически характер. По тая причина и много пътя характерът на едно драматическо лице не бива вярна копия на истинска личност. Драмата не е история, а поезия. Поетът прочее се одушевява само от един характер, у когото той намира нещо високо, нещо идеално, нещо благородно и добродетелно или пък нещо подземно, нещо пъклно, нещо страшно и трепетно в противоположност на някоя добродетел.

Г. Друмев в драмата си има за главно лице Иванка; но той като драматически поет не намерил в тази личност нищо идеално, нищо поетическо. И с това се отклонява много и много от изящество и драматическото художество. Той, като мислил да му даде поетически характер, изгубил му и прозаическия, както става явно по-долу.

Иванко е военачалник и като такъв може да бъде и властолюбив. Той има слабостта да люби вярно една гъркиня, дъщеря на един роб, а да лъже с любов дъщерята на царя си, който го обсипва с милости. Но той не е безсъвестен човек: от една страна, казва на брата си Драгомира, какво му идело много мъчно и тежко да излъже Мария, а, от друга страна, изповядва голямата си любов към Тодорка, без която той не може. От една страна, иска да убие Асеня, за да се качи на трона му, а, от друга страна, мило му е за него, че бил много добър цар. Какво определение взема сега характерът на г. Друмевия герой? Той не може да се определи освен с формулата а – а + б – б = 0. И тъй излиза, че наш Иванко няма своя собствена воля. И за да потвърди това, г. Друмев туря го да се води от Исака, както това става най-явно при убиването на Асеня. Че г. Друмев си избрал едно глупаво лице за герой, не ще съмнение; защото сам той го потвърдява, като туря в устата на Исака да се извиква в дългия си монолог: „Глупав си, Иванко, глупав!“ И като кара Иванка сам да признае слабия си дух и да дума: „Как се плаша аз, като си докарам на ум за него (Асеня)!“

Г. Друмев по-добре щеше да стори, ако беше нарекъл драмата си „Отец Иван“. Или ако искаше да я титулира с любопитното „Иванку, убиецът на Асеня I“, трябваше да свърши драмата си с убиването на Асеня. Но ако Иванку щеше да бъде се таквози глупаво лице, тогази трябваше да я нарече „Исак, убиецът на Асеня I“; защото не е Иванку, който убива Асеня, а е Исак. Инак драмата на г. Друмева не е едно дело, а са две, от които едното има за герой Исака, а другото – Отец Ивана. Другите лица (жално, че носят името български велможи) не са друго освен едни прости оръдия или, по-добре, мишки, с които си играе една котка, на име Исак, както, това сам г. Друмев потвърдява, като туря в устата на Исака тия думи: „Мишките много кроят, но да видим котката какво ще рече...“

Делото на г. Друмева, като не е поетическо, не може да бъде драматическо: характерите на неговите повече лица не представят почти нищо високо и идеално, нищо великодушно и героическо. Още

той ги представя по-долни от както ги гледаме в самата история. Какъв е характерът на Асеня? На Петра? Приличат ли на онези витязи, които били достойни да изчистят из отечеството си всичките мършавии на лукавата развратница Византия? Такива ли са били двигателите на българския пряпорец, дето един раб грък с една и проста фалшификация на писма да ги замотае тъй лесничката, та без да му дирят край, току да се ненавидят и разделечат, като да не се не виждат вече никога. Ей че глупав цар бил Асен според поетическото перо на г. Друмева! Да види, че най-верният му велможа Симу, като се отрови, намери се убит и пратеникът, който му донесъл лъжовните писма, па да не му стигне умът да попита барим тъмничерина си. Не! Г. Друмевът цар Асен се оставя да го лъжат като баба и да вярва всичко, без да изпитва. Навярно той е бил добър християнин – да вярва само, а не и да изпитва. Исторический цар Асен, щом се известява за съзаклятието на Иванка, и проважда да му го доведат, за да го изпита и накаже. А що да се каже за Петра? Той е дотолкози упорит, дето упорството му достига до глупост, както ще видим по-долу. Тук нека кажа нещо за жалната раздяла на двамата братя Асеновци, сподвижници на народната слава. [7]

Съчинителят на „Иванка убиеца...“ навярно е мислил с такавато си скроена раздяла да възбуди жал в сърцата на техните зрители. Сполучил ли е в това? Нека видим.

Двамата Асеновци са на сцената. След няколко забикалки Асен издумва на брата си: „Знаеш ли го ти този враг? (Вътрешния.) Той е... той е – брат ми.“ И сочи го с пръст. Петър стреснато извиква: „Ах!“... Залавя се за косите и уплашено гледа на Асеня, който му дума: „Брат ми, милият ми брат Петър... Чети и се радвай“ – и с тези думи му подава лъжовното писмо. Петър го прочита и трепери. Асен го обличава, мъмри и му надумва много, но Петър сè мълчи и сегиз-тогиз се пострясва. Работата излиза тъй, като Петър да се познава за същ съчинител на лъжовното писмо и като виноват стои пред брата си, без да отговори на думите му. Дори и като му дума: „Позна го... позна писмото си“, той не знае или не умее що да отвърне. Най-сетне езикът Петров се развързва и отговаря с тези лаконически думи: „Брате, Бог на небето, който вижда и познава всичко, нека бъде съдия между мене и моите клеветници.“* И с тези думи – без да му дири много-много – отива си. След малко, преоблечен в пътни дрехи, той иде да каже на брата си как изпълня „по-скоро царската му воля“, т. е. склонява да отиде на заточение. Но преди да дойде Петър, приготвен за път, Асен се извести от дъщеря си за сълзите, що чича ѝ пролял, додето излизал из палата. Това известие го туря в двоумение, но пак не ще да изпита дали не е измамен. Най-сетне с едно горчиво „прощавай“ Петър заминува, а Асен остава на сцената със закрито от ръцете му лице. Зрителите го гледат и не знаят какво той мисли: дали му е жал, дали го е яд, дали не е задоволен с наказанието на брата си. При това жална песен извътре сцената се зачува. Читателят знае, че Петър пее, но зрителят, като не е чувал Петровото пеение, ще се съмнява за кой ще е той, що пее. Или как песента се пее и Асен открива лице и слуша. Песента се свърша и царят, като простира ръце към дето се чуваше гласът, дума: „Петре! Брате!...“ – от жал ли, от гняв ли, не се знае. Сетне с отчаяние отпуща ръце и прабавя:

* Г. Друмев тук изпада в селецизъм. Или пък мисли да има бог на небето и бог на земята (?!)

„О, тежко било да бъде човек цар и брат!“ На това зрителите ще му отговорят: „Да, тежко е да бъде човек цар и брат, но само като за тебе цар, който знае само да се одумва като баба, а не и да изпитва работите. Сима отровиха, пратеникът в тъмницата убиха, а ти не умя да попиташ поне тъмничарина си кой и как го е убил (?)“

Тръгването Петрово би действително нажелило публиката, ако тя видеше в него един упорит и тъп ум, който се оставя тъй лесно под фалшификацията на едно негово писмо, а един буден, жив, разсъдителен, доблестен и висок дух, който прилича на един поборник, на един герой, на един витяз, който никога не би се подчинил тъй просто под кривдата, без да се озове в името на правдата пред брата си царя. (Но г. Друмев, като е създавал характерите на своите герои, мислил е може би да направи от тях светци, а не юнаци.) И тъй Петър, призовал вече правдата, а брат му, царят, заслепен от доказани слабости, като не ѝ чуе гласа, да го остави в ръцете на своите врагове, които той има за по-верни. Тъй българският витяз, забиколен от острите сулици на царските стражари, от немай-къде да се реши, пълен с великодушие, да отиде далеч от мястото, дето за него няма вече глас от правда. Тогази и да изрече високата си жалост чрез песен.

Само в подобно едно положение на работите драматикът достигва до онази естетическа точка, която му дава снажна сила, за да ни представи висотата от жалост, висота, която показва, според закона на естетиката, онази безкрайна идея, що без друго трябва да възбуди в нас съжеление или състрадание. Но когато има причини да се пита: защо е така, а не инак; един характер защо да е такъв, а не инакъв, не може да има ефект.

ДЕЙСТВИЕ ТРЕТЬО

Важното в това действие е убиването на Асеня. Като просто оръдие на Исака, а не като самостоятелен юнак, Иванку тук не е вече онзи милостивият, онзи, който казваше на брата си, че му е много мъчно и тежко да излъже царската дъщеря, а един мършав злодеец. Като прост шарлатанин той, под вид любовник, излъгал Мария та ѝ взел ключа, с когото си отворил палатски една врата. И тъй юнакът Иванку с измама се вмъкнал в палата и го гледаме сред нощ у Мариина покой да ни казва какво е пресилен по-скоро да убие Асеня, защото отец Иван го търсел из Търново. В истото време той е милостив към Мария – „Горката Мария!“ – и има съвест да я награди с манастир, дето мисли да я затвори. Той вече е решен да убие тейка ѝ царя, а пък не вярва да намери „спокойствие на царския престол“. Най-сетне Мария го заваря и се уплаша от него. От една страна, той ѝ казва, че бяга от силни врагове, за да си спаси живота, и че се вижда в безопасност при нея, а, от друга, ѝ съобщава какво войските, велможите и стражарите в палата са негови. От една страна, ѝ сочи оръжие и ѝ дума, че татко ѝ ще загине, а, от друга, иска тя да му помогне. Мария му припада, държи го за дрехата и го моли със сълзи да има милост да не убива татка ѝ. А той, като няма никак милост, няма поне злодейската хитрост, за да укрие от нея злобното си намерение, за да не посрещне от нея спънка. Напротив, той я повече и повече плаши, като че има да си отмъстява ней за някое зло, сторено от нея нему. Дали с това г. Друмев е мислил да направи по-трагическа тази страна от драмата си, като туря героя си да сили невинна девица, щото за любов към него да жертвува трона,

дори и живота на тейка си? Само един мършав злодеец би имал такъво едно ниско тъпоумие, а не и един военачалник, колкото и да бъде той заслепен от властолюбие.

Тъй в едно също действие героят на г. Друмева е и човек, и звяр, малко после и машина. По знака на четвърта страна той тича като замаен към Асенова покой и е толкози глупав, дето не му иде наум поне да заключи измъчената царска дъщеря в стаята ѝ. Но, да кажем, стражарите не щат я оставѝ. Добре, ами как гласът ѝ след малко достигва до слуха на тейка ѝ? Преди да видим царската стая, дето е Асен, трябва да знаем, че Отец Иван беше вече при него и му откри всичкото намерение на съзаклятниците, и дето Иванко се кани да го убие и стане цар на мястото му. Тъй Асен, известен от същия негов духовник за опасността на живота му, като му каза, че „в палата и в крепостта вомта му, като му каза, че „в палата и в крепостта се разполагат неговите неприятели, че Иванку е главатар на войскарите, стражарите и телохранителите“, той си остана сам у стаята, а Отец Иван, като му взе пръстеня, замина. В това царят се показа много милостив човек – светец: като тръгваше Отец Иван от при него, заповяда му да не се пролива кръв, а най-много да се запази Иванку, че му е било „хубаво името“. Само по логиката на г. Друмева може да се мисли, че е още хубаво името на един, който иска да убие един добър цар.

Най-сетне гледаме Иванка с меч в стаята на Асеня, който дреме. Дреме този окаян цар, който е вече известен от изповедника на сърцето му, че животът му е в опасност. Но като Божий човек, нека кажем, че той немари никак за този си живот, а за царството си, за това царство, за изкупванието на което той проля толкозя кръв, не ли мисли? Или той още може да се надява за добро от *хора*, които наклеветиха тъй подло брата му, които убиха най-верния му Сима и които се водят за носа от един лукав грък? Но по психологията и логиката на г. Друмева този цар и светец трябва да дреме и да не ще да знае ни за живот, ни за царство, ни за народ. Той дреме може от радост, че ще приемне мъченическа смърт. Такива психологически недостатки могат се срещна само в капиталната пиеса за бъдещия наш народен театър.

И тъй Асен дреме. Иванку е при него и си дума: „Той спи...“ Пробудителят и възобновителят на България спи и не се събужда, докато Иванку не изтегли меча си. Еднъж мечът изтеглен, трябва царят да се събуди, за да не умре насъне. Прочее разбужда се и бързешком дига глава: „Иванко, аз те чакам, Иванко“, дума Асен. Драматикът ни не рачил да каже и тези думи: „чакащиц те, задрямал съм“, че се разумяват от само себе си. Тука е сърцето на г-н Друмевата трагедия. Но колкото той е мислил да бъде трагик, изпаднал е, без да ще, в комичното... Но що думам. Нека вземем на сериозно работата; нека дадем уважение на перото, що ни дава една капитална пиеса. С една реч, нека го вземем за трагично.

Големите учители на драматическото художество ни казват, какво трагичното няма за цел да възбуди страх и съжаление, а в истото време да вдъхне и някои великодушни чувства. Тъй публиката, като гледа народния Брут да забива ножа си в сърцето на властолюбивия Цезар в самия сенат, не може да не почувствува страх, а в истото време да не усети благородни чувства от патриотизъм. А особено кога Брут произнася към римския народ тези думи: „Ако има някой от вас да е обичал Цеза-

ра, не го е обичал по-много от мене. Да, аз го обичах и ако ме питате защо му пролях кръвта, ще ви кажа: защото обичам повече Рим." Целта на г. Друмевата трагедия коя е? – Иванку да убие Асеня. А защо? – Защото така стои в историята.* Но негова милост не ни дава история, а драма, ако драмата има истата цел на историята. Но да не забравим. В дългия разговор между Асеня и убиеца му (който разговор не служи за друго само за да ослаби трагичното от само себе си дело) има една точка, що показва черта от Асеновата преголяма любов към дъщеря му ли да кажем, от яд към нея, задето дала ключа на убиеца му ли, от отчайване ли, от що – гледаме го, додето се бие с Иванка, щом чува Марина глас: „Татко! Татко!", токо изеднъж забравя и корона, и царство, и народ, и живот, и чест и „дига меча и си остава така". „Гледа (като пукал) към там, отдето се чува Мариинът глас." „Иванку спуска се, ръгва го в сърцето и извиква: „Така." Така се извършва най-трагичната сцена от капиталната наша пиеса. Но с това не се свърша. Добрият цар вече лежи мъртъв и добрият убиец, вече замъчен от съвестта (тука е религиозният морал на г. Друмева), гледа смаено на мъртвото тяло и като запраща меча, улавя се за главата и остава надвесен" над жертвата си. Какъв добър убиец! Какъв съвестен кръвник! А защо направи този грях, без да ще? Защото у него няма онази душевна воля, по която човек може да се управлява, и защото трябваше да изпълни заповедта на „силния звон", що го буташе отвътре сцената, да направи убийството тъй също като една нарочно турена машина. Но той не е машина, а човек със съвест. Като

* В историята това убийство е много по-трагично.

видя долу мъртвото тяло на Асеня, той забрави, че трябва да седне на трона му, па взе да се окайва, и малко оставаше да изрече тези думи: „Тю бре! Какво направих!"

Ето какъв е характерът на героя, когото неговите съзаклятници Драгомир, Добрин и Милку си избрали и одобрили за цар. Ще ли бъдат те по-хитри от него? Не. Защото и те като него нямат своя собствена воля, а се оставят да ги води за носа лукавият грък Исак. Особно човек им гледа портретите във второто действие, кога седнали да пият и пеят: „Вино, вино, ройно вино."

Онова, което подканя на жал в тази сцена, е появяването на Мария, на която любовта, без да ще, е съдействувала за убиването на татка ѝ; тя от жал и от гризение на съвестта трябва да ѝ се вземе умът по примера на Шекспировата Офелия, както ще видим по-долу.

Това третьо действие е от най-разнообразните: то ще накара машинистът да се поизпоти хепийдже с вдигание и слагание четири разни сцени – Иванкови палати, царски палати, Мариин покой, Асенюв покой. Или как то се свършва с убиванието на Асеня и за главното лице на драмата не остава вече работа: със свършванието на действието се свърша и неговата роля. Но драмата не е свършена; тя има още да следува в две действия, които служат повече за да омалят интересността на делото, отколкото да го уголемят. От това и любопитството на читателя или зрителя отслабва, вместо да се засиля.

ДЕЙСТВИЕ ЧЕТВЪРТО

С това действие да не кажем, че сме в друго дело с друго главно лице, нека речем, че сме в перипетията на драмата. Убийците на Асеня, за да замажат очите на хората, нямат друго средство освен да проливат изобилно сълзи на Асенюва гроб. Те плачат като крокодили и проклинат Петра, задето убил брата си, добрия онзи цар! Не ли е това поетически и д е а л?

И в това действие трябва да видим три разни сцени: от обиталище Исаково минаваме на тържище, дето народ, моми, момци тъй скоро забравили жалостната смърт на добрия си цар и освободител, па се развеселили и разтропали. Но това трябваше, за да видим как дойката на царската дъщеря, Баба Кера, закачана от д н е ш н и безочливи деца, историсва с песен убийството на Асеня. А за да не я познаят, тя се преоблякла в дрипи, тъй щото Тодорка я вече познала и обадила на Исака да я намери. От тържище трябва ненадейно да се видим пред гробищата у една манастирска ограда. Както в предидирньото действие, тъй и в това единството на мястото се съвършено губи от нашето въображение и разваля илузията, в която трябва драматикът да ни държи. Само а д ж а м и и т е писачи на драми карат своите зрители тъй а п а н с ъ з да пътуват от едно място на друго, без да ни поприготвят предварително. И това все на сметката на машината. Наистина, нашите очи б е л к и ще се поласкаят, като видят в две действия седем различни сцени; но тогава страшно е да не би г. Друмев да заслужи по-скоро уважението на един декоратор, отколкото на един драматург х у д о ж е с т в е н. Като такъв той твърде слабо знае да води порядочно илузията на своите зрители и с това да заварди е д и н с т в о т о на времето и на мястото. Неговото често променяване на сцени тъй а п а н с ъ з разкъсва вниманието и пиесата му губи онази и н т е р е с н о с т, която държи театъра пълен докрай.

В първата сцена сухите монолози на Исака, безсолните разговори между него и слугата му Драгия; във втората сцена разбърканите без никаква сценическа тактичност движения на деца, народ, моми, момци, царски пиени хора, просяци и други – всичко разшавано без никакъв ефект; в третята сцена пак сухите и дълги разговори между калугери, честото зачуване на „Господи, помилуй“, прескачането оградата от Отец Ивана и Петра, пристигането на други калугери – всичките тия служат повече за приспиване, отколкото за възбуждание на любопитството. В разговора между Отец Ивана и Петра гледаме братът Асенов, мирянин и витяз, да е по-набожен и по-затъпен от фанатизъм, отколкото духовникът на Асеня. Отец Иван не може никак да гледа народа си под властта на един убиец, додето Петър, този народен поборник, намира за добре да остане народът му под кръвнишката ръка на братова му убиец. Духовникът не намира никак утешение в религиозната си душа, за да моли Бога за прощавание Иванкова грях; когато героят на българското възабновление глупешката иска да измоли пред Бога грешния Иванка, па да го остави да царува на трона, на онзи трон, за когото той си е проливал кръвта. Но нека признаем в Петра един упорит характер и упорството му се оправдава с това: д а н е б и д а с т а н е м е ж д у о с о б и е. Но с това се потвърдява неговото тъпоумие, като знаем, че българското царство не се ограничаваше само в Търно-

во и че той заедно с достопочитаемът Отец Ивана би намерил много по-голямо влияние в народа си, отколкото Иванко заедно с гърка Исака. И сетне с духовника на убития обичлив цар той имаше вече на страната си силното онова и трепетно глас народен, с което драматикът достигва до най-голямата естетическа висота, стига да умее как. Че Петър е бил глупав човек, самата развязка на г-н Друмевата дряма го докажа, като излиза съвсем инак от както той мислеше.

Монотонията, в която съчинителят на капиталната драма ни задържа, не се вдига, докато не ни се представи Мария и с лудината си да ни раздреме. Трите последни явления от това действие, дето се представя Марийната лудина, могат се взе за най-сполучливите в цялата драма, ако в тях не се изпречваше голяма противоречивост с появяването на Милка заедно с Исака. Г. Друмев, види се, да е забравил, че Исак беше замразил дотолгози Милка, щото беше решил погубването му; че беше турил нарочно дъщеря си да го очисти както Сима; че тя се мъчи толкози пътя с любов да го измами и го напои с отрова. Как сега хитрият и лукавият грък, който гледаше на Милка като на противник негов, е оставил да се поверят войници под негово предводителство и да тръгне с него? Г. Друмев е пропустил и тая слаба черта, за да покаже сам, че той при сътворяването характерите не е пазил онази поразителна вярност, с която вие, г-не редакторе, украсявате драмата му.[8] Кога човек вземе еднъж в подозрение и в ненавиждание човека, може ли да има в него поверение. И сетне Исак имаше право да се не доверява на Милка, защото най-сетне той ще излезе издайник. Или инак трябваше в Милка да видим особна някоя хитрина.

ДЕЙСТВИЕ ПЕТО

И в развязката вее истата монотония до самата катастрофа. А и самата катастрофа е приготвена по един начин, който въстава против драматическата вероятност. Докато Исак толкози се кани и гони Отец Ивана да го улови и затрие, когато му се показа изпод певечките дрехи, той се уплаши от него и не смей да каже, за да турят ръка на него. Когато знаем, че той с войници беше потръгнал да го търси не със свещ, а с факели, както сам г. Друмев казва, а сега сам му изпада и де? – В къщата на Иванка, бъдущий негов зет и между всичките негови послушни съзаклятници. И кога? – Вечер, когато те са се разположили всички да пият и да се веселят. А какво да кажа за появяването на Мария от тайната вратичка? То не е друго освен deus ex machina, който обръща всичко на добро, за да задоволи зрителите. Така и се свършва капиталната пиеса.

У всяко едно художествено произведение изисква се, щото всичко, що се казва или представя, да бъде чисто и ясно с причините му, защо е така, а не инак; но у днешната особна драма това е най-много нужно – дори и най-малките работи трябва да бъдат разяснени. Затова и днес не е тъй лесничко да се напише драма, която да служи за бъдещия наш народен театър.

Колкото за езика и стила, ще кажа само дветри думи. Езикът, като е пълен с провинциализми, е добър за една страна; а не и за повече страни на Българско.

Стилът на много места греши против приличието, което се изисква от разните достойнства и положения на действуващите лица. Тъй

Иванко като любовник има един съвсем прост слог, който не прилича никак на неговото достойнство. За пример ето как той говори като влюбен от сърце на Тодорка, която му се явява, додето той беше замислен у дома ѝ: „Тудорка!... Уплаши ме,* Тудорка. Но защо бягаш? Боиш ли се от мене, Тудорке? Аз пък мислях, че ще ти е драго, кога ме намериш тук." И по-долу: „Каква си, Тудорке! Защо хортуваш тaка? Не знаеш ли, че с тези думи ми** нараняваш сърцето? Не знаеш ли, че аз те обичам от цяла душа и сърце? Че заради тебе аз съм готов да направя всичко, каквото желаеш?"

Наистина страстта е все една на сърцето, но чувствата отличават човеците едни от други. И Иванка люби, и Михо люби, но единът люби една хубавица гъркиня, а другият – една грозна жена. Първият е военачалник и има по-изтънчени чувства, а вторият е слуга и не усеща тъй на тънко. От това и Иванко не ще говори на любовницата си с истия тон, както и Михо. Без друго говорът на военачалника трябва да отличава по един вид по-отбрани изражения. При най-варварските народи говорът на горните и на достойнство лица различава от говора на долната класа. Още има разлика слогът между гражданин и селянин. Следователно и в старо време българските велможи трябва да са имали един по-отбран, по-приличен начин на говорението.(!)[9]

* Каква препоръка на един войнишки войвода за неговата любовница. Съч. (А каква е за един подскрижен? Р.)

** Недостатка от хармонията на слога, която спъва декламацията.

ФЕЙЛЕТОНИ

ЗРЕЛИЩЕ (БАКАДЖИК) У СТАРА ПЛАНИНА

Малък Сечко на Кукувден

Вестникът ви е за волните българи. И аз съм волен и по-волен от волните. Моето място е най-свободно: тук на Бакаджика няма да владее нито турчин, нито австриец. Освен пустията и природната свобода тук не може никой да има власт. Отстранен, отдалечен, усамотен, уединен, аз тук дишам най-свободния въздух. Сабията ми е другар, пушката ми пазач. Съжители ми са дивичите и птиците; царщината ни е Балканът, правлението ни е най-свободната република, законът ни е времято. Приходът ни е лятото, изходът ни зимата. Политиката ни е съдбата. Ето нашата държава.

От всяка държава, от всяка царщина пишат, gращят, вести разнасят, различно приказват. Що става, що не става; що ще стане, що няма да стане. Всякой пита, всякой иска да знае.

Всякой, що вижда, казва, всякой, що знае, пише. И аз виждам, и аз зная, и аз да напиша то, що гледам и познавам.

Качен на високия връх на Стара планина и с океана (телескопа) в ръка аз гледам по вси страни на света. То що видех до ден-днешен – Кукувден – вземам да ви го надраща. Остави, че аз като стар, белобрад дядо, познавам много работи от най-старо време, и да взема да ви ги пиша, книга не ще ми достигне, мастило не ще ми дососа. И сега май кой ли ти слуша вехти работи, а всякой иска да чуе повечето що се върши днес и що ще излезе от него.

Затова и аз ще ви напиша от днешни работи:

Понастояще голяма тишина владее в държавата ни; благи надежди се таят под дебелите снегове, що я покриват. С нетърпение очакваме пролетта. Или смърт, или живот, или гроб, или свобода за н е в о л н и т е. Нашата книга казва: „Дървото, което не цъфти, т. е. не живее, да се отсече и се изгори." И още: „Человек е създаден да живее свободен, а не роб." И сетне на друг лист дума: „Волът, доде си е вол, никак не ще се избави от хомота, който е отряден за неговий врат, но не и за человешкия." И още: „Человек не е никак длъжен да робува на подобния си: само на животните е дадено да робуват. Каква разлика има от животното оня, който робува? По телосложение има, че върви на два крака, но по духа си е равен с четвероножното." Това ни учи нашата книга, и на това вярваме. Без съмнение на това вярва и всякой, който се е познал за человек. На тази вяра основани, критяните си проливат кръвта, финеяните се жертвуват и талиянците ропаят.

Мохамедовий закон казва: „Мюсюлманите са длъжни да угнетяват колкото могат по-строго поданните си народи, които им са дадени от Бога, за да им робуват." Християнский закон казва: „Да обичаме брата си, както самаго себе." Турската власт не пристъпва никак верозакона си. А западните християнски и велики сили що правят днес?... Австрия, Франца и Англия как от сърце настояват да не би някак турчинът да излезе вън от началата на Алкорана! Техний Христос трябва да крепи турский Мохамед. Тези три християнски държави, о колко им драго, като гледат нещастните християнски народи в Турско да страдат под ятагана на дин-исляма? Каква вест беше за тях клането в Либан, сечението

в Крит и бесението в България? Гласът на страдающите беше християнский, но не намери отзив в християнски уши. Плачът на умирающите под безмилостний ятаган беше ридание християнско, но сърце християнско не го чу. Агарянинът трябва да владее и угнетява тези нещастни християнски народи. Православна Русия е подозряна от християнските три сили, защото се озова, по християнска длъжност, в полза на страдающите! Борещите се за народна свобода християни са наклеветени за побудени от руски дейци. Всяко движение в Турско е руско побуждение. Войводите на българските чети са земени за руски генерали (sic). За сръбски приготовления се харчат руски карбони.(!)

Целостта на Турция не трябва да се разваля. Това го изискувало равновесието на Европа. Следователно, не трябва да се дава свобода на подчинените ѝ народи, за да не се ущърби турската държава, за да не се развали равновесието на Европа. Да живее тая Европа, на която равновесието зависи от робуванието на християнските народи! Но, на жалост, тая християнска Европа не ще се радва до много на равновесието си, свързано у гнилия корен на турската власт. Уви!... Напусто би постоянствувала турколюбивата Европа, напусто би се борила с всичките си сили против всесилния владетел – против времето, – което прояда гнилината, а гнилината е неправдата. Нека тая турколюбива Европа узнае вече, че времето е за народите, които са вече в съзнание, че не трябва да живеят под полумесеца и да робуват на възлюбкиния ѝ османец, за когото няма правда, няма закон вън от а л к о р а н и-ш е р и ф!

Може тая Европа да гледа на Восточния въпрос като на маловажна работа, но е излъгана много: тука тя няма да прави с талиянци или с маджари, а

със славяни, които съставят близо половината от всичкото население в Европа. Три велики сили заплашиха Сърбия да не прави военни приготовления вън отколкото ѝ трябва, но не знаят какво тайно се върши от други неизвестни извори, които времято ще им покаже. Уплаши ли се Сърбия? Престана ли от да се обръжва! Не! Тя има смелост и си следува онова, що ѝ показва всемогъщето време. Само народът, който не си е опознал епохата, не се е запознал с времято, само той може се стрепне от заплашванията на ония, които искат да поддържат неправдата. Да поддържаме турската власт в славянския полуостров, то е да се борим с времято, което просвещава народите и им дава свободата, това време думам, което ражда големите таленти, дивните гении и духовитите мъже, които дават големите уроци на народите по света. Времято роди Галилея и Хуса, Рим – папа умори първият в тъмница и изгори вторият жив на огън, но с тяхната смърт техните големи уроци не изчезнаха, а времято, което е всемогъще, разнесе неусетимо светлината на тези уроци по народите на света. Властта на Вечний град още и днес иска да държи в обкови свободата на талиянския народ. Но злото е, че времято ражда гарибалдовци. И Франца щеше днес да владее старата народодържавна Мексика, ако времято не беше родило чутния Жиоареса, който знай да даде на Бонапартовий внук, чрез застрелянието на цар Максимилиана, един от най-добрите уроци за ония, които искат да спекулират със свободата на народите.

Извинете за свободните ми изражения, защото, казах ви, аз живея у най-свободната точка на Стара планина, дето всякий закон е времято.

По втором, може, писа ща ви.

Див дядо

БАКАДЖИК (ЗРЕЛИЩЕ) В СТАРА ПЛАНИНА

На Прокопия (8 юлия) 1868

Господине уреднице на „Дунавска зора“!

Ухилен от радост, и как ухилен, речи до уши, вземам перцето и да ти надращя новинки, ама какви? Весели, кажи, и радостни. Като ти ги явя, вярвам, че и ти ще се ухилиш от радост като мене, само дано не достигнеш като мене от радост да не мож сън да спиш, зере от два-три дни аз не съм мигвал. Ей? Сега да ти кажа ли?? Ние тук запредахме вече сватбата! Сватавниците чъркаха-мъркаха, белий кум никак каил не ставаше, але нашите младоженци не рачиха да слушат нити сватовници, нити кума, нити кумица, ами си подкараха колата и си засвириха гайдата. Речи да е на добър час! Господ да им е на помощ!!

Отистина, тая сватба не иде никак на гайдата на старите кумове, и пречи, че хепий се те напинат дано развалят, но годежът вече стана, засевките започнаха и сватбата се запреде. И аз с всичката си старина не бих повярвал, че туй лято ще засвири при полите на К о д ж а б а л к а н гайда за сватба. Да засвири, ама как? Дето и мене, колкото и да съм стар, доигра ми се, и току ме налетеше да се условя и аз на хорото с младите. Вярвай, г-не уредниче, аз съм престарял белобрад дядо, але сърце ми се подмлади от тая ненадейна сватба. Смятай сега каква сватба трябва да бъде тя!

Дивно е времето, дивни са делата му! О, както си играе с дълбоките умове на най-големите хо-

ра! Кой дипломат, кой политик би помислил, че от ненадейно място ще избухне движение, което да смъти спокойствието на оная нехристиянска държава, за която толкози християнски сили стават на крак, дори и да проляха християнска кръв за нея, само и само да я закрепят на гнилите нейни основи? Кой би се надявал, че додето навсъде владее тишина и мир, да се чуе ненадейно пушка в полите на нашата република – Стара планина? Кой би помислил, че оня заспал под османско владичество народ ще вдигне глава за народна свобода, додето неговите съседи се потайват и чакат да видят какъв кюляф ще им скрои хитрата дипломация?

Българските юнаци, без да ти гледат на политика и дипломация, без да чакат да се скрои кюляфът и за българский народ, токо изскочиха като гладни вълци за бой у полите на Балкана с вдигната лъвска знамя и запукаха полудивите владетели на неволните братия. Горките хасановци викат: „Аман, аман, нинеджим!" Ама кой чува? Досега повече от 300 зелки има да са се търкулнали.

Аз с дългогледа си само с е и р струвам. Ей! Че борба ли се борят тези лъвски синове. Нито от потеря, нито от редовна войска, нито от пушка, нито от сабя, нито от ятаган не мигат пустите им очи. От очи им искри излизат, от уста им огън пламти. Ежедневно селяни обръжни, юнаци засукани приижда – Балканът се от кръвници попълни. Страшно кръв се пролива. Глас от свобода навред се раздава. Победа славна[1] над мъчителството се нанася. Че... къде ще му отиде краят, не зная. Да имах дарбата на пророк, бих ти предсказал. Онова, което гледам сега с очи си, е това, че колкото българските юнаци се насърчават, толкози турските мужици се обезсърчават; колкото едните добиват

кураж, толкози другите ги побива страх; колкото първите желаят смъртта, толкози вторите си милеят живота. Мисли сега де ще удари краят на тая недочакана сватба!... Огънът плавна и гори, че да видим... Ама да ти кажа ли правичката? И аз съм българин, и ти не си турчин, ами от българский род, от българско коляно, но ще излязат такива юнаци, каквито що са днешните в Балкана, нито се надявах, нито пък да ми казваше някой, бих повярвал; защо че тука не гледаш да се бият хора, а лъвове, страшни лъвове. Сега се уверих, че преди дванаесятстотин години имало е на света един с т р а ш н и й К р у м и че негови потомци още и до днес се намирвали!

О! Да знаеш, господине уредниче, колко ми е драго, като ги гледам!... От драгост, вярвай, ти казвам, сън не ме хваща. Да е да дойдеш към нас, та да видиш сам с очи си, и да повярваш. С думи не мога ти го изказа. Ако щеш, прескочи Дунава, та притечи до нас за малко време да починеш и ти сеир,и да видиш как се българско хоро играе на хайдушката могила от триста отбор юнаци. И мене ще ми дотражее още повече, че имам случка да си понагостя редактора на вестника за волните българя. Ако би да дойдеш, яви ми, та да сторя вест на пашата в Русчук да изпрати един вапор, за да те прехвърли отсам Дунава. Ако обичаш, като минеш на Русчук, мож да отидеш да пообидиш тамкъшните чевечешки кафези, да видиш как са добре направени. Сега и кафезчибашията Мидхат иде от Цариград, та ще има много работа с кафезите. Ама като отидеш и ти там, гледай да не те бъкнат в някой кафез, зере сетне те проваждат чак на Диарбекир, за да те продадат там наместо анадолский славей. Защото анадолчаните са тъй дива-

ци, щото каквото да видят затворено в кафез, вземат го за хвърковато. И сетне гаргата я имат за славей, кучето за ангел хранител, магарето за свещено животно, което е носило Мохамеда.

Ха, ето ще започне друго сражение. Нашите войници отиват разпалено да нападнат на потерята, що ги преследва. Кой ли ще слуша пак „аман ниведжим!!“ ... Прощавай, че отивам да сторя сеир и това хоро да видя как ще се изтропа. Сбогом.

Див дядо

БАКАДЖИК (ЗРЕЛИЩЕ) У СТАРА ПЛАНИНА

На Катериниден, 1868

Господине уреднице на „Дунавска зора“!

Щях да ти пиша по-отрано, але защото времято по тез дни беше май облачно къде Дунава, та не можах да му видя Зората. И биле бях намисъл да не би да престане от да огрява; защото, думах си, „Дунавската зора“, тази зора за волните българи, като минала в името на един българский вестник, не е чудно и да престане; защото, както знаш, животът на българските вестници бива май хлемав, та си плащат скоро парата на попа. Колко български вестници аз зная! Ами до един горките измряха. Бог да ги прости. Дано Господ подареше живот и здравие барим на днешните! Дано „Зората“ станеше истинска зара, та да изгрява, докато свят светува. Нейний живот е в ръцете на волните българи, те ако щат, могат да ѝ дават храна, та да не умре отглади, както умряха толкоз и нейни братя и сестри.

Сега да дойдем на думата си. Ти ще искаш да ти кажа нещо ново от наша Стара планина. Зная, че и всякий волен българин иска да чуе що има, що няма – нещо ново-вехто – у наша стара държава. Вий знайте, че туй лято се посчукахме хепий с нашите съседни агаларовци, и речи, че хепийдже кръвчица попротече от завитите главни. – Разплакаха се майки! – Ний се бихме, сякохме, клахме, бесихме се и все се надявахме за помощ, ами надеждбата ни бе напразно: нити от Таен Централен Комитет,

нити от Българо-руский комитет, нити от Добродетелно дружество, нити от Благодетелна дружба, нити от Братска любов, нити от Българско народно общество, нити отнийде и от никого не ни огря. Всички бяха немци, всички стояха и гледаха сеир като на мечка. Сякаш че всички бяха плюли в уста си, всички бяха заклети да не ни подадат помощна ръка. Всякий си гледаше кефа, а ний мряхме за отечество. Благодарство на неволните братия, че не ни оставиха да измрем отглади. „Един Бог знае как прекарахме! ! ! ... Но все пак, колкото ни гадеше отръки, боравехме и сякам не засрамихме българското име пред света – все се почуквахме, додето най-сетне ни припити зимата.

Господин уредниче, като стар челяк обичам да казвам всякоги истината, защо че ако има този свят, има и онзи; на Бога душа ще давам. Затуй нека ти кажа правичката, ама да не ти остане хатър: от твоите волни българи мнозина има народни, разпалени патриоти, разумни, разбират от всичко: от политика, от дипломатика, от тайни комитети, от мемоари, але само едно ги бърка: както са на уста, тъй не са и на сърце; както са на хората, тъй не са и на работа... Ба, не! Сбърках се, да прощаваш. Ами нели ни проводиха О хиляди пушми, О хиляди саби, О хиляди оки барут, О кола писмет, О чифта царвули и О, О и О???

Когато избухна Критското въстание, тамкашните гърци (във Влашко) какво направиха? – Нищо. На станалите за отечество техни братия не проводиха нити хора, нити пари, нити пушки, нити барут, нити нищо. Додето нашите българи не забравиха никак станалите за отечество техни братия, а ги спомогнаха от всяка страна... Берекет версин! С Божията воля и с тяхната помощ

таз година, ако да беше държало се лято и ако да беше валяло от небето, пушки и барут у Стара планина, без друго, вярвай, господин уредниче, България цяла беше освободена. Ама хайде де! Ако не би туй лято, до друго, ако не до друго, до третю, до четвърто, добрите лета са занапред – Бог е добър. Той щеше да бъде много по-добър, ако спускаше отгоре пушки и барут.

Сега искаш ли да ти кажа що правим ний днес тук по нашата земя? – Свиваме се у снега за народност... Ба, не! Пак сбърках – седим си у нашите топли къщя, събираме се на соаре, ходим си по театри, по балове, по концерти, разхождаме се по казина, по биртове, по кажи-речи и пр. Ами вий там у Влашко? Кой знай от големия студ как мръзнете за народност. Не вярвам да сте тъй на топло и тъй добре, както ний тука у Стара планина. Но не бойте се, задавайте си сърце. Толкози наши братия това лято измряха за отечество, а вие ще попретеглите малко студ за народност – н и ч е в о! Дойде ми на ум да ти прикажа една приказчица.

Едно време имало един дядо и една баба; те живели на края на едно село, у стара срутана къщичка. Дърта сиромашия ги напитила на старо време, та нямали как да си подправят къщичката, а отсамоттам я позакрепили с подпорки, щото едва се държала на четри стени. Зимно време нападнал голям мраз, камък се пукал от студ. Посред нощ излязла силна виелица. Къщичката от четри страни свирела. Буен вятър силно духнал и раздигнал тръстений ѝ покрив. Дядо и баба доде си лежали, изведнъж синето небе се открива пред очи им. Силний вятър не преставал, студът се уголемявал. Дядо и баба гвоздие секли. Бабата като жена по-слаба умирала от студ. Горкий дядо, като не можеше с нищо да помог-

не на старата си другарка, мъчеше се да я теши с думи, като ѝ казваше: „Задавай си сърце, бабо, науми си, че си сега у къщата на чорбаджия, при топла соба, че лежиш на дебелите постели, у мегките постели, у мегките завивки."

Много здравие от всичките български въстаници, мали и велики, живи и умрели, до всичките волни българи, богати и бедни, народни и ненародни.

Много здравие и от мене, член от привременното правителство в Балкана.

Див дядо

БАКАДЖИК (ЗРЕЛИЩЕ) У СТАРА ПЛАНИНА

На Три Святители Голям Сечко, 1869

Господине уреднице на „Дунавска зора"!

С по-предната си дописка, дето ти прокобих за таз година, бях ти загатнал за една зодия на някой големец турчин, че му предсказва смърт. Аз изпърво, рекох ти, не можах да я позная чия ще бъде, и сетне, като си опулих уж по-добре очите, замяза ми да е зодията на Мидхата, але пак съм бил излъган: тя не била негова, ами на Фуада била, на Фуада! На онзи големий турский челяк, на онзи дипломатина! Дето имаше да прави сè с като него дипломати, дето ще рече... аз май не отбирам от тази дума, але ми се струва, че ще рече хе, големи хора, от онези, които знаят да въртят света с голям... мурафет, речи, шейретлик, то речи, както щеш. Този Фуад, горкият, нема чест да поживее още някоя годинка, да види свободата на българите, та тогаз да умре. Тъй му било писано: умря горкия с отворени очи. Ех! Той, ако не може да я види, дано Господ поживеше султана, барим той да я види и ѝ се понарадва, защо че и неговата зодия, според както ти предсказах, май диша на гнилина.

Двама големи човеци, един турчин и един християнин, и двамата царски хора, единий на султана, а другий на френский цар, отидоха на онзи свят, за да дадат х и с а п, Фуад на мюсулманский бог, а Мустие на християнски, за големите си добрини, що сториха на народите, които пъшкат под тежкий хомот на падишаха. Възточните народи

изгубиха двама благодетели, двама ревностни желатели на тяхната свобода!...

Господине уреднича, гледам във вестника на твоя милост две писма до моя милост, едното ми приказва за работи преди хиляди години, написани на кожа от някой си богомилец, и ме застава да си кажа мнението връх тези престарели работи, а другото, написано от някой си „стар колонист", задява ме да отправя далгогледа си и към бесарабските колонии. Сега, дето ще рече, аз трябва да отговоря и на едното, и на другото. Але защото нямам аз твърде време да си хабя ума на работи, дето няма кой да ги слуша, ще отвърна и на едното, и на другото писмо с малко думи. Че българите са от Индия, то е едно на ръка; че те са най-стари у Европа – две на ръка; че тяхната книга е най-древна – три на ръка; че старите елени си отворили очите от тази книга – четри на ръка; че боята на гърците е се една с боята на циганите – пет на ръка; че те са пъргави като тях – шест на ръка; че много места на гърците носят българско име – седъм на ръка; че българите са владели и в Гръцко, и в Дакийско – осъм на ръка; че гърците са яли много пътя попарата на българите – девет на ръка; че ще доде едно време, дето пъргавите гърци да познаят кръстника си – десет на ръка. Ето ти един отговор от десет думи като десеттях заповеди на дяда Мойсея (лаф бурда калсън). Ами на онуй, дето ми казва: бър, бър, бърбори, бърбари, българи, не ми се отговаря, че ми раздира ухото, за него нека писмописецът се допита до „Български старини" от Г. С. Раковски, той, Бог да го прости, беше добър за таквизи работи, идеше му отръки да ги тълкува.

Сега да се отговоря и на второто писмо. Зная, че в Бесарабия има от нашите българи, а не бърбари, але те, горките, откакто оставиха бащиното си огнище и отидоха с Дяда Ивана, та се населиха в онези места, намериха там голям рахат, защо, че нямаше нито да ги колят, нито да ги бесят, та от големий си рахат си позаспаха, и си заспаха тъй добре, речи, че ги пренесе голям сън, дето и до днес още си спят като агънце. Затова и аз не продумах нищо за тях, за да не ги събудим безвреме, та да им направим вместо добро зло, а нека си спят, доде се опече българската пита, та като станат от сън, да има що да им дадем да си хапнат; защото инак, гледам, колко от тях се посъбудят, залавят се на чузда пита и я захапват като гладни волчета. Ама ще кажеш, че доде дойде онуй време, за да ги събудим, другите ще ги събудят и ще ги нахранят с тяхна си пита; колкото за туй, нямам що да ти кажа, твърде лесно може да стане и това. Па тогаз ще кажем, че времято ни е криво. Българский род е голям; от него много х а ш л а м и са ставали и се умножавали чуздите родове, не е чудно и нашите сънародници в Бесарабия да не минат през х а ш и я и се хашладисат от българи или на власи, или на руси, както се хашладисва липата на ябълка или на круша. И по тези дни гледам татък по Влашка Бесарабия хепий хашеджии се разхождат и начнали да удрят по малко хаш на школята им. Ако хване хашът им на тези крехки клонове от българщината, бъди уверен, че подир 50 годин в тях места българин не ще видиш. На едни кола грънци една тояга стига.

Ами друго да ти кажа, пък трябва да си го чул. В града на Тайний български комитет нели затъпал един дърт тъпанар! Ха! Ха! Ха!... Тамкашните волни отде пък набутали того старий циганин, та са го хванали, за да им тъпа? Пък за какво ли им? Да не

би да женят Тайният комитет? Аз чак оттука, от Бакаджика, го зачух нощем, доде беше тихо, ама че тъпа, ха!!!! Вижда се да е мастор циганинът, да има с него и една зурна, тогаз таман ще стане турска музика. Да не би тайната комитетка да се е женила за новий Осман паша? Защото му извадили гледам портрета. (Ама че грозен, ха! Носът му на пиперница замязал.) Там... гледам, изтъркуляли и една к о с к о д ж а корона за българский патрик, амче тя голяма, бей!! Тя ще побере в себе си де що има патрици по света. Султанът като даде нещо, то бива голямо: Белградското кале, що даде на сърбите, малко ли е? Аз ще проводя нарочно сокола си в града на Тайний комитет, за да се науча що е за тъпан, и ще ти явя. Сбогом.

Див дядо

РАЗГОВОР МЕЖДУ ДИВ ДЯДА И ХИТЪР ПЕТЪР (I)

Д и в д я д о. Добре ми си дошъл, Петре.

Х и т ъ р П е т ъ р. Добре съм та нашъл, дядо. Как си на здравието си, пооправи ли са?

Д и в д я д о. А че... откакто замина ти, речи, че малко остана да платя на попа, але сега, да речем, откакто гората започна да се раззеленява и гадините да се съживяват, речи, че и аз забрах да си усещам сърцето на пд друго – като на подмладено...

Х и т ъ р П е т ъ р. Много добре щеше да сториш, ако беше умрял, защо че и ти като мене щеше да отидеш, за да обидиш онзи свят, дето щеше да се научиш за много работи... Да знаш какви чудеса има там... Аз можах да ти дам да носиш писма до някои там мои приятели души; те щяха да ти разкажат за всичко, що е станало по земята, по небето, откакто е създал Господ първий българин на света.

Д и в д я д о. Беки Адам е бил българин?

Х и т ъ р П е т ъ р. Не зная – аз като се видях на онзи свят с неговата душа и се сприказах, от хорàта на хорàта доде реч, та го попитах: „Ти какъв род си?" А той ми разказа това: „Едно време, като ме създаде Саваот и ми даде за другар жената, каза ми: „Растете и размножете българский род и напълнете земята с него. И тъй до големий потоп сичките хора на света бяха българи. Като се отърва Ное, беше остарял, и защото на старо време беше се ударил на пиянство, забрави рода си, забравили и името б ъ л г а р и н. От направата на прочутата Вави-

лонска кула, както се знае, проникнаха деветдесет и девет рода, и се разпръснаха като пилци по земята.“ Сетне аз го попитах Господ на кой език му приказвал, той ми отговори „сè на български“.

Див дядо. Добре, но с Мойсея, Авраама, Исаака, Якова Бог е приказвал на еврейски, и Мойсей е писал на еврейский язик.

Хитър Петър. Но, казах ти, подир потопа българский род се раздели на много язици. Тъй, онези хора, дето правеха тухли, зеха да говорят друг език и станаха друг народ, дето горяха вар – друг народ, дето копаеха камъни – друг народ, дето носеха вода – друг народ, дето бъркаха кал – друг народ, дето носеха пясък – друг народ, дето сееха пръстта – друг народ, дето дялаха дървета – друг народ, дето ги носеха – друг народ, дето правеха гвоздеи – друг народ, дето даваха желязото – друг народ, и тъй девендесет и девет работи се вършеха за направата на кулата, от това и девендесет и девет рода се пръкнаха, когато Бог разбърка езиците на работниците. Еврейский род е от онези, дето бъркаха кал; те бяха всички укелевели, затуй и до днес евреите са келеви.

Див дядо. А българите от кои са?

Хитър Петър. Българите са от онези, дето градяха кулата, затуй и днес от тях се намират добри дюлгери. Най-добрите джемии, конаци, калета по Турско, не знаш ли, сè българи са ги правили.

Див дядо. Ами турците от кои са?

Хитър Петър. Те не са от то време, те са станали изпосле – те са се пръкнали от една блудница, която я бяха заточили у едно пусто място, и там тя си живяла с едно куче, та от туй куче добили първий турчин на света; затуй и турците никоги не ще станат хора.

Див дядо. Ами гърците от кои са?

Хитър Петър. И гърците отсетне са станали.

Див дядо. Как то?

Хитър Петър. Ето как. На един малък остров в Бяло море нямало хора. Господ искал да направи и там да живеят хора и зел, та от едно голямо дърво издялал един челяк българин, като му направил глава, ръце, крака, всичко, взел средлото, за да му пробие ушите, устата и прочие, та треските, що падали от средлото, съживили се изпосле на хора, и тогаз как да ги нарече българинът, нарекъл ги според гласа, що се чува, кога се върти средлото, сиреч от гърг, гърк, грък – гръци. Затуй те са тъй пъргави и остри като онези тресчици, и са пръснати по цял свят, защото са лекички, вятърът ги отнася навсъде.

РАЗГОВОР МЕЖДУ ДИВ ДЯДА И ХИТЪР ПЕТЪР (II)

Див дядо. Я кажи ми, Петре, ти като си бил на онзи свят между душите, видя ли се с някои от българските царие?

Хитър Петър. С някоя душа от българските царие ли?

Див дядо. Да, да! От българските царета.

Хитър Петър. Не само се видях, а и още много пътя бях и в самия им събор, дето те, обиколени от душите на много войводи и боляри, се разговарят помежду си.

Див дядо. Не ли ми казваш като какво си приказват?

Хитър Петър. Те са люто разсърдени на днешните българи, задето от толкози стотини години се оставят да ги владеят турците, които Бог им прати с време, за да ги накаже за несъгласието им, а те, вместо да се поправят от погрешката си, достигнаха, казват те, да забравят българската слава, с която те са царували едно време, и да изгубят дори и самото си народно предание. И много пътя съм ги чувал да думат с въздишка: „О! Нямаме днес потомци, достойни да въздигнат българската слава!"

Див дядо. Но не знаят ли те, че техните потомци са били принудени да понесат два неприятелски ярема – единът от турското владичество, който ги убиваше телесно, и другий на гръцката духовна власт, която ги осмъртяваше душевно?

Хитър Петър. Беки аз не съм им казвал това! Но знаеш ли що думат те? Ако бяха народ, верен на нашите предания и далеч от всяка братска ненавист, презрение, надменност, лична гърдост, низко съперничество и прост егоизъм, нито едната, нито другата власт можеше да ги подчини, или ако ги подчиняше, не би могла да ги владее цели векове.

Див дядо. Колкото за това, може донегде да имат право душите на нашите царие; но ако бяха те очевидци в големите преврати, що народът ни претърпя в разстояние на 4 1/2 векове, не щяха да го осъдят дотолкова. От вси страни връх него са работили неприятелски сили, за да убият всяк морален живот в него: у него душевен живот почти не оставаше; той трябваше да робува и душевно, и телесно. Още при самото му подчинение и поробощение под турците, той се видя лишен от неговите учени мъже и от неговата книжевност. Да, още тогаз гръцкий патрик предаде чрез издателство българските учени мъже на турский ятаган, и българските ръкописи на огнените пламъци.

Хитър Петър. Тогаз аз не бях на този свят и не мога да знам що се е вършило, само ще ти кажа, че когато турците додоха да покорят земята ни, нашите българи трябваше да се бият, доде се избият до един, та па да не се оставяха да ги завладеят читаците; ами вижда се, че и тогаз те не са се държали наедно, за да се бият задружно до сетничка капка кръв. Вижда се тогаз да е нямало един хитър челяк, за да им даде ум и разум. Да бях тогаз аз жив, че да видиш работата достигваше ли дотам. Аз като живях между старите българи, да знаш как се държаха едно: никой не смееше да вдигне вой отгоре им, а всякой го беше страх от тях, и като чуваше само имято българин, треска

го хващаше. Пусти гърци каква попара са яли от товремешните българановци, един Господ знай. Знаш ли цар Крум колко гръцки майки разплака? Той не ли улови най-сетне жив гръцкий цар Никифора, отсече му главата, та я направи на чаша и пияше вино от нея? Хе, хей! Я да беше онуй време, че да додат азиатските гарвани да отнемат земя от ръцете на онези български соколи.

Див дядо. Але знаеш ли, Петре, тогаз турците бяха много по-силни, отколкото ги гледаш днес; тогаз те уплашиха цяла Европа, и...

Хитър Петър. И латините бяха силни, кога додоха; те превзеха Цариград и техний цар Балдуин не рачи да признае българский господар Иваница и го почете за цар, а като мисляше, че българите са нищо, вдигна силна войска, за да ги прегази и им присвои земята. Тогаз нашите българановци що направиха? Оставиха ли се на латините? Не! Ами като им се подпретнаха, и в един бой при Едрене ги изпотрепаха до един, а самий им цар уловиха жив и го отведоха в столний град Търново. Тогаз българский цар Иваница го попита: „Как си сега, кир Балдуине, позна ли ме кой съм? Одобряваш ли сега българите да си имат царство и аз да бъда на царский престол?" И тогаз, за да смири латинската му гордост, хвърли го в търновските тъмници, дето и си оплюя.

Див дядо. Тогаз, да, българите бяха силни, защо че се държеха наедно – имаха съгласие, а там, дето има съгласие, там има и сила.

Хитър Петър. Доде ли сега на думата ми? И азиатските гаджали, като нападнаха нашата земя, българите да бяха съгласни, не турчина, ами дявола не припущваха да прахоса царството им. Макар и днес нашите да имаха съгласие помежду си, да се надумат мало и голямо, да вдигнат глава по всичка българска земя, да видиш как турчинът ще се види в тясно. Защо че, ако в жилите на днешните българи течеше истата онази юнашка кръв, дето аз зная, ще видиш челмите на ръждивите турски глави да хвъркат на хауе!

СТАТИИ

ПРЕГЛЕД В БЪЛГАРСКО

Браила, 19 мая 1868

Много пъти се каза: турчинът си е всякоги турчин. Ако вълкът си измени нрава, то и турското правителство ще си измени мъчителското поведение. Напразно някои французки вестници гърмят и викат от небеса, за да залисат света и го омаят, за да повярва, че вълкът си изменил нравите – че турското правителство излязло от азиатското си поведение и влязло в пътя на европейската цивилизация. Изреченото от султана слово при отварянието на Държавний съвет даде причина на француцките вестникари да превъзносят и възхваляват султанските мисли и да ръкоплескат на думите му. А що е то за султаново слово? Ето накъсо съдържанието му:

„Длъжност на едно господарство е да се запази правото и свободата на всякиго. То трябва да върши всичко по правосъдие, а не с насилствие и произвол. Нека всякий търси удовлетворение на своите частни интереси съобразно със законите, основани на правосъдието. За да запази правата на своите поданици, господарството трябва без друго да бъде силно. Неговата сила трябва да произходи из богатството на селенията и из доброденствието, доставлявано от правилното и честното правление, без да оставя да стават злоупотребления. Ако Турция би вардила това още от старо време, днес щеше да

бъде в реда на ония държави, що имат най-доброто правление. Но разногласията и враждата в умовете, тъй и няманието доверие и безбедност са причина на все, що припятствува за развитие на търговията и народното богатство. Да се устранят всичките трудности, да се обезпечат правата на всичките поданици, да се учредят държавни съвети, на които членовете да бъдат избрани от всичките класове, да се установи върховен съд, който да освети разделението на изпълнителната, съдебната и вероизповедната власт – ето преобразованията, които трябва да се извършат. Членовете на тия съвети длъжни са да гледат на империята като на едно тяло, съставено изедно от всички поданици, и да се грижат за доброто на всички. Колкото за вероизповедните вярвания, всекий трябва да бъде свободен в своите убеждения. И различните вероизповедания да нямат помежду си вражди и да не се мразят едно друго."

Такъво е словото, за което французките вестници не знаят как да си изкажат удоволствието, що намират в просвещените планове на султана. При това не щат никак да си наумят, че всичко, що е излязло и излиза от устата на султаните, не прави друго, освен да променява вълната на вълка, а не и нравите му. Да! Тям не им се ще да вярват, че днешнето турско правителство си променява само кожата, но не и сърцето. Нека господство им заповядат във вътрешността на многозахвалената тяхна Турция и видят какви просвещени султанови планове се извършват над злощастните султанови раи. Дали ще повярват те очите си, като видят, че днес султановите войски, тези пазители на мира и тишината в Турско, извършват най-големите насилия върху злощастните поданици и няма съд, за да ги съди? Дали ще повярват те, ако видят с очите си низами да нападат на български къщя, за да обират, обезчестяват и убиват български семейства? Дали ще дадат вяра на самите си очи, като видят по пътищата да се нападат пътници търговци, що си ходят по работата, да се обират и убиват от редифи, башибозуци и заптиета? Дали ще?... Но що думат тези туркофили, заслепени от турколюбието, не ще повярват и самите си очи, защото за тях е султанът възлюбленото лице, в което само те откриват благополучието за християните на Изток. Но що ни грижа за вярванието на тези залюбени в султана вестникари!... Нека си брътвят що им драго, а ние си следуваме да забелязваме злоупотребленията на султановото правителство, защото ще дойде време, дето угнетеният и злоупотребеният народ да иска счет за ограбения му имот, за сторените насилия на честта му, за пролятата му невинна кръв от това султаново правителство.

Колкото прочие някои от европейските учени и дипломати искат да захвалят турчина, че влизал в пътя на европейската цивилизация, че въвеждал спасителни реформи, толкоз ежедневните новини из Българско подтвърдяват злоупотребленията, що произхождат от самите турски войскари, от самите правителствени хора. Според едно писмо от Меджидия, от 20 дена насам само в околността на тоя град има да са се обрали от редифи и башибозуци до 25 души търговци, кърджии, а в Пазарджийшкий път обрани 5-ма българи и 3-ма убити. Според друго писмо от Силистра, по разпръсванието на Джума панаир, който става по Гергьовден, обрани, ранени и избити хора търговци има повече от 30-мина. Според една дописка от Гюргево (4 майя) до в. „Народност" пет души от редовната

войска, въоръжени с рибарски ножове, в самата резиденция на Тунавилаети, влезли сред пладне в кръчмата на един българин и извадили ножовете си да го колят за хас, догде им цигували цигулари, което и за малко щели да направят, ако не бил се развикал нападнатий кръчмарин, и се набрал свят. Преди няколко дни, половин час разстояние от Русе, двамина низами, догде карали десятина кола български на меджия, няколко души башибозуци нападат на колата и пред очите на другите войскари напитили българските кираджии да ги търсят за пари, и като не се благодарили от 25-тях гроша, що намерили у тях, от яд съсичат ръката на едина българин. В разградската кааза не се минува ден да не се убие някой или обере, или обезчести някоя къща, и то се от новите редифи. Според друга дописка от Свищов до истия вестник, някой си Григор Милошев от Свищов, кърджия и търговец, бил убит от турци на 5 мая и местното правителство, известено за това, не взело никак мерки, за да се уловят убийците. За всичките тия злоупотребления и убийства турското правителство се известява, но не ще да знае, като чува да се убиват и злоупотребляват българи, напротив, то се радва, като гледа, че мнимите европейски реформи се въвеждат в държавата му, според както то желае. Тогаз не остава на угнетените и обидени българи друго нищо, освен да подражат примера на шопа, който съсякъл с косата си един низамин и го оставил на две части сред пътя, що води за Цариград и Тракия.

НЕЩО ЗА БЪЛГАРСКИЯ ЧЕРКОВЕН И УЧИЛИЩЕН ВЪПРОС

Повече от десят години има откакто българский народ се отправил с молба до Високата порта, за да иска припознаването на едно духовно българско началство, което да представлява непосредствено народа ни пред Високата порта. С това той не иска от отоманското правителство друго, освен истите правдини, които то е устъпило с време на всичките други подчинени нему народи. Гърци, арменци, латини и евреи се радват на свободата, която им дозволява да си имат по една независима черковна власт, припозната от султаните в лицето на една духовна глава. Тая власт има грижа за черковното управление, за народното възпитание и образование, старае се за добрия порядък на народните учебни заведения; тя оправя духовете към народното добродеенствие; тя наставлява умовете на единство и братство, на мир и любов; с една реч, тя управлява всичкий морален, нравствен, граждански и икономический живот на народа си.

Нещастний българский народ сам помежду другите си съподанни племена, лишен от една такава душевна свобода, не е бил охолен нити в самите си черкви, нити в училищата си: той трябваше да се подчинява на една иноплеменна власт при самото си рождение, венчаване и умиране. Появяването на Хатихумагона даде му удобен случай, за да се отправи с прошение до Високата порта и да иска в име на своето верноподаничество тая правдина, която

Хатихумаюнът подтвърждаваше за пълно право на всичките поданни народи в отоманската държава. Близо единаести годи и наред Високата порта лъга тоя народ от шест милиона и го лишава от едно добро, на което се радват напълно всичките други племена. На това негово прошение какво му се отговори Портата? Отговори му се как тя не може да припознае две духовни глави – двама патриарси – на два народа от едно и истовероизповедание, а трябвало българский народ да измени нещо от вярата си, та тогаз да му припознае независима йерархия. Това даде причина за раздор между българите: едни искаха да станат униати, други да прегърнат протестантството, а трети мислеха да припознаят за духовна глава шехюслямина(?).

Пред таквиато раздвоения и разстроения на българский народ Портата се радваше; защото с тава раздробение на една голяма народна маса от шест милиона души, тя си осигуряваше за в бъдеще владенията в най-добрите области на Балканский полуостров – България, Тракия и Македония. Но за зла нейна чест това раздробение на българский народ не стана; той си остана верен на бащината си вяра. Всичките покушения за неговото разчленение останаха суетни и народът ни си завардди цялостта, виждa се, не за друго само, за да може след време да иска от неумолимата Порта правдини таквиа, каквито му са оставили в наследство неговите славни праотци – Крум, Борис, Симеон, Асен. Да! Българский народ оцеля, за да търси правдини не веки черковни, а политически.

В черковния си въпрос българский народ смали цената на исканията си: той отказа от да има независима йерархия с един народен патриарх, той престана от да иска припознаванието на Ипекската и Охридската патриаршия, и се ограничи да проси от султана само да припознае едно духовно началство с един народен епископ, който да представлява народа ни пред Високата порта. На това искане още и до днес остана да чака народът ни и чака напусто. Турското правителство не ще да устъпи ни най-малко право на българский народ по причина, че то днес крои особни планове за него; то не ще да припознае едно духовно началство на народа ни, защото знае, че това българско духовно началство ще има петите правдини, за да управлява народните училища, тъй също както имат това право гръцкий, арменский, латинский патриарси, още и еврейский хахамбаши, щото турската власт няма никакво право да се намеся на училищата им, че това е подтвърдено във всички фермани, дадени от султаните на тези духовни началства. И тъй тогаз турското правителство не ще може да се разполага с българските училища, както днес се е наело да подчинява под нехристиянската си власт християнското възпитание на българското юношество. Защо не направи това истото и на другите поданни нему народи? Защо не иска то да съдини гръцките, арменските, латинските и еврейските училища с турските? Само българете ли се намериха, за да иска да се разполага както ще с учебните им заведения? На другите народности не му дава ръка да се докачи до училищата им, защото у тях има фермани, с които се възбранява всяко намесване на турската власт в черковите им и школите им. Колкото за българите, турчинът си дава лесно право да се намеси не само в училищата им, а ако иска може и в черквите им; не е чудно да иска сетне да ги обърне на джамии.

Ако е намерението на турската власт да

уряди българските училища, тя трябваше първо да обърне внимание върху турск1те общи училища, които като не са излезли никак от старата ръждава система, стоят много долу от българските. Но вижда се, че намерението му не е, за да поправи българските школи, а за да ги развали.

Но нека си опознаем епохата, в която живеем. Днес не е никак време едно правителство да иска да си играе с участта на един народ от седям милиона; защото се намираме вече във века на свободата на народите! Нека турското правителство се огледа в критските работи. От шестнаести месяца насам една шепа бунтовници играят си с една войска от пятдесят хиляди солдати. Гиритли паша, сетне Омер паша, най-сетне Али паша, още и Фуад паша един след другий видяха да изчезват техните покушения за умиряване възбудените. И защо това? Защото Портата не рачи никоги да влезе в пътя на правдата и да отдаде ако не напълно, поне отчасти правдините на критяните, когато му беше времято. Днес тя като припозна заблуждението си в отношение на критските работи, обещава устъпки, но вижда се, че тези устъпки не ще могат да угасят огъня в Крит, а, напротив, го разпалят повече.

ДЛЪЖНОСТ КЪМ ОТЕЧЕСТВОТО И НАРОДА НИ

Ако е явна истина, че человек е длъжен да обича, почита и помага родителите си, колко повече трябва той да се познае за длъжен към отечеството си, което е обща майка на цял негов народ? Ако чадата имат законно право да наследят родителския си дом и имение, колко повече синовете на отечеството ще имат естествено право да бъдат наследници на земята му и на всичките негови добрини, с които природата го надарила? Тук са истите длъжности, истите права на чадата към техните и от техните родители, както и ония на народите към и от техните отечества. С разлика само, изгубените родителски правдини се добиват в съд чрез закона на правосъдието, догдето потъпканите от неприятел отечествени правдини не се изкупуват освен с големи жертви и с проливание кръв. А дали сме длъжни да жертвуваме и да си проливаме кръвта, за да добием изгубените си народни правдини? – Ето предмета на думата ни.

Някой си учен е казал: „Всякий человек като се роди, свързва обвезателство да люби отечеството си, а като се отхрани в неговата пазва, подтвърдява обвезателството си да живее и да умре в него и за него." Връх такъв един принцип, вижда се, да са се основали всички ония велики духове, що са дали свободата на отечеството и народа си и са направили да царува в пълно право народната добродетел. Всичките славни подвиги на великите мъ-

жие имали са повечето за цел изпълнението на тая висока длъжност.

Ако припознаваме, че ние, българите, принадлежим на един народ, който си има свое отечество, има и своите исторически права; ако сме убедени, че ние сме потомци на древните българи, които в старо време са били достойни да установят тия исторически права и ни оставят в наследство една от прекрасните земи на вселената, не остава нам друго, освен да припознаем длъжността, която днес отечеството ни, народа ни изискува от нас, всякий голям, малък, богат, сиромах да се старае и жертвува за добивание това наше праотеческо наследство.

Днес отечеството ни има големи нужди и ни надлага най-тежка длъжност, от изпълнението на която зависи само да види народът ни бял ден. Да, днес то изискува от нас големи жъртвувания. И ако обичаме и желаем доброто на народа си, от доброденствието на когото зависи нашата лична чест и слава, длъжни сме всекий споряд вредността си и силата си да му дойде на помощ тогаз, когато обстоятелствата ни призовават. Днес всякий от нас, от какво би съсловие и да бъде, трябва да е като един воин на стража и да внимава върху интересите на отечеството ни, като на негови собствени.

И тъй всяк българин днес трябва не само да упознава длъжностите, що имаме към отечеството си и народа си, а още да ги има живо начертани в сърцето си, и да се труди споряд с каквито дарби и средства е снабден, да ги полага в изпълнение. Но пред всичко друго трябва да се вдвори в нашите сърца оная братска любов, която може само да установи помежду ни благословеното братство и всесилното единство.

Онова, което може да препятствува тия добротворни и могъществени възели, които свързват сърцата на един народ и му дават сила, за да работи за общото си добро; онова, което се противи на международното братство и единство и възпира всяко народополезно предприятие са: върлите неприятели, които всякоги са между нас и ги носим в нас си и които като имат за престол несъгласието, държат народа в опасно разстроение. Ненавистта към брата си, личната гордост, презиранието на всяко народно нещо, себелюбието и сребролюбието – ето неприятелите, които хранят несъгласието между един народ и поразяват народните му чувства.

За един себелюбец (егоист), както и за един сребролюбец, няма отечество, нити народност, нити вяра – неговото отечество, неговий народ, неговий бог е неговата сама особа, вън от нея няма интерес, няма полза, няма добро. Той не ще да знае никак за страданията на един народ, ако и да му носи името; малко го ене, ако би и целий тоя народ да се изгуби.

И действително, когато среброто му стане по-драго от живота, сиреч когато не мислим да оставим един примерний живот, тогаз всичките наши старания, намерения и благосклонности гледат само за недостойния тоя предмет; нашата цел не е друга, освен да събираме и трупаме в касата, и то без да знаем защо. Тогаз и ние не щем да знаем не само за общи нужди, за народна полза, но и се отказваме и от самите наши потреби, за да възблагодарим по-добре на срамотната тая страст, която, като владее сърцата ни, направя ни да забравим и народност, и длъжност, и человещина, и добродетели, още и самаго бога; защото тогаз нашата вяра,

любов и почест състои само в сребролюбието. Сребрето ни става бог, комуто се кланем дене и ноще, и за което жертвуваме целий наш живот.

Много пътие егоистът го виждаш въхнат в народни работи и го гледаш като да се мъчи да изпълнява и той народна длъжност; но това негово народно повлечение не произходи никак от н а р о д н о съчувствие – у п а з и Боже! Той е подушил там нещо, което непременно блазни егоистическата му страст. Егоистът не може никак да е патриот и ако го видиш такъв, той е метаморфоз, вредоносен за един цял народ.

Заради това тежкò на оня народ, на когото съдбата остане в ръцете на тия негови вътрешни неприятели, които са змии усойни в неговото сърце, за да му смучат кръвта. Колкото за нашия народ, той горкият, колкото си е изгубил славата, освен завоевателите му той не се е лишавал никоги от такивато усойни змии, които непрестанно му са смучели кръвта. Но, слава Богу, че неговото сърце е било толкова голямо, щото можал е да противостои на големите болки, и като е хранел с потта си външните, с кръвта си вътрешните неприятели, завардил си е целокупността. А днес, когато слънце за свободата на народите изгрява, днес той не ще се никак изгуби.

Заради това днес нам не остава друго нищо освен всякий, който чувствува, че в неговите жили тече българска кръв, да се види непременно длъжен, за да принесе своята жъртва връх олтаря на народната ни святиня, на тая наша народна святиня, отдето само се очаква щастието и добродеенствието на нещастния ни днес народ. Днес всякий българин трябва да бъде като един обръжен воин, който е готов да се впусти в забрана своето отечество, щом затръби бойна тръба. А дали тая тръба днес не тръби. Всякий нека вдигне ухо и чуе.

Днес може да е настанало време, за да и ние, българи, станем съгласно, за да си искаме отечествените наши правдини, които нашите славни праотци са оставили в наследство не на чузди, на техни от сърце и кръв потомци! Нека прочие бъдем бодри, за да не би да пропустим благоприятния случай, а като истенни синове на нашето прекрасно и мило отечество нека всички бъдем готови да дадем мило и драго за неговото оволнение дори и да жертвуваме самия наш живот! Докога неволи, докога угнетения, докога робство? Глас от свобода вика днес по всичкий Изток. Там народната свобода уже принася своите жъртви и народното сърце пролива своята кръв! Там мъчителят се люлее вече връх неговий изгнил престол и трепери от страх да не би да пропадне!

ВЕЛИКАТА ЕПОХА, В КОЯТО ЖИВЕЙМЕ

Въобще е познато, че XIX век, в когото живейме, се именува великий век на народностите.

В тоя век Сърбия се освободи; в XIX век една част от Гърция си доби свободата и самостоятелността и от която от ден на ден се чака да гръмне гърмилото за освобождението на другите ѝ поробени братия; в същийт тоя век Румъния се съедини с Молдава и една част от Бесарабия, което ѝ прави днешното съединение и даже самостоятелността. В XIX век разделената на части Италия стана една и целокупна държава. Напоследък все в XIX век зачна съединението на Германия, отечеството на Шилера.

В XIX век, после 450 години робство, зачна и в България, в милото наше отечество да тече кръвта за свобода, героическата кръв на нейните храбри синове, която този час славно се пролива в Стара планина, свидетелствува на това отгоре!

Ако изпитаме всичките горerechени народи как се отърваха едните от чуздото тиранско иго и как другите си направиха тяхното народно съединение, не трябва, нито имаме даже нужда, да прибягваме на историята им, когато почти всичките, сиреч и едните, и другите, станаха по нашето време, пред самите ни очи, за да кажеме тъй.

Едните се освободиха и другите се съединиха само и само защото си познаха епохата и знаеха да се ползуват от обстоятелствата на великата епоха, в която живейме.

Прочие относително на нашето окаяно отечество България, какво трябва да правим ние българите, за да счупим веригите на робството и да отмахнем проклетото иго на тиранина?

Най-практическийт отговор го намираме днес деятелно в Балкана. Бунт, бунт и пак бунт народний.

Само чрез бунта съседните наши братия сърби и гърци можаха да си добият свободата и независимостта.

Също и ние българите само чрез народен бунт ще можем да счупим веригите на робството, да отхвърлиме проклетото иго на азиатский тиранин и да си добийме свободата, самостоятелността и независимостта.

Но за да добийме сигурно тези добрини, какво трябва да правиме? Дали трябва да останем прости и хладнокръвни зрители на започенатийт днес народен бунт: или да го поддържаме всякой с каквото може, за да успее?

Нека всякий народен българин си тури ръката на сърцето и като види що направиха и ще правят днес другите народи за тяхната свобода, нека реши сам какво е нужно да прави, сиреч най-святата длъжност, която человек има на тоя свят към своето отечество – и да сме уверени и даже. убедени, че за малко време отгоре ще имаме отечество свободно и независимо, най-паче когато имаме напредвид примерниийт героизъм на нашите храбри и непобедими народни воини в Стара планина, които само една шепа крумовци залисаха цяла Турция! Ами ако да бяха по-много хиляди народни войскари? Непременно, че велика чест, ако не и целукупна матер България до днес щеше да бъде освободена от азиатските скакалци, които от 450 години я

ядат и опустошават, известно че щеше да бъде в ръцете на храбрите наши воини, тъй както се намира цяла Стара планина днес в техните ръце, изчистен от последний агарянин, макар че крещят и викат заблуждените на полумесеца органи, че не съществувал ни един бунтовник в Балкана, което се показа за чиста лъжа, както видяха нашите съотечественици от най-последните известия от България, които съобщихме в последний брой на „Дунавска зора“...

Да! Всякий българин без изключение има своята длъжност на такива люти обстоятелства за общото отечество, там, дето кръвта вече тече, да принесе своята помощ, както динарът на вдовицата на общия олтар!

Инак не ще ни бъде опростено във веки веков!!!...

Много от нашите съотечественици по злощастие мислят, че не му било времято сега – и заради това трябва да се оставят днешните народни воини в Стара планина на самите си сили да правят както можат, с една реч, да се изгубят!!!...

Но за Бога! Ако сме християни, самото свещено евангелие на Исуса Христа ни поучава да идеме на помощ на своего ближнаго брата – ами възможно ли е за имя Христово брат брату си да не помогне, а най-паче когато види, че се дави, да остане хладнокръвен зрител, без да му иде на помощ?!!!

То също знаменува, че му туряш юще един камък на врата!!! То също знаменува като братоубиец, като Каина, който уби брата си Авеля!!!

Далеч таквази проклетия най-паче от българското сърце, който е със страх Божий и най-добър християнин.

Тъкмо българинът-християнин да даде пример на таквази проклетия! Бог да зачува!! Тогава по-добре да се закопайме живи, да не бъдем тегота на земята!!! Далеч от нас таквази братоубийствена поразия!!!...

И кандиотскийт бунт, както знайме, избухна без време; и с всичко това свободната Гърция и почти всичките по вся вселена гърци не само не ги оставиха, но тутакси се притекоха да им помогнат очевидно, всред пладне, даже и гърците, преселени в същата Турция, както пространно показахме под заглавието на „Дунавска зора“ „г р а ж д а н с к и и з г л е д“.

Сега, когато имаме примера на чуздите народи и именно на гърците питаме за Бога: Остава ли ни реч да не правиме онова, що направиха и правят другите народи, около и помежду които живейме и които милиони и милиони разнесоха и разносят в помощ на своите братия и за тяхното отечество, най-паче когато по добро щастие положението на нашето бедно отечество не излекува толкова големи жъртви, както например героическата, но злощастната Кандия? Но по с малко иждивение, сиреч с 10 на 100, ще можеме да си направиме много по-добре работата от същата Крета според географическото положение на нашето злощастно отечество... Ами пък да оставиме съвсем в днешното люто състояние... За Бога!!! Да не направиме един такъв смъртоносний грях, за когото даваме отговор и пред Бога, и пред человеците!!!...

Великата епоха на бунта, в която живейме, тя от само себе си ни поучава какво трябва да правиме, доволно да я добре упознайме.

Нямаме да се боим и не можеме да се страхуваме от нищо и от никого, най-паче когато се касае за братска и християнска длъжност да си я направиме морално и материално, тъй както пра-

вят другите народи, и когато се обносваме според правата на неутралната държава, дето се намираме, мирно и кротко.

Гърците си правят контрибуциите, всред пладне, показините редом и на всякое време, както видяхме, и както всичките даже знаят, без да ги възпре някой, но още и всичките ръкопляскат на техният патриотизъм.

Ние българите, като българи, нека бъдеме подолу, съвсем че не е правда Божия, като събратия и като същи християни да оставиме по-долу словото е, не за материализма, но за моралната част.

Нека ние, българите, си направиме тая народна християнска и братска длъжност към милото наше отечество и към храбрите наши войници, които всякий ден, всякий час и даже всякий минут от върха, от височината на Стара планина (дето се намират невинните обиколени и заградени от хиляди и хиляди поганци, от които с всичко това всякий ден проваждат със стотини в пъкъла, както видяхме), гледат непрестанно към свободните свои братия, им изтичат даже очите дано им се появи отнегде някои си братска помощ! ! !... Защото не че ги е страх от смъртта, Бог ги зачува! Както видяхме в Кара Исен, в Хуршидбеявата гора и в другите последни битки, гдето като лъвове се биха против толкова хиляди варвари, ги разбиха и си направиха път до Балкана, гдето днес с накривени калпаци владеят; но злото е, че от ден на ден мунцията им умалява, без да имат друга готова! И най-лютото е, че като зачна бунтът малко късно, утре вдруг ден даже влезваме във виноберма и после в зима, веч ще се намерат в най-оскъдното положение!!!... Когато, напротив, ако им иде помощ навреме, те не само ще се избавят от таквози люто положение, но още ще знаят да разпрострат бунта народен и оттатък Балкана в Тракия и в Македония – ще си усвоят разни сигурни места, за да действуват с успех против азиатският тиранин, общият наш неприятел, дордето веч Бог повелей да си видиме свободно отечество*.

Но Бог дава, но в кошара не вкарва, и затова, мили братия съотечественици, не ще ни бъде опростено нито пред Бога, нито пред другите народи, ако не им се иде на помощ, колко по-скоро.

Помощта трябва да стане истинно братска, християнска, сиреч „каквото прави десницата, да не знае левицата", и Бога да е на помощ, когато очевидно вече се показа силата Божия връх народните наши солдати, които се бият да освободят братията си от робство, като преминаха по Балкана даже целокупно!...

Окончаваме прочие днес заглавието на листа си, като показахме в кратце великата епоха, в която живейме – доста да я упознайме и да се ползуваме от обстоятелствата и да си направиме найсвятата длъжност, тъй както правят другите народи в полза на отечеството си.

Нека си помисли всякий, че отсрещните наши братия решили си най-скъпото нещо на света, сиреч животът! Ами ние бива ли да почитаме повече кесията от живота?!!!

---

* Европа даже удивлена ще остане залисана, най-паче нейната антихристиянска дипломация, като види и се увери най-после, че бунтът българский зачна и се поддържа в своята цел от сам себе си, без никакво вънкашно чуздо намесвание, но само от самийт чист елемент българский, който ще ни бъде най-сигурното и спасително оръжие пред европейската русофобия.

МОЖЕ ЛИ СВОБОДАТА НА СЪВЕСТТА ДА СЪЩЕСТВУВА ПРИ ТУРСКОТО ПРАВИТЕЛСТВО

„Дунавската зора" се казва „вестник за волните българи", сиреч за ония българи, на които волята не е тъй ограничена в ръцете на мъчителството, както оная на техните еднородци под турската власт, а имат да се наслаждават от един вид свобода, която ги поставя, за да речем тъй, по-щастливи в отношение на живението им. Българинът под турското владение няма оная индивидуална свобода, оная свобода на съвестта, на социалността, на търговията, на просвещението и пр., както има неговий брат, що живее вън от това мъчителско владение.

Речта свобода може да се вземе в разни отношения; тъй ние казваме: свобода индивидуална (за особата на всекиго), свобода на съвестта, на социалността, на търговията, на индустрията, на просвещението, на печата и въобще свобода на народите и свобода на отечеството. От точка психологическа взета, речта свобода е майка на всички отношения. Психологически свободата е оная свойственост, дадена от натурата на человека, която ние имаме да притежаваме на самите нас, без да зависим от волята на другиго, да си разсъждаме сами, и след едно разсъждение да се решаваме и да вършим някоя работа. Връх тая свобода са основани не само всички други видове, но и в нея състои голямата сила на человека, т. е. волята. Без свобода няма воля, както без причина няма следствие.

Свободата е дадена в съвестта на человека; никой не може я отказа. Ние сме свободни в нас да разсъждаваме и после да вършим или да вършим и после да изпитваме; свободни сме да вземем не само тая или оная страна, а и още да вършим или да не вършим това или онова дело. При това нашата съвест ни прави да се благодарим, ако сме направили нещо добро, или да се скърбим, ако сме сторили нещо зло. От това следува, че свободата е дадена в нашата съвест, а както е явно, че съвестта на человека е най-първий наставник, даден нему от самата природа, за да го води към доброто и го отвръщава от злото – с една реч, за да го наставлява в морала. Когато прочие человек е принуден да върши онова, що му налага една насилствена власт, против неговото съвестно размишление, в тоя случай съвестта му се вижда пресилена, а когато съвестта се пресилва, то и свободата в него е задушена; от това и моралът не намира своето развитие. Ето защо там, дето свобода на съвестта няма, там и морално развитие не може да съществува; следователно и образованието на человека не намира мястото си.

Человек е направен да се развива умствено, да се просвещава. Такава една благородна воля му е дадена от природата, а тая воля е тясно свързана със свободата на съвестта. Когато прочие нашите стремления към доброто, към моралното са по неволя възпрени: когато нашите замогвания за душевно образование са въздържени; когато нашите старания за умствено развитие са възбранени, то тогава как ще можем да извлечем себе си от мрака на невежеството? Как ще можем да просветим духа си и тръгнем към успеха на просвещението?

Всички народи, на които волята е в ръцете

на един деспот, на един мъчител, се лишават от свободата на съвестта; следователно се лишават и от морално развитие – от образование. А когато при абсолютний деспотизъм гнезди се в сърцата на тия народи и дебелий фанатизъм на суеверията или по-добре да кажем фанатизмът на азиатский варваризъм, представляван в лицето почти на всичките азиатски народи, то тогаз понятието за свобода на съвестта речи, че нито съществува – всичко в тях е в заблуждение, и те живеят в един пренесен сън. Всичката тяхна умственост, що ги различава от скотството, е направлена към всичко, що е безсъвестно, безнравствено, грубо, нелепо, неприятно, безвкусно, безплътно и въобще против самия естествен закон.

От всичките азиатски народи нам, българи, ни са познати от най-добре турците, този владеющий днес нашето отечество народ. Питай българинът и той ще знае най-добре да ти изображи чрез своите вековни страдания бита на турчина. Съвест, благоразумие, морал, свобода – всичко в духа на османлията е заглушено от един заблудителен фанатизъм. Най-затъпителните суеверия на азиатското невежество са втълпени в неговия мозък. Неговото благородство е варварский деспотизъм, неговата моралност е надменни фанатизъм на вярата му, неговата съвест е презрението на всичко, що е просветително, неговата свобода е острото на ятагана, неговата учтивост в човечеството е отмъстението на неверните, неговите душевни стремления са естествений нагон на зверщината, неговите чувства са чистите усещания на плътските му страсти. В него нищо идеално няма, а всичко е материализирано. Самий рай за него е прекрасна градина, прохлаждана от една река от

мед и мляко с нейните брегове от ориз, дето той намира всички удоволствия, за да насища навечно своите плътски похоти. Там той, обсипан с всичките световни приятности, е обиколен от седем прекрасни девойки, които му слугуват вечно и задоволяват всичките му пощевки, които той на този привремен свят не може да има напълно. С една реч, турчинът е създание, принадлежаще на чистий материалния свят; всичките идеални заявения за него са чисти химери – учението за него е мъчителен призрак, изкуството е дяволът, науката е магията, просвещението е развращение.

Колкото от турците са имали случай да отидат в Европа за наука, учението ги е отклонило някак от грубия фанатизъм на вярата им, т. е. ги е извлякло някак от суеверията на вероизповедните им наставления, и ги е втънтило във фанатизма на чистий материализъм. Тъй например, учений турчин не вярва на обещанията, що Мохамед дава за един материален свят след смъртта, на всичките задоволствия за плътските му похоти в рая на мюсюлманите, на медената и млечната река, на сладкия пилаф, що им е приготвен вечно, на прекрасните седем девойки; заради това и той гледа без никакво съвестно съзнание да задоволи всичките си телесни страсти и пощевки, доде живее на тоя свят. И тъй, освободен от всяк вид задължения, що коранът му налага да изпълнява през живота си, както пет пътя на ден миение и кланение, въздържание от спиртовни пития, свинско месо и др. т., неуважение и непочитание към правоверния, невъздържание от да граби имота, жената, чедото на мюсюлманина, той (учений турчин), отделен от своите едноверни, живее изключително, за да задоволи себе си – неговите разсъждение и грижи са, за

да вкуса, ако може, всичките наслаждеиия от един разкошен живот. От това той е най-развратний человек на света – за него свободата е неговата собствена воля, моралът е неговата развратност.

Таквиа са днес по-отличните чиновници, управители, службаши на турското правителство. Паши, бееве, ефендювци, аги употребляват поверената тям власт не за благосъстоянието, добродеиствието и успеха на царството, а за насита на техните плътски страсти и телесни задоволствия. Всякой, който е живял в Турско, може да си състави точно понятие за грабителството, разкошеството, разпутството, блудството, пиянството на турските чиновници, управители и правителствени служители.

В такъво едно положение на работите каква надежба остава за увеждание свободата на съвестта в Турско? За допущание просвещение и образование на подчинените под турска власт християнски народи? Как можем си даде вяра на това, кога знаем, че тия, що имат в ръка съдбата на народа ни, тия, що го владеят, са хора престъпници на самий естествен закон, противници на морала, гонители на свободата за народното развитие и образование? Как турското правителство ще допусти в земята си светлината на просвещение, когато се крепи само от тъмнината на заблуждението?

От всичко това можем да заключим доколко свобода за народно просвещение могат намери нашите сънародници под турската власт, като знаем още, че свободата на съвестта не съществува нити в самия турский народ, нити в самото турско правителство. Какви по-явни доказателства за това, кога всякой знае, че християнските народи в Турско са много по-напред в морално развитие от владающий турский народ, и кога турското правителство, откак владее в Европа, не е направило почти никакъв напредък в образованието, а си стои назад и от самите вчера въздигнати малки правителства, отцепени от неговото владичество.

От многото сказвани и писани слова от Д. Войникова през годините 1860–1867, от които само две имам на ръка – едното за Възкресение Христово, и другото за в деня на св. Български просветители Кирила и Методия, счетох за добре да се отпечата последното, и то не в цяло, защото е много дълго.

С отпечатването на главните части от това слово целта ни е :

1. Да укажа на деятелността на покойния, който в то времешното учителствувание, при туй чудо свои училищни работи (които ще изброя в извод от животописанието му) пак е намирал благовреме да понаписва и слова, за да се казват в черквите.

2. Да укажа на народния му распален дух, който се очертава в тия му слова, за които слова секий ще днес да се почюди как е схеил покойният да ги сказва в тех години, когато секи се боеше и от сенката си, за да не се зле препоръча пред турското правителство, било словом, било делом, и

3. Доколко покойният е умеял да сравнява миналото величие на България, гордостта, славата на едновремешния българин във време на царството му с тогавашното му ниско положение и чрез подобни напомнетия да възбуди, да раздуха, да възкресе народний ни заспал дух; цел свята, истинско народна, която наистина се постигаше и постигна до нейде си.

За повече поговори ща вкратце след словото.

Ил. Блъсков

СЛОВО*

за денят на св. Кирила и Методия.

Любезни Съотечественици!

Ето ти и тая година удостоени с радостний, веселий и светлий ден за наший народ Българский, ден, в когото празнуваме блажената памет на нашите славни и всехвални равноапостоли, просветители св. Кирилл и Методия.

Отистина тия двама солунски братия заслужават голема почет от нас, българите, като знаем, че тий са които извлекоха народа ни из заблужденното идолопоклонство и го введоха в пътя на вечното блаженство. Когато е знайно вече, че тий са истите, що измислиха нашите писма; когато е доказано, че тий приведоха св. писание на българский язик, като, най-сетне, тий подир големи трудове и мъчнотии сполучиха да просветят нашите прадеди с евангелистката истина и да ги покръстят, ний имаме право да ги наречем не само наши апостоли, просветители и кръстители, но и като втори спасители на българский народ. Можи ли чювствителний българин да не почувствува една света веселба, като е добре уверен, че днес празнува паметта на ония български светии, които първо основаха Българска православна църква на света, чрез която той

* Това слово е казано от Добри Войников в г. 1861, 11 мая, в тия „времена, когато се дигаше и подигаше борбата на българский народ против гърцката патриархия по черковний въпрос. Б. Р.

се надее да получи спасение във вечний живот? Може ли той да не се радва, като знае добре, че днес тържествува празникът на ония български апостоли, които му са оставили на матерния му язик книга, с която той днес се моли Богу, за да го направи причастник на небесното блаженство? Всяко истино българско сърдце днешний ден треба да се въсхити, като си науми, че днес е паметта на св. Методий, който извърши славното покрьщение на благочестивий цар Бориса, в лицето на когото огрея първата заря на Христовото просвещение. Коя е прочее онази българска душа, която да не се намери във въсторг, като си напомни славните ония времена на българската история, които захващат от покръщението на нашите прадеди, и на които първа причина са тия двама богудохновени Солунски братия?

Нека ми бъде дозволено, братия! да изрека неколко думи върх българското покръщвание, като знаете, че ние днес тържествуваме не само празника на нашите народни просветители, но и хилядогодишното * покръщвание на българский народ**

....

....

по времето на гърцкий патриарх Фотия. Борис като гледаше, че гърцкото духовенство се ввираше в България, не за друго само да глоби и къса българский народ, испъди колкото гърцки свещенници се намираха из българската земя, и отдели съвсем българската йерархия от гърцката: тогази се със-

*) Покойний Войников още тогива е напомнял за празника на тисещелетието, понеже по него време се говореше, че ще б'де тоя тържестен ден през 1863 год.

**) Тук проповедникът разправа на простарнно за живота, деятелността на св. Кирилл и Методия и покръщението на български народ, след покръщанието на бълг. цар Бориса.

тави Българска независима йерархия с Българский независим патриах.

Тука е дума, братия, за оная Българска независима йерархия, която се продължи до пред сто години и която ние днес искаме с пълно народно право от хора чернодушни, които пред един век немилостиво я грабнаха из слабите наши ръце! Грабнаха и присвоиха едничката тая наша йерархия, едничкото това наше утешение, едничкото наше народно право, което блажените наши праотци уставиха само за да се утешаваме днес!... Днес! немаме ние братия, ний бедни българи, едничката тая радост, с която да се утешим и зарадваме в пресветлий тоя празник на нашите праотци, на нашите просветители!... Колко е жалостна съдбата, що гони днес българский народ! О съдбо! жалостна съдбо! дали от века си ти тъй гонила наший народ! дали винаги е бил предмет на твоето безмилостно гонение? О народе, българский народе! дали ти всякога си бил лишен от всяк вид радости? дали ти всякога си бил потъпкан и огнетен от такива недоброжелателни духовни пастири? дали ти не си имал никоги твои народни пастири, твоя народна йерархия?!... Де е днес твоята независима йерархия, която благочестивий твой цар Борис състави? Де са народните твои пастири св. Теофилакт, патриарх Преславский, св. Иоан, св. Теофилак II-ий, св. Иоким Търновский и пр.?... Де са твоите народни пастири св. Климент архиепископ Охридский, преподобний Наум, Ерасм, Николай, Иоан Рилский и други епископи и архиепископи, които те поучаваха по матерний ти язик на закон Божий на парвославната ти вера? Де са учените твои списатели, които развиваха твойта книжнина, с която се просветиха толкози други славянски народи, и с която още и днес си извършват божественната служба, както що са

руссите, сърбите и др.? Всичко това ти принадлежеше, а днес нищо не ти принадлежи; за всичко това беше достоин в старо време, а днес?!...

Уви! братия българи, дали ние не сме потомци на славните ония българи, които се наслаждаваха от всичките тия святи и божественни добрини? дали ние днес можем се нарече изрожденници на един народ, който в старо време във всичко се славяше? дали ние не сме от кръвта на благочестивия цар Бориса, който ни предаде своята вера и народност? ... О, колко сме се забравили! О, колко сме останали назад от истия род, от когото сме се родили, като не можем днес никък да се съобразим с него! Ние сме забравили и род, и народност, и слава, и чест, и всичко, що е наше народно, наше българско, като да не сме от българский, от българска кръв, ни от един съвсем друг род най-долен, най-покрусен, без никаква народна добрина и без никакво народно право.

Такива ли треба да бъдат потомците на Великий Симеона, славний онзи цар, който въздига българската слава до небето, който направи да потреперат неприятели на държавата му, на рода му? Такива ли трябва да бъдат изрожденицуте на Асеня II-ий, който разплака майките на толкози гърци и латини за безкрайната им гордост и неверност и ги покори под властта си? И най-сетне, такива ли трябва да бъдат синовете на милата ни майчица България, която в старо време не можеше да се нарадва пред славата на нейните храбри юнаци, а днес от всяка страна оскърбена, непрестанно излива горки сълзи пред слабостта на недостойните си днес чада! Но що думам? Без да ви казвам, че ние сме потомци на ония българи, които в старо време бидоха достойни да си поставят независима своя народна йерархия; и без да излагам злоупотреблен-

ята на гърцкото духовенство, което в растояние близо до един век държи народа ни в дълбоко невежество и го глоби, нека видим, дали един като нашиий многочислен народ трябва да се владее от духовенството на един много малочислен чужд народ.

Не трябва братия, не трябва да се отдалечаваме съвсем от рода, от когото происхождаме и да го забравяме, защото той нас е доволно задължил, ние има да благодарим на нашите праотци; едно че са ни оставили християни на света. А друго... какво мислите? Че са ни предали народното си име? Не! но са ни оставили в наследство земя, която с време тий откупиха със собствената си крьв и от която ние днес се храним. Техната крьв, що тая земя попила, не ще ли вика против неблагодарните техни потомци? И пръстта, що покрива техния прах, не ще ли въздиша дълбоко под недостойните нозе на ония, що я тъпчет днес?

Нека нашите души за любов на честта ни, отечеството ни, вярата ни, се съземат от честолюбие и съединим собствените интереси с народните ни, от които само зависи благополучието на цел наш народ българский. Нека всяк от нас за святата чест на днешните просветители св. Кирил и Методия остави на страна всек вид пристрастие, своенравие и разногласия и всели в сърце си народната оная любов, която само може да съедини разните духове на един народ, и без която любов тоя народ не може се видя никоги благополучен не само на тоя свет, но още и на онзи.

Самите божественни закони не ли ни налагат неотбежна длъжност да любим брата си както сама себе си? Кой от нас не познава, че онзи, който е слязъл от небето на земята, за да избави нас, человеците от вечната тъмнина, ни казва: дето са

двама събрани в мир и любов, там съм и аз, сиреч, дето един народ е съединен чрез святата тая любов, там е и благодатът Божия, там е добрина, радост и веселие? Когата народната тая любов поникне в сърце ни, тогази ние ще бъдем полезни на народа си, на отечеството си, тогази само нашето имя ще остане за добро в сърцето на нашите потомци, тогаз само наший народ ще се види с наука и учение ....*

Великий Боже! който от неподвижния си престол в най-високото небо управляваш с дълбока тишина безкрайното множество на небесните и земни твари, всели, всели най-сетне твоята любов в сърцето на твоя народ българский, като осветиш неговата душа със зарите на твоята безсмъртна светлина, отдай твойте безчетни благодеяния на народа, когото твойте поборници и святители св. Кирил и Методий уведоха в недрото на твоята свята църква.

И вие, о, славни и всехвални славянски апостоли български, просветители св. Кирил и Методия! Изходатайствовайте пред всеблагаго Бога неговата благодат и сила над вашите единородици българи, за да противостоят дързостно и постоянно против лукавщините и интригите на нашите врази, които непрестават от да тъпчат нашата народност, нашата книжевност, която вие истите ни оставихте и гони нашето българско богослужение, което ни предадохте, и занапред, ободрявайте ни към истенското учение и просвещение, за да се просвети вторий път нашето бедно отечество и се зарадва нашата мила майка България! Амин!

---

* Ей покойниче! Да е било възможно да станеш от гроба, че да видиш каква любов има по между ни особно сега в горещо-желаемата от тебе свобода на отечеството! Б.Р.

ДУМИ ЗА ДОБРИ ВОЙНИКОВ

РЕДОВЕ ОТ БИОГРАФИЯТА

Роден е на 10 ноември 1833 г. в гр. Шумен в семейството на свещеник. Баща му – поп Васил, се ползвал с името на примерен църковен служител, който притежавал и музикални заложби – свирел на булгарина – един „чисто български инструмент", според Стилиян Чилингиров. Фамилното име „Войников" младият шуменец си прибавил значително по-късно. Като ученик, а после и като млад учител той бил познат под името Добри Попов. Причината, за да приеме новата си фамилия е желанието му да увековечи принадлежността си към стария войнугански род на семейството му.

Войнуганите или войниците, както се знае, били една от категориите българско население в пределите на Османската империя, които се ползвали с известни привилегии заради някои специални задължения, които изпълнявали – служели на смени по 6 месеца в султанските обори, а лятно време косели султанските ливади. По време на война между империята и някоя друга държава изпълнявали и допълнителни задължения – служели като пазители на границата или участвали в състава на султанската армия като бронирани конници. Заради всички тези задължения имали право да притежават наследствена бащина земя, състояла се обикновено от няколко ниви, хармани, дворове и пр. Освен това били освобождавани от плащане на някои данъци, не били подчинени на местни владетели и пр. Войнуци-

те се набирали от различни селища, но имало и цели селища от войнуци, които се намирали по протежението на важни стратегически артерии. От средата на XVIII в. войнушката институция започнала да запада и да губи своето значение, а когато Д. Войников се ражда в Шумен, тя вече е била почти изчезнала от ежедневния живот на империята.

Поради ранната смърт на бащата грижата за малкия Добри поела майка му, подпомагана материално от свой близък роднина – Андрей Стоянов – по онова време един от видните граждани в Шумен.

Първоначално Добри Войников учил в родния си град. Сред неговите учители били едни от найвидните представители не само на българското учителство, но и на българската интелигенция през Възраждането – Иван А. Богоров, Сава И. Доброплодни и Сава Филаретов. Особено силно влияние върху него оказал Сава Доброплодни, който получил своето образование в Куручешме /Цариград/ и постъпил като учител в Шумен през 1848 г. Тук той преобърнал местното класно училище в П р е с л а в с к о-Ш у м е н с к а п р о г и м н а з и я, в която се преподавали голям брой предмети – християнска наука, старобългарски и новобългарски език, старогръцки и новогръцки език, турски език, математика, всеобща история, география и природна история. Самото обучение на учениците вървяло по традиционната за онова време схоластична система, която може би още дълго време щяла да битува в града, ако в края на 40-те години на XIX в. в него не дошла една голяма група от полски и унгарски емигранти, сред които бил и Лайош Кошут /1802-1894/, един от най-видните водители на Унгарската революция от 1848 г.

Самият Л. Кошут пребивавал в града само няколко месеца – от 21 ноември 1849 до 16 февруари 1850 г. Но някои от другите емигранти останали по-дълго време. Те били посрещнати с широки обятия от местното население и на свой ред оказали силно въздействие върху неговия бит и нрави. „Шуменецът, ще отбележи по-късно Ст. Чилингиров, се преобразява от глава до пети: салтамарките се хвърлят, за да се облече „френското“ палто, калпаците са вече смешило и за млади, и за стари, а вратовете си окичват с колосани яки и пъстроцветни връзки. Гости и домакини почват да се срещат все по-често на публични места, да си дават литературно-музикални вечеринки, дори балове, на които се играят вместо български хорà и ръченици – полска мазурка и унгарският чардаш.“

Един от унгарските емигранти – музикантът Шафран, организирал и оркестър, в който младият Добри Войников бил включен като цигулар. Музикалният дар очевидно бил наследил от покойния си баща.

Тъй като се проявил като изключително любознателен и паметлив ученик, учителят С. И. Доброплодни настоял пред роднината му А. Стоянов да го изпрати да продължи образованието си във Френския императорски колеж Бебек /край Цариград/ и след много усилия успял да го склони. В резултат на това младият Добри Войников, който след едногодишно безплатно слугуване в магазините на своя благодетел, постъпил в посоченото учебно заведение /1855 г./. Поради ранната смърт на А. Стоянов той успял да изкара само две години и без да го завърши, завръща се в родния си град и постъпва като учител.

Въпреки голямото уважение, което изпитвал

към своя бивш учител С. И. Доброплодни, след като поел от него директорството на Преславско-Шуменската прогимназия, я преобърнал в Шуменско народно училище и което е по-важно, променил методиката на обучение в нея и въвел изучаването на някои нови предмети, сред които на първо място български език и словесност.

Както и повечето други педагози по онова време, така и Добри Войников не се ограничил само с преките си задължения в училището. Включил се дейно и в обществено-културния живот на града. Всеки неделен ден той или някои от колегите му учители пеели в черква и произнасяли проповеди от черковния амвон. Освен това изнасял и редица сказки, на които присъствали не само ученици, но и техните родители. Особено големи грижи полагал за провеждането на годишните изпити. В това отношение се проявил като достоен продължител на делото на своя учител С. И. Доброплодни. За него тези изпити не били обикновено задължение, а истински празник, който се провеждал пред очите не само на цялото гражданство, но и в присъствието на местните власти. Затова ревностно подготвял програмата, която учениците трябвало да изнесат на тия изпити – „певи“ за декламация, диалози и пр. Успял да създаде и училищен оркестър от 12 души.

Подготвяната от него програма се посрещала с голям интерес от местната общественост и била истинско културно събитие в града. Насърчен от благоприятните отзиви за нея, той разширил дейността си, като подготвял подобни програми и по различни други поводи – най-вече големите религиозни и други празници. На тях той давал и малки представления със своите ученици. Първото от тях станало на 17 януари 1863 г. в салона на градското читалище „Св. Архангел Михаил“ и въпреки примитивните условия – липсата на сцена, декори, осветление и пр., то минало при небивал успех.

Всеотдайната дейност на вдъхновения учител му спечелила голям авторитет сред гражданството. Ала при все това той не можал да се задържи дълго в родния си град. Срещу него се опълчили някои от местните чорбаджии, сред които и особено влиятелният хаджи Симеонко, който се отличавал като яростен противник на всичко българско, включително и на българското просвещение. Конкретният повод за прогонването на Д. Войников от града бил създаденият от него училищен оркестър, за който вече споменахме. Бил обвинен от местните чорбаджии, че вместо да учи децата на четмо и писмо, заловил се със създаването на оркестър, а според тях музикалното образование било твърде безполезно, тъй като „цигулар къща не храни“.

В борбата срещу Д. Войников се намесил и местният гръцки владика Вениамин, който не по-малко от шуменските чорбаджии бил против българското просвещение. Неговите атаки обаче не довели до конкретен резултат, тъй като срещу тях се опълчили младежите, които го принудили без време да напусне техния град /1861 г./.

При все това младият учител бил уволнен /март 1864/ и трябвало другаде да търси прехраната си. На помощ му се притекли Драган В. Манчов /1824–1908/ – известен наш книжовник и книжар, който му издействал учителско място в гр. Болград /Бесарабия/. Вместо да отиде там, Д. Войников предпочел да се установи по-близо – в крайдунавския румънски градец Браила, в който имало голяма българска колония и вече съществувало и българско училище.

Макар че броят на учениците в него не бил голям, той отново се заел с ентусиазъм за работа. До края на учебната година устроил редица тържества, масово посещавани от сънародниците ни там. За годишния изпит подготвил специални диалози за ученици, посветени на ползата от новобългарското обучение.

Голямата страст на учителя се оказала театърът. Това изкуство навлязло в живота на възрожденските българи съвсем отскоро – от началото на 40-те години на XIX в. Първите му прояви били свързани с училищни и др. тържества, на които обикновено се рецитирали стихотворения или се изпълнявали диалози. Първото истинско театрално представление представил С. И. Доброплодни в Шумен /1856/, но когато то било изиграно, Д. Войников бил ученик във Френския императорски колеж в Цариград и поради това не присъствал на него. Това обаче не му попречило ни най-малко след като станал учител, да продължи делото на своя предшественик. Придобил опит в тази област по време на учителстването си в Шумен, той продължил театралната си дейност и в Браила. Първото представление, което подготвил в него, било изнесено на 29 януари 1866 г. Формирал местна трупа, с която изпълнил драмата „Стоян войвода". Събраните средства предоставил в помощ на българското училище, в което преподавал.

Успехът, с който преминало театралното представление, го подтикнал да подготви в кратък срок и ново. Този път се насочил към своето произведение „Райна княгиня", което представил на 10 април с. г. Приходите от него дарил в помощ на гладуващото население от Молдова. Седмица по-късно трупата му била поканена в Букурещ. Сред присъстващите на представлението бил и румънският княз Карол I, който възхитен от играта на самодейните театрали, благоволил да ги възнагради с 250 леи, една твърде голяма за онова време сума. Тя също била предоставена на гладуващите в Молдова.

Гръцката колония в румънската столица обаче посрещнала на нож появата на българската театрална трупа и направила всичко възможно за осуетяване на нейното представление, но без успех. На 27 април с. г. тя отново се явила пред букурещката публика с драмата „Стоян войвода".

Театралната дейност на Д. Войников продължила и през следващите няколко години. Подготвяните от него представления се посрещали с голям интерес и в други румънски градове. Във формираната любителска трупа за пръв път били привлечени и изпълнители от женски пол – М. Попович, Ал. Радионова, Ек. Василева, А. Хаджикостович и др. В нея известно време участвал и младият Христо Ботев.

Д. Войников бил и първият български режисьор. В репертоара на трупата му преобладавали главно негови драматични творби. Освен споменатата драма „Райна княгиня", която той съчинил по едноименната повест на А. Ф. Велтман, трупата му изпълнявала и други негови творби – „Прекръщение на Преславский двор", „Велислава, българска княгиня", преработена в стихове под заглавието „Фросина. Дъщеря на цар Георгий Тертер Старий", „Възцаряването на Крума Страшни", комедията „По неволя доктор" /по Ж. Б. Молиер/, битовата драма „Диманка или вярна пръвкинска любов" /останала в ръкопис/ и пр.

Най-яркото му драматично произведение е

комедията „Криворазбрана цивилизация", която била посветена на въпрос, който твърде много вълнувал тогавашната българска общественост – външното подражание на чуждите европейски нрави, с което се нанасяло удар на здравите български традиции.

Успоредно с театралната си дейност Д. Войников се отдал и на журналистиката. От 1867 до 1870 редактирал в-к „Дунавска зора", който излизал веднъж седмично в Браила. В издаването на вестника бил подпомаган от Ангел /тата/ Савич и Димитър Паничков. Успял да привлече и широк кръг от сътрудници. Във вестника освен негови творби се печатали още и стихотворения на Райко Жинзифов, Никола Козлев, Иван Кършовски и пр. В него намерили място и първите сонети на Димитър Велискин, както и Ботевото стихотворение „Към брата си", поместено в бр.14 от 12 февруари 1868 г. В рубриката „Книжевни вести" са давали отзиви за новоизлезли книги – стихосбирки, драми и пр. В нея е публикувано и съобщение за неизлязла книга на Хр. Ботев „Първи поетически опити – проза и стихотворения" и пр.

Като обществен деец и журналист Д. Войников изживял сложна идейна еволюция. Установявайки се в Браила, той попаднал веднага в средата на многобройната българска емиграция. Първоначално симпатиите му били към нейното революционно течение. Включил се и в борбата за извоюване на българската църковна национална независимост. Постепенно обаче се преориентирал към либералнопросветителските кръгове на българската емиграция, тъй като бил убеден в голямата роля на просвещението за събуждане на националното съзнание на българския народ. Установил контакти и с някои от водителите на „старите" – в лицето на Добродетелната дружина. Повярвал във възможността за създаване на дуалистична турско-българска държава по подобие на Австро-Унгарската. Посрещнал с голяма радост учредяването на Българското книжовно дружество в Браила /1869 г./ и пр.

Непроменена останала само неговата любов към Отечеството, което той жадувал час по-скоро да види свободно.

След неколкогодишен престой в Браила през 1871. г. се преместил в друг крайдунавски румънски градец – Гюргево, където също имало българска колония, и станал учител в местното българско училище. Тук той се задържал до 1873 г. и покрай училищната си ангажираност отново се отдал и на обществено-културна дейност. Основал църковен хор, който бил пръв не само в града, но и в цяла Румъния.

Така неусетно изминало почти цяло десетилетие от престоя му в северната ни съседка. Не само носталгията към родния му край, но и редица други причини го подтиквали да се завърне обратно в него /несполучлив брак и пр./. Осъществил мечтата си през 1873 г. За да не бъде преследван от османските власти, които по принцип се отнасяли враждебно към всички българи, пристигащи от Румъния /тъй като гредали на тях като на „комити"/, приел руско поданство и се снабдил с руски паспорт.

В Шумен обаче се задържал само две години. Според една дописка в излизащия по онова време вестник „Източно време" /бр.27, от 16 август 1875/ той бил поставен под постоянно наблюдение от местните власти, което правело невъзможно повече стоенето му в него. Отново напуснал Шумен и се прехвърлил в Гюргево, където все още били прес-

ни спомените за неговата голяма и разнообразна обществена и културна дейност. Тук той дочакал обявяването на Руско-турската освободителна война през 1877-1878 г. и заедно с руските войски стъпил на българския бряг /лятото на 1877 г./, заедно с Александър Людсканов /бъдещ политически и държавен деец в България/ бил включен в щаба на генерал Н. Столетов и след освобождаването на Търново /дн. Велико Търново/ му била поверена длъжността управител на сиропиталището в манастира „Св. Петър и Павел" край Лясковец, в което намерили спасение деца сираци и вдовици след потушаването на Априлското въстание 1876 в г. Веднага пристъпил към въвеждане на определен ред в него и особено за подобряване на хигиенните условия, които били в ужасно състояние. Усилията му обаче не дали очаквания резултат. Голямата жега и липсата на водоизточници позволили избухване на заразната болест тифус. В желанието да спаси колкото се може повече от живеещите в приюта, сам се заразил от нея и в края на март 1878 г. издъхнал.

Умира на 45-годишна възраст, т. е. в разцвета на жизнените и творческите си сили, когато можел да бъде много полезен за културния живот на свободна България.

Наистина Д. Войников доживял да види възкръсването на своето отечество след петвековното му османско иго. Преждевременната смърт обаче не му позволила да види освободен родния си град, тъй като той бил предаден на руските войски чак на 6 юни 1878 г., т. е. няколко месеца след като изтъкнатият обществен и културен деец не бил вече между живите.

След Освобождението Д. Войников бил споходен от участта на мнозина от нашите най-видни възрожденски дейци. Погребан бил в старопрестолния град и скоро след това името му потънало в забвение. Наистина в началото на 80-те години на XIX в. някои от неговите съграждани не само си спомнили за него, но подели инициатива и за пренасяне на тленните му останки в Шумен. Имало идея дори да му бъде издигнат и паметник. Поради невъзможността да се съберат необходимите средства, идеята пропаднала и до началото на XX в. повече никой не се сетил за него. Едва по повод 25 г. от смъртта му група членове на дружество „Родни звуци" отишла в Търново, за да търси гроба му, но така и не го намерила.

Така и Д. Войников попада сред плеядата „безкръстни синове на България" /наред с Васил Левски, Христо Ботев и пр./, които остават без свой гроб, сякаш са се борили и действали не за българското, а за друго някое Отечество. В същото време на голяма почит в следосвобожденска България се ползват много чужденци без каквито и да било заслуги за България.

В забвение обаче остават не само тленните останки на Д. Войников, но и неговото творчество, макар че някои от драмите му продължават да присъстват на театралните сцени в столицата и други краища на страната и след Освобождението. За пръв път отделно издание на негови творби се появява чак през 1928 г., т.е. половин век след смъртта му. През следващите едно-две десетилетия се предприемат нови начинания в тази насока от Георги Константинов /1941, г./ и Симеон Русакиев /1948 г./. Това обаче е крайно недостатъчно, поради което днес може с основание да се говори, че литературното му наследство е непоз-

нато на съвременната българска общественост и особено на по-младите генерации от нея.

Наистина повечето от драмите на Д. Войников нямат особени художествени качества. Но залегналият в тях дух на родолюбие ни е не по-малко необходим и сега, когато сме свидетели как българската национална идентичност и българската национална култура са така силно застрашени от настъпателната глобализация.

МИЛЕН КУМАНОВ

ЖИВОТ – ТВОРЧЕСТВО – ИДЕИ

I. Драматически представления: успех и слава. – Но грижата за театра, в голямото значение на който все повече и повече захваща да се убеждава, взема връх над училищните му интереси и той се отдава напълно на него, щастлив, че е открил ново мощно оръдие за развитие и напредък на изостаналите назад негови сънародници. Дваж по-щастлив, че на театра, като школа за малки и големи, особено за последните, още не е обърнато потребното внимание нито в Турция, нито в Румъния, нито в която и да било друга балканска държава. А в Западна Европа той отдавна си е извоювал мястото на важен и предопределящ фактор, което му е позволило да се издигне до една недосегаема височина, отдето намира върховен израз на доброто и хубавото в живота. Наистина, театърът на българите дори не ще доближи европейския театър, защото му липсват и условия, и сили за изграждане, но това още нищо не значи. Стига той да бъде възприет от сънародниците му поне като една образователна необходимост – останалото само по себе си ще дойде с течение на времето. Проникнат от това съзнание, той, след като си подготвя почвата чрез сказки на научни и патриотични теми, посрещнати твърде съчувствено и от местното българско население, и от тогавашния периодичен печат, дава първото си представление на 29 януарий 1866 год. Играе със своя, подготвена от

местни сили, трупа драмата „Стоян Воевода" в полза на браилското българско училище. Успехът бил неочаквано голем. И този успех именно го заставя да представи на 10 април драмата си „Райна княгиня", сега в полза на гладуващите в Молдова. На 17 април същото представление бива дадено в голямото букурещко „театро" пак за същите бедни. На него присъттствува и румънският крал Карол I, който, възхитен от играта, подарява 250 леи. От завист гръцката колония в румънската столица се канела да оскандали българските актьори, като почне да ги замерва с лук на сцената, но не успела. Художествената игра на първите български артисти поразила и тех. На 27 пък представя „Стоян Воевода" в полза на българските „сиромаси" там („Дунавска зора", г. 1, бр. 27 от 1868 год.).

От тука насетне представленията, в антрактие на които се свирят музикални късове от български мотиви, композиции на чешкия проф. Петрак, се редят едно след друго, давани почти винаги с една и съща благотворителна цел – да се помогне на училища, на бедни граждани или пък да се прати подкрепа на пострадали от бедствия сънародници. Такова едно представление дава и в полза на свищовските училища, на които се притича на помощ от Браила с една сума от 20 наполеона. Помощ е била пратена и от Стефан Берона за подкрепа на училищата: те при един стихиен пожар на свищовското „скеле" изгубват всичките си магазии, от които са се издържали („Македония", г. IV, бр. 64 от 1870 год.). А две години преди туй готви през м. август с учениците от медицинското училище в Букурещ драмата „Покръщение на Преславския дворец" в полза на българското букурещко читалище „Братска любов". Това прави по покана на читалищното настоятелство („Народност", г. 1, бр. 37 от 1868 год.). Неколко месеца по-рано, през м. май, изниса на сцената същата пиеса в Браила; от нейното представление се добиват 4 австрийски жълтици („Дунавска зора", г. I, бр. 26 от 1868 год.).

Най-големи успехи, обаче, е пожънал Войников в Галац, дето е бил посрещнат с необикновени почести. На представлението, дадено на 3 май, са присъствували и англичани. Играна била „В е л и с л а в а". Възторгът бил всеобщ. На сцената били хвърляни букети, некои от които стрували до един наполеон. Сам авторът, режисьор и актьор, е бил изваден на сцената. Особено силно впечатление направили актрисите, българки от Браила, една от които, г-жа Аника Х. Костович, била взета за прочутата румънска актриса мадам Фани – толкова блескава била нейната игра. И реномето на Войникова театър, което почва да расте от 1867 год., се окончателно затвърдява. Той буди задоволството на всички, които са готови да извикат ведно с Каравеловия в. „Свобода": „Да живеят сички младежи, които предприняха българският театър!" („Свобода", г., I, бр. 27 от 1870 год.).

Разбира се, че тези успехи на Войникова му навличат и много неприятели, некои от които искат да припишат заслугите му на неговите актьори, та става нужда последнитят да се отказва публично от тех в полза на своя организатор и ръководител („Турция", г. VI, бр. 17 от 1870 год.). Между тия пък, които отричат литературните достойнства на Войниковите драми, се вреждa, както е известно, и съгражданина му Васил Друмев, тогава редактор на „Периодическо списание". Мнозинството от българите, обаче, па и от инородците около тех, гле-

дат на Войникова като на една изключителна личност. Нему се отправят от много места покани да ги посети, било сам, било с импровизираната си трупа, в която известно време участвува и Хр. Ботйов. И той бърза да се отзове на всички не толкова от тщеславие, колкото от дълбоката вера, че върши едно народно дело. По тия съображения Войников отива през 1869 год. в Руска Бесарабия ведно с приятелите си Ив. Мънзов, редактор на в. „Тъпан", В. Д. Стоянов и П. Тодорович, учител („Дунавска зора", г. II, бр. 43 от 1869 год.). Присъствува и на Хусовите тържества, открити на 23 август същата година, в Прага ведно с Васил Стоянова и Г. Начева: той като представител на училищното настоятелство и на театралното дружество в Браила, Стоянов като такъв на галацките, браилските и одеските българи, а Г. Начев от страна на българските първенци в Букурещ. Участвува и на тържествения банкет, дето говори на български след големите духовни представители на славянски и на други земи: Палацки, Куртин, Ралстон, Ригер, Сладкович. Подписа и адрес от „името" на обществата, които представлява („Дунавска зора", г. 11, бр. 40 и 42 от 1869 год.).

Особено високо ценят Войникова браилските българи. „Те са в възторг от него и твърде много му са благодарни, задето чрез училището, чрез народната българска музика и чрез театрото е направил „не малка чест на българското име пред инородните ни съжители" („Дун. зора", г. 1, бр. 14 от 1868 год.). Но най-горе се поставя театралната му трупа, представленията на която са „послужили в три отношения": „едно да се подкрепи тукашното българско училище, друго да се поразбуди народното чувство на тукашните ни сънотечественниц, и трето да се представи пред еднородците способността на българските младежи, които далеч от да засрамят народното си име" са привлекли „техните похвали и ръкоплескания" („Дунавска зора", г. I, бр. 27 от 1868 год.).

До кога е прекарал Войкиков в Браила, и кои са били причините да напусне тоя град, в който изгради своята слава като драматург и театрал, мъчно може да се каже с положителност – липсват, каквито и да било достоверни данни. Трябва да се предполага, че една от причините ще е нещастният му брак, сключен на 1870 год., когато е бил достигнал върха на своята слава. Разочарован от своята избраница, която обичал извънредно много, той загубва всекаква воля за работа (Молов, сп. „Учител"). Положително се знае само, че през 1873 год. Войников се условя за учител в Гюргево, настоятелно канен от тамошните българи, дето прекарва до 1875 г. Тука той основава черковен хор, който е бил първият в цела Румъния: преди него е немало черковни хорове в нито една румънска черква.

Но вече незадоволен от себе си, от околната си среда и от своя емигрантски живот, той прави опити да се върне наново в родния си град Шумен, както се вижда от писмото му до русенския владика Григорий (10 юлий 1874).

II. Общ характер на дейността му. – Ценен от широките народни маси, дори надценяван от тех като учител, журналист, писател и театрал, Войников се движи непрекъснато между една атмосфера от враждебност и отрицание, систематически създавана му от неговите събратя по перо. Нема почти нито една негова книга, която да е посрещната колко-годе снизходително от тех. Те за всека ще намерят да кажат нещо лошо, нещо неудобри-

телно, дори по-лошо и по-неудобрително, отколкото би могло да се допусне. И участта на първата и на последната от тех е една и съща – подценение и хула. Писаното тук-таме в негова полза остава незабелязано; не го виждаме и ние, хората на новото време, макар да сме въоръжени с всички възможни средства за една по-обективна и по-справедлива преценка.

Наистина, всичко писано от Войникова, сравнено с днешното състояние на нашата литература и наука, нема голема художествена и научна стойност, но такава немат и произведенията на другите му съвременници, имената и делата на които стократно повече се тачат днес от името и делата на Войникова. И, въпреки туй, отношенията ни към тех и към него си остават все още различни. Войникова мерим с принципите на естетизма, а за множеството от съвременниците му дирим културно-историческото место в процеса на нашето духовно развитие. А то тъкмо нему се пада последната преценка, защото, ако има некой от доосвободителните ни писатели, който с пълно право да заслужава името новатор и родоначалник на областите за дейност, до които се е досегнал, и на литературните видове, които е създал, това е безспорно Войников. Да би бил дори свръхталантлив, той пак не би могъл да направи повече по силата на туй, че не е имал наченки макар на образци из родната си действителност, а образците от вън са долитали в такава оскъдица, пък често са били и толкова несъвършени, че мъчно би могло да се очаква от тех добра насока и напътствие. Освен това, дидактизмът, основната черта на неговата природа, и неговият културен, а не политически патриотизъм, не са му позволявали отклонения от задачите, които са го ръководили през целия му живот. А те са били: максимум просвета чрез всички възможни средства и чрез едновременно въздействие над училището и над обществото. Ето защо той работи без прекъсване и в школската ограда, и вън от нея, обърнал питомците си в малко общество, а обществото в свои възрастни питомци, слел и обобщил техните културно-образователни потреби. Само тъй може да се обясни фактът, че целата му дейност, включително и книжовното му творчество, излиза от училището. За него той основава най-напред в българските земи оркестър, станал от после обществено достояние, за него пише и издава своя „Сборник от разни съчинения, исчерпени из французката литература" и пр., посрещнат отрицателно от „Цариградски вестник", само защото в него не били поместени образци из наши писатели от епохата на Първото и Второто българско царство, които тогава беха познати само на малък брой от нашата интелигенция (г. X, бр. 474 от 1860 г.); за него е писано, но с оглед да излезе вън от неговите стени, и „Ръководство по словесност" с примери от разни поетически видове, некои от които се въвеждат за пръв път у нас като: еклоги, триолети, кантати, романси и др.

Стига един поглед, за да хване, че образците, дадени и в двете тия Войникови съчинения, не са и не могат да бъдат дело на неговия творчески нагон, а че са продиктувани от желанието му да разшири познанията на своите сънотечественици върху формалните езикови и поетически постижения.

Дидактически тенденции на Войниковите драми. – Тия основни подбуди са меродавни и при драматическото му творчество. Войниковите драми преди всичко не преследват художествени це-

ли. Той ги е писал не за да приобщи българина към висшите прояви на духа, не и да направи от него поклонник на естетически хубавото и психично вглъбеното преживяване, а да събуди у него елементарното нравствено чувство за собствено човешко и национално достойнство. И той сам не еднаж изповедва това си разбиране, което неотстъпно му е служило за ръководно начало в цялата му книжовна дейност. Подчертава го и в обявата си за драмите: Георги Тертер и Криворазбраната цивилизация, дето косвено ни обяснява и защо от драматическите видове е предпочел историческата драма и характеристичната комедия. Според него, той прибегнал до тех, защото са от не „малка полза“ „призопочетъка“ на едно народно развитие.

„Историческата драма – наблега той, – като има за предмет да изложи на сцена героически, благодетелни и народополезни дела на некои исторически личности, а най-паче от народната история, освен що запознава зрителите или читателите с тия доблестни личности, а служи още да вдъхнува благородни усещания, добродетелни мисли, човеколюбиви стремления и да покаже още некои слабости или заблуждения, като: несъгласие, раздори, интриги, какви пагубни сетнини произвеждат във вреда на общото добро. А характеристичната комедия като представи на живо образи от слаби и смешни характери, като: глупешки постъпки, несумесани наемания, съзети умове с хвърчащи идеи, фанатически предсъдъци и прч. има за морална цел да поправи грешките, вмъкнати в общежитието на общо или на частно, като под един весел и смешен начин остави да говори само поучението (моралът) което, под образа на смеха, остава най-добри впечатления.“ Моралната цел на „Криворазбраната цивилизация“ е „да предпази младото ни поколение от разврата, който се вмъква несъзнателно в нежните му духове, при въвеждането модите, алафрангата, или въобще вънкашната култура на тъй наречената европейска цивилизация“ (К. В.). В „Георги Тертер“ пък, „историческа позорщина игра в 5 действия“, „се представят гибелни следствия от интриги и раздори, които са кипели по времето на този цар в Търново и които са достигнали изпосле да бъдат причина за пропаданието на българското царство“ („Отечество“, г. II, бр. 79 от 5 март 1871 г.).

А тия задачи на драмата като средство за нравствено и дидактическо въздействие върху широките обществени среди се предопределят от задачите, които възлага Войников на театра, който, според него „е едно от условията за развитие на един народ“. Когато той „започне да присътствува на наредено свое позорище, дето той гледа живы действия от неговъта славна прошлост, отъ неговыте исторически подвигы и достойнства; дето той слушя на жив язык чювства и мысле от неговы славны праотцы; дето той добива понятия от духът, талентыте, наклонностите и вредностыта на оныя неговы предеды, коыто са быле достойни да прославят народното му имя: тогаз и забира той да осеща нуждата за народното възрождение и да чювствува необходимостите за народното развитие. С една реч в народното позорище той открива всеобщо училище за неговата народност. От друга страна народното театро става причина за възраждението на драматическата писменност“.

Но и при тия утилитарни задачи, които Войноков поставя в основата на театралното изкуство, изобщо, неговото дело, пригърнато от съществуващите тогава просветни фактори – читалища

и училища – среща отчаяни противници и отрицатели. Един от тех, Т. Икономов решително отхвърля дори чисто образователното значение на театъра. Той мисли, че театралните представления не могат да вдъхнат у зрителите си никаква любов към сериозната наука. Най-многото, което могат да направят, то е да повлекат хората подир лекото и лекомисленото и да променят грубите удоволствия с „по истънчени по формата и по скъпи". Освен това те, когато се дават от ученици – а тъкмо между последните се избират актьорите – 1. отклоняват училището от неговото назначение; 2. действуват вредно върху ученическия ум, като ги правят актьори. Пък тъкмо актьорите „са най-лекомисленныте хора", които не знаят друго достойнство освен одобрението на зрителите си. („Турция", г. III, бр. 1 от юний 1866 г.).

Не по-малко отрицателно се държи към театралните представления и „Периодическо списание", което вижда в тех една излишна и непотребна чуждица, каквато са и читалищата. То намира, че всичко в нашия живот се зида не върху свои „самородны елементы и не в естествен порядък, а на привнесены елементы и как дошло". Като чуждица нашите читалища дълго време не са знаяли какво да правят. Затова от просветната им дейност не произлезло нищо друго освен равнодушие. Присадени от чужбина, те не намерили храна у нас. Отворили сме ги с жар и скоро сме ги напуснали, сериозната им дейност не била по вкуса ни. За да ги събудим от сън, обърнали сме ги на театра – друга чуждица – места за забава. „За да закрепим една мода", побързали сме да заемем друга („Театралныте пред-ставления по нас". Пер. сп., г., I, кн. 9-10 от 1874 г.).

Заключението от тия съждения се налага само по себе си и ние го намираме наготово в в. „Турция", г. III, бр. 10 от 1866 год., ясно и категорично изразено: „Сега за сега увеждението на театрото в отечеството ни можи повече вредно да бъди колкото полезно и по добре е да го немами, и най-много за това, че сми твърде бедни и твърде неучени."

Трудности за създаване на българска драма. – Подобно отрицателно отношение към театра, поддържано тъкмо от най-видните представители на българската интелигенция, не би могло дори да допустне мисълта за създаване на драма. И не Войников, но и който и да било друг на негово место, щедро надарен с таланта на драматичен писател, не би могъл да ни даде повече от туй, което е създал той. Най-добро подчертаване на това ни твърдение се намира в преводните драми, изнисани на българска сцена, първо место между които заема „Многострадална Геновева". При едно вече развито драматическо изкуство в Западна Европа, при един богат репертоар от драми, излезли из перото на талантливи и гениални автори, изборът пада именно на бездарни творения, които често пъти немат нищо общо с чистото художество. Нема да се питаме защо. Отговорът се налага сам по себе: защото в тех се изнисат проблеми, разработени с такива художествени, композиционни и стилни похвати, каквито са били недостъпни не само за широката българска маса, но и за голе-мата част от нейната интелигенция. С тех театърът като просветен фактор не би могъл да се закрепи, не би могъл да привърже тъкмо тия маси, без чието участие никой не е в състояние да мисли нито за театър, нито за драма. А за да се закрепи той, требваше да се прибегне до заемане от чужбина и до създаване у нас на такива произведения,

които биха задоволили нейните примитивни вкусове, пригодни да добият впечатление само от изненадващото, гротескното и немотивираното.

И Войников, блънуващ да закрепи своето дело – театра – на което е посветил целия си живот, не е могъл да не се съобразява с тия вкусове. Иначе, поставен пред алтернативата – за или против театра, той трябваше или да се присъедини към противниците си, или, пренебрегнал вкусовете на публиката, чрез която би победил, да се види сам победен от нея. Така от театра се ражда драмата, а от актьора драматическият писател, който пише, не за да създаде едно художествено произведение, а за да изнесе една пиеса на сцената. И често прави това по външни подбуди, на каквито се дължи напр. драмата „Р а й н а к н я г и н я". Войников прибягва до драматизирването на Велтмановата повест с същото име по искането на няколко браилски българи, които, като виждали, че и власи, и гърци дават представления в Браила, възжелали и те да дадат свои – български и с български пиеси. Те я и напечатват на свои разноски, като гордо признават, че търговската и националната им сметка не излязла погрешна: само от едно представление добили 100 жълтици помощ („Турция", г. 111, бр. 5 от 1866 г.).

Преценка на Войниковото дело. – Щом погледнем тъй на Войниковото драматическо творчество, ще трябва да му дадем и много по-друга преценка от тая, която му се е давала досега. Още повече, като не се изпуща из предвид, че той сам съзнава причините, които го карат да отстъпи от чистото художество: те се крият в „състоянието на книжевната ни заспалост", при която „ни един талантлив литератор, ни един даровит поет, ни един гений не може да се развие, защото у нас, българите, нема още онова насърдчение, което е така необходимо за гениалния талант, както е необходима храната за човека. При тогавашната заспалост на „умствените ни сили", при тогавашната „мъртвина на литературния вкус у нас един Шилер, един Шекспир, един Байрон не би са родил, без да са убие духът му от общата неуценителност. Той би умрел от липса на изисканото насърдчение" („Училище", г. IV, кн. 17-18, 1875 г.). Ето защо, на Войникова не оставаше нищо друго, освен да тръгне по пътя, който ще разгони тая заспалост с всички ония средства, които времето правеше възможни. А те при „научните" исторически изследвания на Раковски, сочеха към историческите мотиви на лириката. Естествено е, че и драмата трябваше да тръгне по следите им, ако не искаше да остане наистина чуждица особено за тия, които чрез нея трябваше най-силно да се раздрусат от вековния сън. Погледнато така, ние би трябвало да поставим Войниковото значение, като будител, а не като революционер, наравно с Раковски. И както Раковски взимаме за родоначалник на нашето историческо знание, което при него покълнва в романичните увлечения от преславното минало на българския народ, така и на Войникова трябва да дадем същото место в областта на драмата. Историческата или житейската правда, която предопределя художествената стойност на всеко литературно произведение, така чувствително нарушена, по-скоро, пренебрегната от Войникова, не трябва да отклонява нашата преценка в отрицателна насока. Тая правда е трябвало да се прекрои така, че да създаде от неоформената още маса една националност, а не от един просветител голем художник и поет, какъвто би бил Войников, ако не беше толкова вдъхновен патриот. И в тая саможер-

тва е всичкото величие на неговото дело, което, взето и като един неизбежен опит, за какъвто го взима К. Величков, не губи своето величие. Защото освен това „никой повече от него не е съдействувал за развитието у нас на вкус към драматическите представления", а пиесите му са се ползували „дълго време с най-широка и ласкателна известност" (Величков) и още, защото, както подчертава Л. Каравелов, българската литература почнала да „разширява своите предели и да допуща в своята област такива произведения, които до скоро ѝ беха чужди". Цялата наша „книжовност", като отделим „учебниците и черковните книги заедно с преводите, често безсмислени, не притежава повече от двайсетина къса, от които петнайсет са преведени" („Свобода", г. I, бр., 76).

Впрочем не са били по-развити вкусовете към хубавото, към изящното и у съседите ни, щом като Войниковите драми се превеждат на гръцки и румънски, щом те се играят от техни трупи пред една народна публика, която ги харесва, а пък „Райна княгиня" дори бива изнесена в чешки превод на пражка сцена.

Ако сега се опитаме да определим новото, което Войников вниса в склада на нашата книжнина и на нашия културен живот, ще трябва да признаем, че той е първият основател на оркестър и на хор, първият основател и ръководител на драматическа трупа, един от първите родоначалници на съвременната ни измерена реч и, ако не първият, то истинският и от никого неоспорван основател на българската драма, която преди него почти че нема сериозни предтечи. Това му качество признава и сам П. Р. Славейков, който го нарича неин „по право основател" („Македония", г. IV, бр.

62 отъ 1870 г.). Верно е, че това, което е написал Войников, ще си остане завинаги без популярност: то нема да се чете от широките маси, нема да се посяга към него за художествена наслада, никой нема да се унися от въплътените в произведенията му образи, нито ще се възпламенява от идеите и концепциите на техния създател, ала също тъй е верно и противното: Войниковото дело се изучва и ще се изучва толкова по-грижливо, колкото повече стане господствуващо схващането, че в известни степени на културното развитие починът на едно дело налага по-големи творчески напрежения, отколкото неговото усъвършенствуване в други.

СТИЛИЯН ЧИЛИНГИРОВ

„ДЛЪЖНОСТ КЪМ ОТЕЧЕСТВОТО И НАРОДА НИ“

Добри Войников започва своята дейност като учител. И я завършва като възпитател – умира на 27 март 1878 г. като управител иа търновското сиропиталище. Първата книга, която издава, е педагогическа – „Краткий катихизис за първоначални училища“ (1859). Преди появата на първата му историческа драма – „Райна княгиня“ – той е вече автор и съставител на различни училищни пособия – „Сборник от разни съчинения“ (1860), „Кратка българска история“ (1861), „Кратка българска граматика с упражнения“ (1864). Гражданската отговорност на учителя слага своя отпечатък върху делото на писателя и общественика. И не само при Войников, но и при много възрожденски дейци – Неофит Рилски, Неофит Бозвели, Петко Славейков...

Учебниците на Войников са съобразени с новите принципи в областта на образованието. Те съдържат богат фактически материал по история, граматика, литература, осмислен от един умен педагог, подчинен на изискванията на съвременността. Примерите са интересни и разнообразни, с целенасочен граждански подтекст. Даже когато разяснява различните граматически категории, Войников намира начин да напомни за славното историческо минало, да насочи към аналогии.

Учебникът „Кратка българска история“ дава най-пълна представа за големите му педагогически възможности, за родолюбивите подбуди, които осмислят проявите му, за някои аспекти в драматургията му. Тук романтичното отношение на Войников към историческото минало се изявява така, както в драмите, които ще създаде – „Покръщение на Преславский двор“, „Велислава“. Асен ще предизвика любопитството на Друмев и „Кратка българска история“ ще бъде един от основните източници, когато авторът на „Нещастна фамилия“ съставя раздела „Родина и отечество“ в сборника „Другар за децата“ (1863). „Кратка българска история“ ще стане може би причина одеският семинарист да заживее със сюжета и образите на бъдещата си драма „Иванко“.

Педагогическата практика насочва Войников и към диалога. Диалозите, които обнародва през 1859 г. в сп. „Български книжици“, преповтарят по форма онова, което вече е „изпробвал“ като учител и автор на „Краткий катихизис за първоначални училища“.

Възгледите си за значението и своеобразието на литературата Войников разкрива в рецензии и бележки на страниците на „Дунавска зора“, сп. „Читалище“, в предговори към драматичните си творби. Но най-синтетично те са изложени в неговия учебник „Ръководство за словесност с примери за упражнение в разни видове съчинения на ученици в народните ни мъжки и женски училища“.

Наистина дейността на Войников е здраво свързана с българското училище през Възраждането. Но тя далеч надхвърля неговите сфери и задачи. Иначе той би останал само един талантлив представител на педагогическата ни мисъл и не би имал онова значение като писател, публицист, театрален деец, с което се е утвърдил в българската национална литература и култура.

И досега представата за Войников у мнозина

е едностранчива независимо от сериозните изследвания, които излязоха за него. Това, разбира се, не е случайно. Сто години след смъртта му Войников е известен с „Криворазбраната цивилизация", „Райна княгиня", „Велислава". Неговите диалози и литературно-критически статии и досега остават само на страниците на възрожденския печат. Темпераментната му публицистика е позната само на ония, които са прелиствали в. „Дунавска зора", преустановен преди столетие.

Войников-драматургът не се ражда изведнъж с написването на „Райна княгиня". „Чиракуването" започва значително по-рано с работата върху диалозите „Разговор... от трима ученика по изпитанието на Шумненското училище", „Разговор между двама ученика Слави и Димитрий връх българската народност" и др. Тематиката им, както и тематиката на драмите, които ще напише, е актуална – пропагандиране идеите на светското образование, критика на консерватизма и невежеството, защита на българската националност. Диалозите на Войников се „представят" на училищни тържества, преписват се от неговите ученици. Някои от тези диалози по-късно „прерастват" в комедии. „Разговор между трима ученика Мирча, Стояна и Негя, дяда Дима, Мирчев баща, даскал Цоня и Бояна, школский епитроп" например става основа на комедията „Чорбаджията". А под влияние на тази комедия Тодор Пеев създава своята едноактна драма „Даскал Генко", придържайки се в известни случаи рабски към композицията и образите на Войниковата драма. „Прерастването" на диалога „Разговор между трима ученика..." в триактната комедия „Чорбаджията" и появата на „Даскал Генко" показват естествения процес, който води до създаването на оригинална българска драма, както и ролята на Войников като автор на диалози.

За Войниковите драми е писано доста. Посочвани са техните силни и слаби страни, родолюбивото им въздействие. За да бъдат разбрани обаче подбудите, от които се ръководи авторът им, трябва да се имат предвид възгледите му за драматичното изкуство.

Още в ръкописния си сборник „Правила за писменост в четири части" Войников „напипва" сърцевината на театралното изкуство – предметът на драмата според него трябва да бъде „съвременно общенароден". В свои публикации той доизяснява този възглед. Войников държи особено много на историческата вярност, на истинските и живи характери в драматичното произведение. Стойността на драматичната творба според него се определя преди всичко от нейното въздействие, от патриотичния ѝ патос. Това може да се постигне, когато театърът е не „едно просто забавление и наслаждение на страстите (което, напротив, е развратявало народите), а едно общо училище, дето народът, под едно приятно забавление, може действително да намери душевна храна". Запознат с чуждестранна теоретическа литература в областта на театралното изкуство, Войников прави опит да разграничи различните видове драматични творби в зависимост от творческите и обществените подбуди на техните автори. И сам изяснява, че „героически(те), благодетелни, народополезни дела на някои исторически личности" предопределят романтичния му подход като автор на исторически драми, а стремежът му да представи на „живо образи от слаби и смешни характери... да поправи погрешките и недостатъците" го насочва

към критикореалистичния рисунък като комедиограф. От такива позиции са създадени патетични герои като Крум, Борис, руския княз Светослав, образа на наглия доктор Маргариди.

Станало е азбучна истина, че историческите драми на Войников страдат от съществени композиционни и художествени недостатъци – често действието се развива мудно, има излишни сцени и герои, обръща се изключително внимание на външните ефекти, публицистичните тиради са в изобилие. Посочва се, че доста от действащите лица са безжизнени, душевният им свят е еднообразен, постъпките предопределени. Със сегашните си критерии можем да съдим Войников за още много слабости или индивидуални особености в историческата му драматургия. Но в такъв случай не бихме разбрали никога защо слабите му пиеси за Крум или Райна княгиня са предизвиквали такъв фурор сред българите.

Характерна особеност на българската възрожденска литература е нейният утилитаризъм. Конкретни произведения се създават с оглед на конкретни събития във връзка с определени обществени идеи. Възрожденският писател е загрижен не как да обезсмърти своето име, а с какво и по какъв начин да помогне на народа си в борбата му за духовна, социална и политическа свобода. Когато пише „Нещастна фамилия“, Друмев чувства своята неопитност. Но той посяга към перото, за да помогне „Майце си“, т. е. на България. Популярността на Войниковите драми е голяма. Но тя не подхранва у автора им самочувствието на утвърден писател, защото той съзнава, че драматург са го направили обществените и културните нужди на епохата, а не предопределението на съдбата. В рецензията си за „Ивайло“, оспорвайки редица моменти в отзива на Славейков за драмата, Войников отбелязва: „Да оставим настрана нашите „Райни княгини“ и „Малакови“, които са направени не за бъдещия наш народен театър, а само за една моментална нужда, за едно особено по себе си обстоятелство, още и за частно едно общество“ (к. Д. В.).

За разлика от Друмев Войников адресира драматичните си творби до зрителя. Той има предвид само него. И ако печата своите драми, прави това, за да помогне преди всичко на самодейните театрални трупи, чийто репертоар е бил твърде беден. „Райна княгиня“ например е написана специално за театралната трупа в Браила, репетирана е от артисти-самодейци и чак след това е дадена за печат. Такъв е пътят и на други Войникови драми, някои от които не са били отпечатани и не са достигнали до нас.

Когато е работил върху своите сценични творби, Войников, който сам е поставял пиесите си, се е съобразявал предварително с много режисьорски хрумвания и решения, знаел е в повечето случаи кой ще изпълнява главните и някои от второстепенните роли. В театралната му трупа е имало даровити актриси като Матилда Попович, Аника Х. Костович, чиито индивидуални особености той не е можел да не взема под внимание. Но Войников се е съобразявал без съмнение и с нещо друго – с начина, по който се възприема драматичната творба от масовия зрител тогава, с утилитаристичния му вкус. Това е налагало и поляризация в образите, и вмъкването на картини и ефекти, които възпламеняват националното самочувствие и оправдават творческите подбуди на автора. Без тях, без някои други слабости в истори-

ческите драми на Войников не би бил възможен и оня знаменит инцидент, който става на представлението на „Стоян войвода" – когато Зинан паша заповядва да измъчват българската царкиня Мария, старият знаменосец Никола Странджата с револвер в ръка да крещи застрашително: „Как това е възможно? Как смее този поганец, този гаджалин да туря ръка на нашата царкиня?" Този епизод, описан в спомените на Киро Тулешков, е твърде показателен и за критерия на възрожденския зрител, и за начина, по който е трябвало да работи Войников като автор и режисьор, за да постигне онова въздействие, към което се е стремял и което е оправдавало създаването на неговите драми.

В „Иванко", независимо че използва някои похвати от историческата драматургия на Войников, Друмев направи опит да преодолее инерцията на шаблона. Той заложи на психологическия акцент и създаде първата художествена драма, която влезе в репертоара на „бъдещия наш народен театър". Друмев поиска да развълнува зрителя по новому – чрез дълбокото душевно съпреживяване. Но няколко години след отпечатването на драмата си в писмо до митрополит Симеон Варненско-Преславски от 13 януари 1875 г. той е принуден да признае: „Не зная авторско ли самолюбие ме самоболщава, но колкото съм имал случай да чуя писмени или устни съждения за „Иванка", виждал съм, че нито мисълта ми разбират хората, нито пък чувствата и положенията на лицата в драмата ми." Несъобразяването с естетическите възможности на читателя и зрителя от страна на автора е станало причина за неразбирането или за едностранчивото възприемане на идеята, образите, композицията на произведението. Разбира се, драмата „Иванко" се е радвала на голям успех през Възраждането. Но като имаме предвид горчивото самопризнание на Друмев, можем с положителност да твърдим, че този успех е идвал само в известна степен от психологизма на образите и подтекста на творбата. Историческата тематика на драмата, профанариотската ѝ насоченост, ефектът от някои масови и други сцени са играли решаваща роля в случая. Друмев е възприемал „Иванко" преди всичко като литературно произведение. Той се е интересувал повече не от степента на художественото съзнание на съвременниците си, а от това кое дава сила на героите от „Макбет", „Хамлет" или „Борис Годунов". И е направил опит, като е имал образци от творчеството на Шекспир и Пушкин, да създаде в българската литература драма от нов тип.

Разбира се, когато се взема под внимание триадата автор – исторически момент – читателски вкус, не трябва да се стига до абсолютизации, да се пренебрегва дарованието на писателя. В противен случай бихме оправдали всички недостатъци в драмите на Войников. Нерядко например той нарушава дозировката в багрите, придържа се рабски о схемата. Героите му са прекалено едноалинейни, у тях липсват преходни душевни състояния. Клиширани и книжни изглеждат някои от тях в изданията на драмите му. Но Войников е режисьор, който, както разказват негови съвременници, е умеел да модифицира своя герой на сцената. В такъв случай трябва да се вземе под внимание твърдението на Ст. Каракостов, че „Войниковите спектакли изобщо стоят по-високо от литературния материал."[1]

---

[1] Ст. Каракостов. Българският възрожденски театър на освободителната борба. 1858–1878, С., 1973, с. 491.

Подходът на Добри Войников към публиката е различен. В историческите си драми той се стреми да въздейства пряко и моментално. Затова подбира такава композиция и използва такива художествени и театрални средства, които създават веднага контакт между сцената и зрителя. Във „Възцаряването на Крума Страшний" или „Покръщение на Преславский двор" още с първите си стъпки на сцената героите се възприемат от възрожденския зрител като напълно оформени театрални образи в резултат на създадени вече представи от книги, предания или легенди. Затова и Крум, и другите исторически лица от драмите на Войников могат да завладеят изцяло възрожденския зрител, независимо че образите им, според литературните канони, са схематични и безжизнени. Но „предварителната информация", с която е „зареден" зрителят, преди да отиде на представленията на „Райна княгиня" или „Възцаряването на Крума Страшний", е недостатъчна, когато трябва да гледа „Криворазбраната цивилизация". И авторът е принуден да се съобрази с това. За някои е необяснимо защо Войников не успява да създаде зряла от съвременно гледище историческа драма, а написва комедия като „Криворазбраната цивилизация", която и досега се играе с успех. Как „изведнъж" той става творец и Любен Каравелов, който е критично настроен към историческите му драми, отсича категорично: „Тая комедия („Криворазбраната цивилизация" – б. м.) се отличава от драмите на Войникова дотолкова, доколкото се отличава животът от смъртта." В случая „скокът" идва от подмяната на подхода, на интерпретацията на образите. Но не за това, че авторът е вече, банално казано, школуван, а защото „сигналната система" на твореца, както посочихме, трябва да бъде друга. (Нека се има предвид, че и „Криворазбраната цивилизация", и „Възцаряването на Крума Страшний" излизат през една и съща година – 1871.)

В комедията си Войников създава живи реалистични образи, стига до внушението ненатрапчиво. Героите му говорят със свой език, имат свой човешки свят, разграничават се по постъпки и манталитет.

Общо е мнението, че Войников не създава образци в областта на историческата драма. И въпреки това той влияе на Друмев, Вазов. Сходни моменти откриваме в „Райна княгиня" и „Иванко" – в някои постъпки на Райна и Мария, в масовите сцени, в песните на гусларя и баба Кера и т. н. „Прототипи" за някои възрожденски драматурзи става и „Криворазбраната цивилизация". Но само един от тях, Тодор Пеев, със своята трагедия „Фудулеску" успява да доразвие богатия замисъл на Войниковата комедия.

Театърът на Добри Войников е първата решителна стъпка в историята на българското сценично изкуство. Той утвърждава българския репертоар, дава възможност да се изявят неподозираните заложби на първите български артисти и актриси. Румънски и немски професионални театрални дейци се изказват ласкаво за трупата на Войников, зрителите аплодират възторжено всяко нейно представление. Играта на някои от актрисите е толкова вълнуваща, че понякога стават спорове дали на сцената не е популярната румънска актриса Фани Тардини. Онова, което днес се осъществява от големи творчески колективи, самоотвержено и скромно е било извършвано от Войников и неговата трупа. От няколко ентусиазирани българи и българ-

ки и от един ръководител, който е бил автор на пиесите, драматург, режисьор, сценичен работник... И който, както и артистите, не е получавал нито грош от приходите на своята трупа, защото сумите са предварително определени за подпомагане на български училища, за гладуващи, за жертвите от политическата тирания в България.

Войников се утвърди като драматург не само под влияние на западноевропейската и преди всичко на френската литература, както обикновено се посочва. Проучванията на неговото дело доказаха, че той е познавал произведенията на румънски драматурзи, на А. С. Грибоедов, А. Н. Островски, В. Н. Гогол, В. Г. Белински и др. руски творци. Под тяхно влияние Войников формира не само възгледите си като драматург, но и схващанията си като литературен теоретик и критик, които популяризира в „Ръководство за словесност“ и в някои свои публикации. Наистина Каравелов и Ботев от позициите на високите си съвременни изисквания критикуват „Ръководството“ на Войников. Но в сравнение с останалите две ръководства през Възраждането – „Наука за песнотворство и стихотворство“ от П. В. Оджаков (1871) и „Елементарна словесност в два курса“ от Т. Шишков (1873) – книгата на Войников дава най-системни данни по стилистика, за стихосложението, за различните литературни родове – поезия, белетристика, драма. При това в нея са илюстрирани различните категории с примери от българската литература. Така Войников популяризира творчеството на Софроний, П. Р. Славейков, Н. Козлев. Великсин и др., запознава читателите с видни представители на старата българска литература – Кирил и Методий, Климент Охридски, Йоан Екзарх, Черноризец Храбър; насочва ги към творчеството на големи руски и западноевропейски писатели: А. С. Пушкин, К. Н. Батюшков, М. Ю. Лермонтов, И. С. Тургенев, Н. В. Гогол, Т. Шевченко, М. Сервантес, Ж. Ж. Русо, В. Юго, Й. Гьоте, Фр. Шилер и др.

„Ръководство за словесност“ подсказва за всестранната култура на Войников, за вещината му да изложи достъпно и синтетично богатия литературен материал. Теоретическата му осведоменост се долавя и в рецензии и бележки за новоизлезли български книги. Войников дава първата оценка на поемата на Никола Козлев „Черен арап и хайдут Сидер“, като изтъква някои особености в почерка на автора – връзката му с фолклора, сръчността му да представя в мащабни платна народната мъка, енергичната живост в изображението.

Като театрален критик Войников се утвърждава преди всичко с рецензията си за драмата на Друмев „Иванко“. Отзивът му, критичен и в известна степен безапелационен, се появява в сп. „Читалище“ през 1873 г. – след възторжената оценка на Славейков за драмата. Тази оценка засяга честолюбието на Войников като драматург. Това се чувства на някои места в рецензията му. Но в нея се долавя определено и нещо друго – за качествата на една българска драма се изказва един театрален критик, който познава законите на сценичното изкуство. Някои от оценките на Войников за героите на „Иванко“ са неприемливи или спорни, защото критикът в определена степен е защитник на принципите на класицизма, които Друмев отхвърля чрез своята драма. Но един пункт в рецензията заслужава особено внимание – Войников предварително отбелязва, че при оценката на едно драматично произведение трябва да се има предвид „доколко то е *поети-*

ческо и доколко то е позорищно", т. е. да се възприеме не само като литературна, но и като сценична творба. Като опитен режисьор Войников акцентува върху „позорищния" елемент в драмата. Той посочва неестествени постъпки на Асен, Петър, Исак, монотонността в някои действия, сценичните трудности при осъществяването на известни действия. От „поетическия" анализ на „Иванко" става ясно, че и Войников не е разбрал авторската идея на драмата. Иначе той не би обвинявал Друмев, че на редица места в „Иванко" е пренебрегнал историческата истина. Друмев разбира, че някои критични бележки в рецензията са резултат на накърнено честолюбие или на различие в авторските позиции. Той не отхвърля изцяло отзива на Войников и при работата си над втората редакция на „Иванко" взема под внимание някои критични бележки от рецензията.

***

Между своите съвременници Войников е известен и като стихотворец. Наистина неговата поезия, с малки изключения, е без художествена стойност. Но тя е свързана с неговите диалози и исторически драми и има същото предназначение, както и останалото му художествено творчество. Стихотворенията на Войников се появяват във в. „Дунавска зора", „Народност", сп. „Общ труд", „Училище", „Духовни книжки". През 1868 г. авторът им издава и две сбирки: „Разни стихотворения" и „Песни любовни, хороводни, сватбенски и смешни". Възвеличаването на българското историческо минало, на делото на Кирил и Методий, зовът за просвета и за съхраняване на националното самосъзнание изясняват написването и въздействието на Войниковите стихотворения. Някои от тях насочват и към творческата история на известни негови драми. Войников зажвява, по всяка вероятност, с идеята да напише драмата си „Покръщение на Преславский двор", след като създава стихотворението „Кръщение на българский цар Бориса". Диалогът „Бяла Рада и майка ѝ" от „Песни любовни, хороводни, сватбенски и смешни" показва определено, че авторът му е враг на маймунството в бита и в обществения живот и скоро може да създаде комедията „Криворазбраната цивилизация". Стихотворенията на Войников, особено интимните, говорят и за силното влияние на Славейковата поезия през Възраждането. В някои от тях въздействието се чувства в начина, по който се предават лиричните интонации в стихотворната техника. В други то „прераства" в заемки на образи, на различни художествени фигури. Някои Славейкови стихотворения, като „Ергенът" например, дотолкова допадат на Войников, че той ги мелодира и те се запяват като народни песни. От Славейков се учи първият български драматург и като баснописец. Той критикува мързела и някои обществени пороци, апелира в духа на Паисий:

Не с'отказвай от рода си
да н'изгубиш и честта си.
(„Магаре в левска кожа")

Стихотворенията на Войников са свързани с духа на българската поезия през 60–70-те години на XIX в. и без да оставят някаква диря след себе си, имат значение като документ за гражданските позиции на своя автор.

На 13 ноември 1867 г., две години преди поява-

та на Каравеловия в. „Свобода“, в Браила излиза „Дунавска зора. Вестник на волните българи“. Той се издава с прекъсвания до 31 март 1879 г. Редактор на първата, втората и третата годишнина на вестника (1867-1870) е Добри Войников. „Дунавска зора“ е етап в идейното и творческото развитие на своя редактор. През този период от живота си Войников се приближава най-плътно до революционното движение, пише исторически драми, откроява се като публицист. „Дунавска зора“ е вестник със собствена физиономия. Независимо че неговият редактор невинаги намира най-верния път в лабиринта от политически въпроси и загадки, той винаги се стреми да поставя проблемите открито, да информира читателите обективно и честно. Войников отхвърля робството, издигайки лозунга за въоръжена борба, ратува за демократично разрешаване на черковния въпрос, критикува своеволията на османската власт и на българските чорбаджии, приветства преминаването на български чети през Дунава. Той, както Славейков и представителите на революционната българска емиграция във Влашко, се обявява срещу опитите на Високата порта за създаване на смесени турско-български училища. От страниците на „Дунавска зора“ читателите получават интересна информация за освободителното движение в Италия, за Мацини, за живота и борбите на много народи. На „Дунавска зора“ сътрудничат Каравелов и Ботев, Козлев и Великсин, Жинзифов и Друмев. Публикациите във вестника са разнообразни – статии, дописки, фейлетони, съобщения, стихотворения, отзиви. В „Дунавска зора“ излизат стихотворението на Ботев „Към брата си“, много материали, свързани със създаването и дейността на Българското книжовно дружество.

Войников се е стремял вестникът му да бъде интересен, информацията – богата. Независимо че е имал сътрудници, много от материалите е трябвало да пише сам. На страниците на „Дунавска зора“ се ражда Войников-публицистът, малко известен с тази страна от творчеството си. Той пише уводните статии и политическите прегледи, редактира основно много от дописките, помества обширни научнопопулярни материали. Публикациите в „Дунавска зора“ са подчинени на една осмислена редакторска концепция, на възлови политически и културни проблеми. Събитията и фактите се осветляват от различни страни, чрез различни жанрови форми. Статията „Черти от народно чувство у древните българи“ е поместена преди рубриката „Преглед в Българско“, в която се говори за робското положение на българина. Но дистанцията между епохите, за които става дума в статията и рубриката, не разграничава, а дава цялостен облик на проблематиката на вестника. Находчиво, с факти от миналото и съвременността, редакторът показва как въпреки жестоките превратности на времето народностното чувство прераства в национално и въстава решително срещу всякакъв гнет.

В публицистиката на Войников има няколко тематични звена, които ще се откроят в своето богато идейно и творческо своеобразие на страниците на „Свобода“ – проблемите за политическото, духовното и социалното робство, за необходимостта от просвета, за самобитна национална култура, за борба против робските порядки и морал. При разрешаването на тези проблеми Каравелов и Ботев ще подходят като идеолози на националноосвободителното движение, като проникновени мислители и блестящи публицисти. Но в ослепителния блясък

на съзвездието „Свобода“, „Независимост“, „Дума на българските емигранти“, „Знаме“ трябва да се види и онова самородно пламъче, което просветва от страниците на „Дунавска зора“.

Войников става журналист и публицист не защото е идеолог и трябва да има собствена трибуна, а по необходимост. „Дунавска зора“ се е печатала за това – отбелязва иронично Каравелов в един от своите фейлетони, защото не са съществували други вестници. Редакторът на „Свобода“ не оценява достатъчно справедливо ролята на „Дунавска зора“ в историческия път на българската журналистика. Но в думите му има и истина. Когато Войников издава своя вестник, други периодични издания като неговото няма. Наистина няколко месеца преди появата му излиза в. „Народност“. Но той е орган на Българския таен комитет и впоследствие вестник на „младите“. Войников не е съгласен с редица от принципите, защитавани от „Народност“, и затова смята, че излизането на неговия вестник е необходимо. Но през ноември 1869 г. се появява изданието на Каравелов „Свобода“. В него проблемите на робството, свободата, образованието се поставят и разглеждат безкомпромисно от позициите на революционната партия, от човек, за когото журналистиката е призвание. Войников разбира добре, че неговият вестник е вече излишен и през юли 1870 г. го преустановява. Наистина през януари 1877 г. се появяват два броя от него, но те са издадени от Димитър Паничков със съдействието на Тодор Пеев. Последната, пета, годишнина от вестника излиза след смъртта на Войников.

За какво говори преустановяването на „Дунавска зора“? За редактор с усет за полезното, към което се насочва, когато е необходимо, и е готов да се откаже от него при появата на талантлив журналист, който ще осветлява проблемите като представител на една революционна партия. Причините за появата и преустановяването на „Дунавска зора“ обаче ни най-малко не накърняват голямата стойност на Войниковата публицистика, създадена през този период. Защото тя съдържа нещо ценно и оригинално, което не трябва да се омаловажава и премълчава.

Статиите на Войников са написани с нерв и публицистично умение. В тях, както и при Каравелов, шаблон в композицията няма. За да бъдат по-живи и вълнуващи, авторът им може да се позове на народни умотворения или на съчиненията на видни писатели и философи. Да използва писмото на читателя или факти от българската история. Особеност на Войниковата публицистика, която я доближава до публицистиката на Каравелов, е дарбата на автора да формулира изводите така, че те да се възприемат като афоризми. В зависимост от еднаквите теми, които се разглеждат в „Дунавска зора“ и „Свобода“, редица заглавия и постановки в статиите на Войников звучат по каравеловски: „Бунт, бунт и пак бунт народний!“ „XIX век, в когото живейме, се именува великий век на народностите.“ „Може ли свободата на съвестта да съществува при турското правителство?“ – и т. н. Синтетизмът на изложението, удареността на фразата, умението да се внуши на читателя да възприеме онова, което е повеля на историческия момент, правят публицистиката на Войников неостаряваща и актуална. Някои нейни образци, разглеждани без предубеждение, могат да се свържат с традициите на българския революционен печат през Възраждането. В това отношение свое място имат и фейлетоните на Войни-

ков. Те се появяват също на страниците на „Дунавска зора“ най-често под псевдонимите „Див дядо“, „Дядо Дръндю“ и др.

Преди Войников фейлетони във в. „България“ и „Гайда“ обнародва Петко Славейков. И с право той се сочи за създател на българския фейлетон. Хронологически Войниковите фейлетони-дописки излизат след фейлетоните на Славейков. В тях за първи път се поставят парливите проблеми, свързани с османското робство, с откритата въоръжена борба. Критикува се потисничеството във всичките му разновидности, колонизаторската политика на големите европейски държави. Иронизира се Добродетелната дружина и нейният ръководител Христо Георгиев. Отправя се упрек към онези емигранти, които не подпомагат освободителното движение.

Фейлетоните на Войников поставят началото на революционната линия в развитието на фейлетонния жанр в българската литература. Те предшестват фейлетоните на Каравелов и Ботев. В тях има образи, които по-късно ще бъдат обогатени с нови художествени детайли и идейни акценти. Ръководителят на Добродетелната дружина, Христо Георгиев, например е представен като „горгорбашия“, както многократно ще бъде назоваван на страниците на революционния печат; той е седнал „връх една грамада български пари, оставени за обща народна полза от умрели хора“. Характеристиката, която прави Войников на лидера на „старите“, е доразвита след няколко години във фейлетонната рубрика „Знаеш ли ти кои сме?“ в статии на Каравелов и Ботев.

Във фейлетоните си Войников използва интересни похвати като диалога, пророчеството. Той постига несъмнен патриотичен ефект, като използва и причудливите теории на Раковски за произхода на българите. Наистина във фейлетоните си понякога Войников е многословен – в известни случаи вместо да внесе нови щрихи към образа, повтаря вече известното; невинаги намира „мярата“ между „художествено“ и „публицистично“. Но той е пионер в един жанр без образци и традиции, в който оставя нещо от себе си – усет за актуалност в тематиката, находчивост в изображението на някои герои, нюх към своеобразието на народното слово.

За Войников като фолклорист обикновено не се говори. Той проявява обаче подчертан интерес към народното творчество и като теоретик, и като събирач и популяризатор на песни, пословици, поговорки. Във втората част на своето „Ръководство за словесност“ Войников се спира на въпроса за зараждането на народната песен, разглежда нейния характер, класификация. Той свързва съдържанието на песента с конкретни събития от бита и обществения живот на българина, подчертава зависимостта между смисъла на тези събития и мелодията. Връзката на фолклора с историята и психологията на народа Войников изтъква многократно. „Народните песни – отбелязва в „Ръководство за словесност“ той, – са чисто отпечатък на душевните усещания и сърдечните стремления, свойства и характер, на който народ принадлежат. От тях човек може да научи сърцето и душата на един кой да е народ, на когото носят името. В тях се виждат на живо описани общественият му (социалният му) живот, способностите и достойнствата му; с една реч – вътрешната и вънкашна природа на тоя народ“ (стр. 174–175).

Войнников прави опит да посочи своеобразието на народната песен в жанров и национален ас-

пект, художествената специфика на някои повествователни форми. Възторжено е отношението му към лирическите песни. За него те са образци за истинска поезия. Личната поезия – отбелязва теоретикът и писателят Войников, трябва да използва достиженията на народната, от която може да се „усъвършенствува тъй, щото да надмине естествените ѝ хубости. До днес у нашата младенческа книжнина няма почти поезия, която да се равнѝ поне с простонародната ни, ако и да се намери по нещо, но малко работи". Абсолютизациите правят често оценките едностранчиви и неубедителни. Славейков, Каравелов и Ботев бяха вече обнародвали не „малко работи", а програмни творби, в които фолклорното и индивидуалното, художествената памет на народа и талантът на отделната личност бяха в художествена сплав.

Теоретическото осмисляне на проблемите на фолклора у Войников е тясно свързано с желанието му лично да записва и събира народни умотворения. Той е смятал да издаде сборник с народни песни, в който, както личи от класификацията, е възнамерявал да включи „Мъжки стари български песни" („Цар Костадин и Еню", „Цар Мурат и Мара", „Първан и Калинка" и др.), „Женски песни" („Маринка и славей", „Пенка юнакиня", „Стувяна и змей" и др.). От подготвените за печат песни, запазени в архива му, проличава, че Войников е пристъпил към осъществяването на това свое намерение като подготвен фолклорист – той посочва лексикалните и фонетичните принципи, които е спазвал при записването на песните, мястото, където битуват, публикациите на някои техни варианти и т. н.

Недотам справедлива и щедра е била съдбата към Войников. Той често трябва да пладнува под сянката на Друмев, независимо че плодовете на неговата драматургия са също от дърво с корен и сянка. Дейността му на журналист и публицист съвпада с появата на „Свобода" и с публицистичния триумф на Каравелов. Той преустановява „Дунавска зора", а интересните му статии не са издадени и оценени по достойнство и до днес. В сянка често остават и проявите на Войников като теоретик и литературен критик, педагог и общественик. Той няма щастието да се порадва даже подълго време на освободена България – умира наскоро след подписването на Санстефанския мирен договор. На Войников са посветени статии и изследвания. Но все още нямаме солидна монография за живота и богатото му дело. Сто години след смъртта на един скромен, но заслужил възрожденец продължаваме да сме негови длъжници.

ДОЧО ЛЕКОВ

СЪДЪРЖАНИЕ

Класическите произведения на българската литература са слънчевите стълбове, крепящи националното ни самосъзнание. Те са кристалните мостове на възторга, по които Отечеството ще премине през огън и страдание и ще пребъде в третото хилядолетие. Издателство „Захарий Стоянов“ предлага специална поредица – най-доброто от високата българска класика. Всеки том е придружен от статии, анализиращи от различни гледни точки творчеството на българските класици. Изданието е насочено към ученици и студенти, както и към широката българска общественост.

Поредица
БЪЛГАРСКА КЛАСИКА

ИЗДАТЕЛСТВО • ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ •